

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/18796>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

Het kostbare van ons bestaan

Terugblik van een rechter

re
mo
cks

Verhalen uit het katholiek leven

1. Ben Tervoort *Jezus, ben jij dat?*
2. Lena Geerdes *Het leven van een dienaar*
3. Herman Pijfers *Naast de kerk*
4. Henk Blaauw *Het kostbare van ons bestaan*

Henk Blaauw

Het kostbare van ons bestaan

Terugblik van een rechter

Uitgeverij Valkhof Pers

Voor Veerle en onze kinderen en kleinkinderen

ISBN 90 5625 059 0

ISSN 1387-3482

© 1999 by J.H. Blaauw

Omslag: Brigitte Slangen, Nijmegen

Boekverzorging: Peter Tychon, Wijchen

Verspreiding in België: MAKLU Uitgevers, Antwerpen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. *No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint or any other means without prior written permission from the publisher.*

Inhoud

TEN GELEIDE 7

I. JUVENAAT 9

1. Nieuw Buinen en Stadskanaal 9
2. Princenhage en Breda 13
3. De Nebo in Nijmegen 16
4. Afsluiting 24

2. MIJN DAGBOEK (mei 1941 - maart 1945) 28

1. Een jaar thuis 28
2. De poësis bij de kruisheren in Uden 53
3. Opnieuw bij de redemptoristen 61
4. Weer thuis 73
5. Leven in een andere richting 76
6. De bevrijding 81

3. HET PERSOONLIJK BESTAAN NEEMT

WENDINGEN 83

1. Zesde klas Gymnasium Augustinianum 83
2. Ambtenaar en student 88
3. Verkenners en voortrekkers 93
4. Eerste liefdes en 'vaste verkering' 99

4. ADVOCaat 107

1. De opbouw van een eigen praktijk 107
2. Verloving, huwelijk en gezin 114
3. Bloei van de praktijk 122

5. RECHTER 133

1. Rechter in de rechtbank te 's-Hertogenbosch 133
2. Vice-president van de rechtbank te Breda 143
3. President van de rechtbank te Roermond 148
4. President van de rechtbank te Den Haag 161

6. STAATSRaad 186

1. Adviseren en rechtspreken 186
2. Voorbeelden van rechtspraak 193
3. Nevenfuncties 201

7. 'MET EMERITAAT' 204

LITERATUURVERWIJZINGEN 210

Ten geleide

HET VIERDE DEEL IN deze MemoReeks heeft zijn oorsprong in een dagboek. Mr. J.H. Blaauw (1924) heeft tijdens zijn priesteropleiding, die hij in 1936 bij de redemptoristen is begonnen en tot 1944 heeft voortgezet, een dagboek bijgehouden. Toen hij tot het inzicht was gekomen dat het priesterschap niet de juiste levensweg voor hem was, volgde hij een rechtenstudie, naast zijn werk als ambtenaar bij de burgerlijke stand. Na voltooiing van de studie was hij ruim tien jaar advocaat en procureur. Daarna trad hij in dienst bij de rechterlijke macht: rechter in Den Bosch, vice-president in Breda en rechtbankpresident in Roermond en Den Haag. Tenslotte maakte hij als Staatsraad deel uit van de Raad van State, een bijzondere afronding van een leven in dienst van het recht.

Van professie is Blaauw op en top een jurist, die alle kanten van het werken voor recht en gerechtigheid heeft ervaren. Van confessie is hij in hart en nieren een katholiek gebleven. Als een 'kostbaar goed' heeft hij de gelovige vorming uit zijn jeugd vorm gegeven in zijn rijke leven als man van het recht.

Toen mr. Blaauw zijn dagboek ter publicatie aanbood, hebben wij hem uitgenodigd om dit jeugddocument aan een nader gewetensonderzoek te onderwerpen, om na te gaan wat er van zijn religieuze jongensidealen terecht gekomen was. Zelf constateerde de auteur in de voorgesprekken hoe de vrome gedachten, gebruiken en emoties uit de periode van zijn dagboek zich geleidelijk hadden opgelost. Tegelijk echter hielden de waarden uit die jaren stand en ontwikkelden zij zich. De auteur heeft dit ervaren als een vorm van persoonlijke eman-

cipatie. Hoewel zijn leraar Frans hem op de middelbare school de uitspraak 'le moi est haïssable' van Pascal had ingeprent, bleek hij toch bereid naar aanleiding van zijn dagboek zijn levensgeschiedenis te beschrijven, niet uit een behoefte aan een autobiografie, maar omdat hij zich aangesproken voelde door het historische belang van het vastleggen van 'katholieke herinneringen'.

Zijn levensverhaal is tevens een treffend bewijs van de indirecte invloed die van de seminaries is uitgegaan; de auteur is immers niet de enige katholieke jongen geweest die zijn maatschappelijke carrière met een priesteropleiding is begonnen. J.J. Dellepoort heeft in zijn dissertatie *De priesterroepingen in Nederland* (1955) berekend dat kort na de Tweede Wereldoorlog slechts 25,8% van de jongens die rond hun twaalfde jaar aan een priesteropleiding begon, uiteindelijk ook de wijdingen ontving. Vanuit de priesteropleidingen gezien mag dit een mager resultaat geweest zijn, voor de katholieken waren de seminaries echter een belangrijke kweekplaats van intellectuelen.

Kortom, wij zijn verheugd dat mr. Blaauw onze uitnodiging heeft aanvaard om zijn levensverhaal op schrift te stellen. Het resultaat, zo meent hij zelf, is het verhaal dat van een naamloze zou kunnen zijn en waarin de trouw aan en groei in waarden die een katholiek ter harte gaan centraal staan. De lezer zal echter kunnen constateren, dat 'het verhaal van een naamloze' nog geen onpersoonlijk verhaal hoeft te zijn. Velen zullen zich herkennen in de (geloofs)ontwikkeling die de auteur beschrijft. Anderen zal deze levensgeschiedenis een beeld geven van de ontwikkeling, die de auteur en veel katholieken met hem in de laatste halve eeuw hebben doorgemaakt.

Jan Roes en Lodewijk Winkeler
Nijmegen, april 1999

I. Juvenaat

I. Nieuw-Buinen en Stadskanaal

OP TWAALFJARIGE LEEFTIJD, in 1936, besloot ik priester te worden. Men kan zich in gemoede afvragen door wat voor motieven een jongen op die leeftijd zich laat leiden om beslissingen te nemen en uit te voeren. Natuurlijk spelen daarbij de sfeer van de tijd en de persoonlijke omstandigheden een overwegende rol. Wanneer ik nu kinderen van een jaar of twaalf zie vraag ik me wel eens af: hoe zelfstandig zijn ze en in hoeverre is hij of zij in staat de eigen toekomst te bepalen? Ik begrijp en vind het vanzelfsprekend, dat verlangen die geuit worden, begeleiding nodig hebben, vooral van de ouders en zo nodig ook van onderwijzers of leraren. Het gaat toch om kinderen die nog op de basisschool – de lagere school, zoals we vroeger zeiden – zitten en in de periode verkeren, dat ze denken aan verder leren op een middelbare school. Er is dan sprake van een eerste confrontatie met de eigen toekomst, een erg vage nog, maar wel nodig om richting te geven.

Tegenwoordig wordt aan de schoolkeuze een overheersende, een soms bijna overspannen en spastische aandacht besteed. Ouders drijven vaak kinderen in een richting, die hun als ouders voor ogen staat: het lijkt wel of zij de toekomst van het kind in de hand willen hebben, dat hun dromen moeten worden verwezenlijkt. Ik heb het idee, dat omstreeks 1936 die aandacht van de ouders voor de toekomst van hun kinderen, en daarmee in ieder geval voor de keuze van de middelbare

school, niet zo intensief was als nu. Wanneer je goed kon leren op de lagere school ging je daarna naar het gymnasium, het lyceum of de HBS, en anders naar de mulo of de huishoudschool. Mede bepalend was van welke komaf je was: de lagere sociale klassen en standen dachten hooguit aan wat nu de mavo heet, waarna wellicht de keuze viel op een opleiding tot onderwijzer of onderwijzeres, dan wel op een administratieve functie.

Op de lagere school kon ik altijd goed meekomen; ik leerde gemakkelijk en met plezier. Dat was al het geval toen ons gezin nog in het Noorden woonde, in het Drentse Nieuw-Buinen, om precies te zijn. Mijn vader was daar politiemann, behorend tot het Korps Rijksveldwacht. Hij was begonnen als agent van politie in Groningen, waar ik in 1924 als eerste kind in het gezin geboren werd. Maar uit zijn soms sterke verhalen, die wij als kinderen in de loop van de jaren van hem hoorden (en hij vertelde gemakkelijk en graag), begreep ik dat hij het bestaan van agent te saai vond. Misschien sprak hem als boerenzoon uit Nieuw-Schoonebeek het stadse leven ook niet zo aan. In ieder geval verlangde hij naar meer zelfstandigheid, naar meer eigen verantwoordelijkheid.

Hij was als enig politiemann verantwoordelijk voor de rust en orde in het dorp en genoot aanzien. Nieuw-Buinen telde aan de ene kant, ook letterlijk, grote boeren met uitgestrekte landerijen en karakteristieke hofsteden, en aan de andere kant een uitgebreide arbeidersbevolking, voornamelijk werkzaam in de glasfabrieken of als landarbeider. Daartussenin leefde een middenstand van betrekkelijk geringe omvang, de kruidenier, de bakker, de kapper.

De bevolking was in hoofdzaak protestant; hun kinderen gingen naar de 'School met de Bijbel'. Wij waren met nog een enkele familie katholiek. In het dorp bestond geen eigen school voor katholieken, maar die was wel aanwezig in het

Groningse Stadskanaal, dat aan Nieuw-Buinen grensde; een “Katholieke Jongensschool voor L.O. en U.L.O.”, blijkens mijn rapportboekje. De school was overigens gemengd en telde zo’n honderd leerlingen. Maar er waren slechts drie onderwijskrachten, een juffrouw voor de eerste en de tweede klas, een meester voor de derde en de vierde, en het hoofd – meneer Grin – voor de twee hoogste klassen.

Als zesjarige ging ik voor het eerst naar school (een kleuter- of bewaarschool was daar onbekend); mijn vader bracht mij weg (ik meen achter op de fiets) en juffrouw Reker ontving ons bijzonder innemend. Later bleek mij, dat in die tijd en nog gedurende vele jaren een gemengde school voor katholieken niet gewoon was. Maar voor ons was dat toen vanzelfsprekend en leidde het tot een volstrekt natuurlijke omgang. In de tweepersoons-banken zaten jongens naast jongens en meisjes naast meisjes; wel moest je soms voor straf naast een meisje gaan zitten! Je was dan belachelijk, en dat leek mij ook de bedoeling. De echtgenote van het hoofd van de school, die vooraan bij de speelplaats woonde, lette op dat er daar geen ongerechtigdheden gebeurden. Ik had in die tijd gauw genoeg vrienden en vriendinnetjes: Femi Bröring en Diny Stiekema; soms vraag ik me wel eens af wat er van hen geworden is.

In het begin gingen mijn twee broers en zus – van de jongeren heb ik dat niet onthouden – en ik te voet naar school in gezelschap van anderen uit het dorp, de Kauffelds, de Suurmeijers en de De Ronde’s: voor mijn gevoel een wandeling van ongeveer een uur langs kanalen; wij woonden aan het Noorderdiep, dat verbinding had met het vaarwater waaraan de school stond. Het veenkoloniale tijdperk leefde nog volop: turf, aardappels, zand, alles werd vervoerd per schip. Ik zie nog voor mij hoe schepen en pramen door paarden voortgetrokken werden langs een jaagpad, en soms ook door mannen en vrouwen, de armen gekruist voor de borst; een hard bestaan.

In latere jaren gingen we op de fiets en ontstond de gewoonte om dagelijks de mis bij te wonen: iedere keer verdiende je een plaatje en je hield een wedstrijd, door de school georganiseerd, om het grootste aantal per trimester. 's Zondags gingen we twee keer naar de kerk, 's morgens voor de mis, 's middags voor het lof. We zagen onze protestantse burens naar de Zondagschool gaan.

De tijd op de school daar heb ik als een buitengewoon plezierige ervaren, de leerkrachten daagden je uit, maakten wedstrijden van het leren, en waren uitermate breed georiënteerd; ik herinner mij hoe wij leerden zingen (uit de bekende bundel *Kun je nog zingen, zing dan mee*), tekenen (vooral landschappen; ik heb er thuis heel wat gemaakt), en aandacht leerden hebben voor dieren en planten (ik had een eigen herbarium aangelegd); ook stimuleerden zij ons in sport, bijvoorbeeld om te voetballen bij de schoolclub 'Renado': recht naar doel!

In latere jaren heb ik me wel eens afgevraagd, waar die weinige katholieken daar vandaan kwamen temidden van een overwegend protestantse bevolking. Waarschijnlijk kwamen zij voor een deel uit het aangrenzende Duitse gebied. Dat was, vallend onder het bisdom Münster, katholiek gebleven. Zo is omstreeks 1850 mijn familie (Blaue) uit de omgeving van het Duitse Meppen zich gaan vestigen op een ontginningsboerderij in Nieuw-Schoonebeek, dat destijds onder de gemeente Dalen viel; zij oefende daar een gemengd bedrijf uit op afgraven en af te graven veengrond. In die plaats ontstond een katholieke enclave, met een eigen grenskerkje, waarvan thans nog de uit 1855 stammende toren bestaat, waarnaast een nieuw en eigentijds ingericht kerkgebouw is opgetrokken.

Als jongen logeerde ik geregeld op de boerderij van mijn oom Hendrik, oudste broer van mijn vader, die ook mijn peetoom was. Soms mocht ik meehelpen om op een platte wagen

het koren binnen te halen, dat te dorsen op de deel met een vlegel of om het paard rondjes te laten lopen om de dors-machine in beweging te houden. De Saksische boerderij, die ik mij levendig voor de geest kan halen, is jammer genoeg afgebroken, maar een ter plekke nieuw gebouwde woning met stallen en de gronden zijn nog steeds in het bezit van de familie. Nieuw-Schoonebeek is mij altijd zeer dierbaar gebleven.

2. Princenhage en Breda

In de zomer van 1935 werd mijn vader benoemd tot brigadier-majoor van de Rijksveldwacht in Breda, als tweede man van de Groep met majoor Marijnissen aan het hoofd. Het gezin, toen vader, moeder en acht kinderen, verhuisde naar Princenhage, dat in die tijd nog een dorp was aan de rand van Breda. Daar werden ook mijn jongste broer en zus geboren, zodat het gezin uiteindelijk bestond uit tien kinderen. Ik kwam in de vijfde klas van de Tarcisiusschool aan de Lunettenstraat in Breda, die onder leiding stond van de broeders van Oudenbosch. Ik had vrij gauw vrienden en kon meteen goed mee op deze school voor jongens: het liep als vanzelfsprekend. Vanaf die klas kon men ook, vrijwillig, Franse les krijgen; op aanraden van mijn vader heb ik daaraan gedurende twee jaar meegedaan.

Het leven in en aan de rand van een stad gaf meer mogelijkheden. Mijn broers en ik werden lid van een turnclub (een fenomeen dat hoogstwaarschijnlijk was afgekeken van de Duitse Turnvereine). Wat wij leerden aan hardlopen op de honderd meter, verspringen en oefenen aan toestellen als rekstok, brug, ringen en paard heeft mij erg goed gedaan; ook later op het seminarie had ik daarin veel plezier. Thuis hadden wij ook ringen en een rekstok, waaraan ik regelmatig oefende.

Ook werden wij jeugdlid van Sobriëtas, een landelijke katholieke vereniging van geheelonthouders, die thans nog als stichting voortleeft. In latere jaren woonde ik een bijeenkomst bij ten huize van baron Michiels van Kessenich, burgemeester van Maastricht en landelijk voorzitter van Sobriëtas. Ook werkte ik als jurist mee aan een statutenwijziging van de Stichting Alcoholvrije Cantines van de Katholieke Arbeiders Beweging. Ik ben nog steeds donateur, temeer omdat het ook gaat om bestrijding van verslaving in het algemeen.

Belangrijker voor mij is geweest dat mijn broers en ik toetraden tot de Katholieke Verkenners, de William Doylegroep in Breda. Dat kostte nogal wat aan uniformen en verdere uitrusting, en ook de contributies waren niet gering. Mijn ouders hadden het financieel niet breed en moesten wikken en wegen welke uitgaven wel of niet konden; zij hadden het er gelukkig voor over deze kosten voor de jeugdbeweging te maken. Af en toe maakten zij mij wel eens deelgenoot van hun financiële zorgen, maar ik geloof achteraf dat het mijn gemoedsrust niet erg stoorde; ik vertrouwde kennelijk op de mogelijkheden van mijn ouders. Wel vond ik het heel gewoon mee te helpen om te zien, waar inkopen voor bijvoorbeeld groente en fruit goedkoop konden worden gedaan; daarvoor ging ik ook geregeld naar de markt in Breda.

De verkennersbeweging maakte ons vaardig, onder meer in het kamperen, dat in die tijd nauwelijks in zwang was. In een zomerkamp in Hoogstraten in België op het landgoed van een baron leerden we hoe we een konijn moesten villen en schoonmaken. Later in de bezettingstijd kwam dat goed van pas, toen mijn broer Bertus en ik kippen moesten doden, plukken en verder voor het eten panklaar maken. Op de enorme invloed die *Het verkennen voor jongens* en *Zwervend op de weg naar levensgeluk* van Lord Baden-Powell, en trouwens heel de geest van scouting op mij heeft gehad, kom ik in een later hoofdstuk terug.

Hoe kwam ik ertoe priester te willen worden? Laat ik vooropstellen, dat mijn ouders buitengewoon vrome mensen waren, die hun godsdienstplichten trouw vervulden, zich hielden aan de vasten- en onthoudingsdagen, dagelijks met ons naar de mis gingen en 's avonds met ons het rozenhoedje baden, terwijl we geknield lagen voor een stoel om er tegen aan te leunen. Wij hadden thuis een H. Hartbeeld, een Maria-beeldje – met een elektrisch lichtje ervoor – en een ikoon van de Moeder van Altijddurende Bijstand. Mijn ouders waren ook gelovig in die zin, dat zij in al hun ondernemingen op de bijstand van God vertrouwden. Bij alle strengheid die zij aan de dag konden leggen, bleven zij welwillend, blijmoedig en opgewekt, hoewel hun zorgen toch niet gering waren. Mijn vader volgde als lid van de R.K. Politiebond St. Michael ieder jaar een driedaagse retraite bij de paters redemptoristen in Zenderen.

Ook de geest van de tijd werkte begunstigend: die was in het Zuiden doortrokken van het katholiek-godsdienstige, niet alleen voor wat betreft de scholen, maar zeer sterk ook in het verenigingsleven en in de politiek. De emancipatie van de katholieken was nog in volle gang en had ook iets triomferends: *Christus vincit!* Ik werd misdienaar en leerde het Latijn van de mis: *'Introibo ad altare Dei, ad Deum qui laetificat juventutem meam'*; ik raakte er mee vertrouwd, ook met de sfeer die ervan uitging. Het kerklatijn boeit me nog steeds, vooral ook binnen het kader van de gregoriaanse gezangen.

Regelmatig kwamen paters redemptoristen de missie preken voor de parochie; dat waren dagen van gebed, boete en inkeer. Op een gegeven moment was het verlangen daaraan mee te doen bij mij gewoon aanwezig; de wens om priester te worden had iets natuurlijk en vanzelfsprekends. Mijn vader werkte zeker niet tegen, maar moedigde aan en legde contact met de redemptoristen. De pastoor van onze parochie hield

mij echter voor, dat deze paters erg streng waren, maar dat stimuleerde mij nog meer; eerzuchtig was ik wel.

De toenmalige directeur van het seminarie Nebo in Nijmegen, pater Reiring, wilde dat ik een soort toelatingsexamen zou doen in Seppe bij Roosendaal, waar de redemptoristen een retraitshuis bezaten. Met mijn vader ben ik er heen gegaan en daar werd ik toen door pater Reiring ondervraagd in Nederlands, Frans en rekenen; de resultaten waren gunstig, zodat ik werd toegelaten. Hij zal overigens wel de nodige informatie over het gezin en over mij hebben gehad, maar wilde mij daarnaast natuurlijk toch eens even meemaken.

3. De Nebo in Nijmegen

Op 8 september 1936, de verjaardag van mijn moeder, vertrok ik per trein naar de Nebo in Nijmegen; mijn moeder hilde, ik had dat nooit eerder gezien. Voor zover ik mij herinner huilde zij – dochter van een kleine Drentse landbouwer en een Friese moeder – nooit. Tot het einde van haar leven op hoge leeftijd hield zij haar zorgen voor zich, was altijd kalm en welgezend; vlak voor haar dood zei ze: ‘mijn kaarsje is opgebrand’, en legde zich bij de situatie neer.

Mijn vader had ook wel iets van dat geslotene, maar was – Sakser van afkomst – veel emotioneler. Hij kon soms buitengewoon ontroerd zijn, maar in zijn optreden als politieman was hij een man van ‘redelijkheid en billijkheid’, wijs in zijn besluiten en handelingen. Deze karaktertrekken van mijn ouders voel ik in mij verenigd.

Naar de Nebo moest een uitgebreide uitzet meegenomen worden. Je moest onder meer korte broeken dragen met lange zwarte kousen, die niets bloots te zien mochten geven. Later in de bezettingstijd veranderde dat als gevolg van schaarste,

en werden kniekousen en lange broeken heel gewoon. Mijn ouders hadden natuurlijk een flink bedrag aan kostgeld te betalen, maar gelukkig kregen ze ook een bijdrage uit een fonds van de Politiebond St. Michael. Ik besepte wel dat dit zwaar op hun budget moest drukken, maar zij hebben er tegenover mij nooit moeilijk over gedaan.

Op de Nebo met ongeveer 150 'priesterstudenten' voelde ik mij onmiddellijk thuis. Er waren strenge en strakke regels in een afgemeten dagelijkse gang van onderricht in de gymnasiale vakken, recreatie en sportieve bezigheden, maar ik kon me daarin gemakkelijk schikken. Om ongeveer zes uur 's morgens stonden we op, gewekt door een pater-socius (toen pater Ferdinand van der Heijden) met de bede: 'Tu autem, Domine, miserere nobis', waarna ieder had te antwoorden: 'Deo gratias et Mariae'; en intussen wierp hij bij iedereen wel even een blik in de chambrette, om te zien of we uit bed waren en toilet maakten.

We volgden eerst de mis in de eigen kapel, voorafgegaan door een korte meditatie van de directeur. Pater Reiring was niet een persoon op grote afstand, integendeel, was dagelijks duidelijk aanwezig en bereikbaar; hij was streng, maar had ook iets vaderlijks. Ik heb bewondering voor hem gehouden vanwege zijn mannelijk optreden. Hij vertrok na drie jaar, overwerkt naar ik begreep als gevolg van een buitengewoon intensieve periode van zorgen en beslommeringen in een tijd, dat wij van de buitenwereld waren afgesloten door een roodvonkepidemie, die ons had overvallen. Hij werd vervangen door een nogal 'moederlijke' directeur. Die kon mij niet zo bekoren: in zijn overbezorgdheid zag deze soms overmatig veel zonde en bederf onder ons: veel van mijn medeleerlingen hebben daaronder geleden, en het wekte ook bij mij een zeker verzet en cynisme. Kort daarna werd hij opgevolgd door een directeur die het midden hield tussen zijn beide voorgangers.

Na de mis volgden we eerst een half uur studie in een gemeenschappelijke studiezaal, waar ieder een eigen lessenaar had, en daarna konden we in de refter aan het ontbijt; dat dit gepaard ging met een zekere rumoerigheid zal niemand verbazen. Na een korte recreatie op de cour – en bij slecht weer in de recreatiezaal – volgden de lessen.

Wij waren verdeeld in zes klassen met ieder een eigen naam: kleine figuur, grote figuur, grammatica, syntaxis, poësis en rethorica. De drie laagste en de drie hoogste klassen waren in die zin van elkaar gescheiden, dat je niet met elkaar mocht praten of aan een spel deelnemen. In de refter hadden we gescheiden zitplaatsen en het was natuurlijk een geweldige eer en het gaf aanzien, wanneer je van de grammatica overging naar de syntaxis.

Niettemin kenden we elkaar natuurlijk door en door: je beleefde zoveel gemeenschappelijks, ook bij feestelijke gelegenheden in de refter of bij sessies en bij allerlei optredens; vooral ieder van de groten had een eigen populaire naam, de een wat meer dan de ander. Soms beging iemand in onze ogen een stommitieit, dan moest hij dat lang horen; meestal vergrootte het zijn populariteit. Iemands eigenaardigheden konden bijvoorbeeld in spotprenten en sketches nogal uitvergroot worden. Uiteraard werden ook de leraren er op die manier tussen genomen; ze konden dat meestal goed verdragen.

Twee keer per week, de dinsdag- en de donderdagmiddag, werd er onder leiding van een pater-socius anderhalf à twee uur als groep gewandeld. Wij wandelden met drieën naast elkaar, want je mocht eigenlijk nooit met tweeën zijn: geen particuliere vriendschappen! Je koos zelf je makkers uit, en dat leidde natuurlijk wel eens tot spanningen; de karakters en sympathieën lagen ook zo verschillend. Het eerste half uur van de wandeling moesten we Frans spreken; dat gaf wel eens aanleiding tot potjes-frans: 'allez votre corridor'.

Dat lange wandelen heb ik in latere jaren, en nog steeds, volgehouden. Al wandelende kun je zoveel overdenken, krijg je ook een zekere rust over je, en duiken er vaak onverwachte oplossingen voor problemen op. In de tijd dat ik als rechter vonnissen schreef, en niet onmiddellijk kon bedenken hoe ik het geschil zou moeten beslissen of een uitspraak motiveren en in een dictum neerleggen, begon ik aan een wandeling en doorzag dan soms in een flits de situatie. Ook nu ik ambteloos burger ben geeft een wandeling af en toe verrassende ingevingen: geest en gemoed zijn dan blijkbaar toch creatief bezig.

Op de Nebo werd veel aan spel en sport gedaan. Op de cour was je altijd in een of ander spel betrokken, 'jeux des barres', volleybal en een ringspel, dat leek op volleybal en met vieren werd gespeeld; dit spel heb ik nooit meer ergens gezien. Er is een ogenblik geweest dat geprobeerd is tennis in te voeren, maar vanwege plaatsgebrek en hoge kosten – eventueel ook individueel – werd daarvan afgezien. We hadden twee voetbalvelden, achter de cour, waarop verscheidene clubs van junioren en senioren onderlinge competities uitvochten. Eens per jaar waren er duels met het Canisiuscollege van de jezuiteten – die wonnen altijd, want ze hadden ook extranei, die er voor mijn gevoel nogal grof tegenaan gingen – en met de kleinseminaristen van de paters van het Allerheiligst Sacrament uit Brakkenstein. Een van de paters, Ferdinand van der Heijden, was dan de coach van de beide eerste elftallen; hij bracht ons techniek en tactiek bij. De paters-leraren mochten aanvankelijk mee voetballen, maar dan wel in hun toog! Een enkeling kon dat toch wel opbrengen.

Eens per week kregen we tijdens de avondstudie gymnastiekles van een lekeleraar: die kon ons verwoestend aanpakken; de meesten van ons vond hij maar slappelingen. Hij leerde ons ook in het gymnastieklokaal omgaan met allerlei toestellen: brug, paard, rekstok, ringen en klimtouwen. Gezien

mijn tijd bij de turnclub in Breda was ik altijd zo'n beetje 'haantje de voorste'.

's Zondags kregen we les in voordracht en debating. Ieder op zijn beurt moest een gedicht of een stuk proza instuderen en voordragen, waarop de aanwezigen onder leiding van een leraar kritiek konden leveren. Nederlandse taal en letterkunde waren trouwens vakken, waaraan bijzonder veel aandacht werd besteed: kennis maken met de hoogtepunten van de literatuur, leren om je daarin door middel van opstellen en het houden van voordrachten zorgvuldig uit te drukken, onder vinden via lessen in esthetica welke stijlfiguren mogelijk zijn: de redemptoristen waren immers begaafde en begenadigde prekers. Veel lezen hoorde daar ook bij, en daarvoor waren er gelegenheden te over: iedere middag verplicht 25 minuten voor het begin van de lessen, 's avonds tijdens de recreatie, en vooral herinner ik mij de zondagavonden: het was dan in de recreatiezaal verplicht stil terwille van het lezen, terwijl bovendien een van de oudste leerlingen een soort diskjockey was, maar dan voor klassieke muziek.

Het seminarie had een welvoorziene bibliotheek, en de leiding was niet bang om ons kennis te laten maken met klassieke en toen ook moderne literatuur. Wel waren soms passages dichtgeplakt en dat maakte ons natuurlijk nog nieuwsgieriger en zette onze fantasie aan het werk, maar ik geloof niet dat het mij gehinderd heeft. Ik herinner mij dat de leraar Nederlands – pater Van den Eerenbeemt – op enkele zondagavonden voor vrijwilligers *De Oogst* van Stijn Streuvels helemaal – en onverbloemd – heeft voorgelezen. Vooral voor de hogere klassen waren ook tijdschriften, waaronder *De Nieuwe Eeuw* en *Roeping*, ruim voorradig; in dat opzicht hadden wij toen een bevoorrechte tijd.

We hadden ook een eigen schoolblad, *Duc in Altum*, waarin ik af en toe iets schreef. Omdat ik nogal onder de indruk was van de romans en vertellingen van Antoon Coolen, fan-

taseerde ik eens een kerstverhaal bij elkaar geheel in zijn geest en met hetzelfde Brabantse dialect. In de Kerstnacht na de nachtmis – de groten waartoe ik intussen behoorde (syntaxis) bleven dan verder de hele nacht op – las ik het voor. Het werd goed ontvangen en sommigen vroegen mij, waar Coolen dit geschreven had; ik trots natuurlijk.

Ook de Franse, Duitse en Engelse literatuur – in die volgorde, want Engels leerde je pas vanaf de grammatica – kregen we uitvoerig onder ogen en daaruit werd van tijd tot tijd eveneens voorgedragen. Hetzelfde gold voor Latijn en Grieks. Daarbij leerden we de verschillende vormen van versritmen en -metra; vooral de hexameter lag ons gemakkelijk in het gehoor, zoals die voorkwam in de *Ilias* en *Odysee* van Homerus: ‘Andra moi ennepe Mousa’ en *Aeneis* van Vergilius: ‘Arma virumque cano’. Bij een feestelijke gelegenheid – dat kan overigens ook wel in Uden bij de kruisheren zijn geweest, waar ik later een jaar verbleef – declameerde een oud-leerling eens een gedicht van Horatius; hij legde eerst uit waarover het ging en droeg het toen gloedvol voor. Er kwamen ‘puellae’ (meisjes) in voor, dus onze aandacht was extra gespannen en hij kreeg een donderend applaus.

Af en toe probeer ik nog wel eens een gedicht van Horatius te lezen, op zoek naar wat toen is voorgedragen; ik heb de uitgave van A. Geerebaert sj met inleiding en aantekeningen bewaard. Zelf heb ik ooit bij het 25-jarig professiefest van de leraar Grieks, pater M. Versteegen, een gedeelte uit de *Odysee* voorgedragen. Waar Odysseus, na als gevolg van schipbreuk aangespoeld te zijn in het land der Phaiaken en gevonden door de blankarmige Nausikaa, aanzittend aan de tafel van de koning verklaart wie hij is: ‘Eim’ Odysseus Laertiades’. Het kostte dagen en dagen om het stuk van buiten te leren en foutloos voor te dragen. Een andere leerling slaagde er toen in een huldegedicht in het Grieks te schrijven en uit te beelden. Vele jaren later op werkbezoek in Athene in het kader

van de Europese Raden van State heb ik voor de Griekse collegae deze eerste regels over de ontmoeting met Nausikaa eens opgezegd en in het oud-Grieks voor hen uitgeschreven, maar zij herkenden en begrepen het fragment en de taal niet en lachten mij maar eens minzaam toe.

Er was op de Nebo volop gelegenheid om in de vrije tijd muzieklessen te nemen, vooral piano, viool, klarinet en fluit waren favoriet. Een van de leraren, pater Cor Donicie, raadde mij aan om pianoles te volgen, maar mijn ouders vonden dat niet goed, omdat ze de kosten ervan niet konden betalen. Er vormde zich ook een klein symfonie-orkest – St. Clemens – dat van tijd tot tijd uitvoeringen gaf; ook een keer voor de meisjes van het naburig internaat ‘Marienburg’; onze interesse als gastheren was toen buitengewoon groot. Op een oude agenda zie ik staan: Nocturne no. 3 van Franz Liszt en een Berceuse van G. Karganoff. Enkelen zijn in de muziek doorgegaan, zoals Fons Stallaert die later in Parijs een orkest dirigeerde, en Jac Sperber, violist in het Brabants Orkest. Zingen deden we allemaal, sommigen in de Schola Cantorum, onder leiding van pater Pieters. Hij zorgde ervoor dat we de misgezangen en de sequenties op een vlotte en aansprekende manier volume gaven. Ik herinner mij de mis van Pasen – we gingen immers pas de Tweede Paasdag naar huis voor vakantie – en vooral het Gloria dat als een juichkreet moest klinken. Op mijn zojuist genoemde agenda zie ik ook ‘Sperent in te’ van B. Mettenleiter voor vierstemmig koor en orkest.

Toneelspelen deden we ook, uiteraard alleen de vrijwilligers. Wie ons in die tijd instrueerde was pater Louis Bleys, onder andere met een nogal serieus stuk over Paulus. Deze pater Bleys, die leraar Latijn en Bijbelse geschiedenis was, kwam in de bezettingstijd in het verzet in Limburg, en maakte daarna deel uit van de staf van prins Bernhard; hij is vrij kort daarop jammerlijk verongelukt. De oorzaak daarvan is overigens nooit opgehelderd.

Bij de overgang naar de syntaxis had de grammatica tot taak om – bij wijze van afscheid – een toneelstuk te brengen. Dat bond onze klas natuurlijk enorm: een foto van alle medespelers heb ik nog in mijn bezit; ikzelf speelde een nogal importante burgemeester. Ook is destijds gespeeld ‘Het testament of mundus vult decipi’, een blijspel in vier bedrijven naar motieven ontleend aan Plautus en Molière door J. Huf van Boven. Het meedoen aan toneelspelen heeft in een later jaar – 1944 – mijn levensloop ingrijpend gewijzigd, zoals nog zal blijken.

Twee keer maakten wij in deze periode op de Nebo het overlijden mee van een van de juvenisten: Kees de Groot uit Utrecht, die in het seminarie overleed aan leukemie, en Pierre Widdershoven die thuis overleed, waarschijnlijk aan jeugd-kanker. Wat deze laatste betreft, had ik een merkwaardige ervaring. Eens per jaar, ik weet niet meer bij welke gelegenheid, mochten er worstelpartijen plaats vinden, onder het toeziend oog van een socius. Iedereen probeerde Dick van der Top er onder te krijgen, maar die sterke beer liet zich niet vloeren; iedereen verloor van hem, ik ook. Pierre en ik waren overeengekomen om met elkaar te worstelen, maar de socius verbood dat categorisch, hoewel wij tegen elkaar opgewassen leken. Misschien wel, denk ik achteraf, omdat hij wist van een verborgen kwaal bij Pierre.

In deze jaren, van 1936 tot 1940, volgden wij intensief de opstand van Franco in Spanje. Wij waren – ik zou haast zeggen: vanzelfsprekend, maar in de huidige tijd wellicht moeilijk te begrijpen – pro Franco: de socialisten en communisten waren vijanden van de Kerk, vermoordden priesters en kloosterlingen en verwoestten kerken.’s Middags aan tafel werd het nieuws van die dag voorgelezen en wij volgden intensief het beleg en de verovering van het Alcazar.

Ook volgden wij met sympathie de Vlaamse Beweging in

haar strijd om onder de Frans-Waalse onderdrukking uit te komen en om eigen volksgewoonten en tradities in ere te houden. Veel Vlaamse schrijvers als Guido Gezelle, Felix Timmermans, Stijn Streuvels en anderen stonden bij ons hoog in ere. Grote indruk maakten ook de celbrieven van Wies Moens en de gedichten van Albrecht Rodenbach en Prosper van Langendonck. Een van mijn vrienden van toen was Jozef Vereecke, zoon van een Vlaamse immigrant. Het toeval – zo dat al bestaat – bracht mij in latere jaren in aanraking met andere Vlamingen en leidde mij ook naar een Vlaamse vrouw.

Op 10 Mei 1940 waren wij nagenoeg als eersten door de Duitsers bezet. Toen 's nachts om vier uur de kanonnen begonnen te bulderen en er bombardementen volgden, beseften wij ogenblikkelijk dat de inval een feit was. Zonder paniek trokken we met z'n allen naar de kelder van het gebouw, waar wij zekerheidshalve een generale absolutie ontvingen. De dagen daarna – het was Pinksteren en zonnig weer – lagen wij op het voetbalveld en zagen de Messerschmitts overkomen. Wij hoorden dat de Grebbelinie het had begeven en Rotterdam was gebombardeerd. De capitulatie volgde na vijf dagen.

Voor zover wij leerlingen dat konden zien, had de school gedurende anderhalf à twee jaar geen last van de Duitsers. Wel kwamen al vrij snel na het begin van de bezetting Duitse officieren de cour opgewandeld; wij zeiden niets maar wendden ons opstandig en welbewust af. Ik zag hoe de officieren glimlachten; zij begrepen het wel.

4. Afsluiting

Terug naar het juvenaat in de tweede helft van de jaren dertig. In die tijd startte een klas meestal met ongeveer 25 kleinseminaristen. Een vuistregel was dat daarvan ongeveer een derde

deel uiteindelijk priester zou worden. Regelmatig en gaandeweg vielen dus jongens af om verscheidene redenen: te weinig studiezijn of -resultaten, gezondheidsperikelen of – en dat meestal – andere ambities dan het priesterschap. Maar zeker wanneer je enige jaren lang met elkaar optrok groeide er een enorme band, een als het ware diepgewortelde kameraadschap, zoals dat ook van Engelse internaten bekend is. Daarmee wil niet gezegd zijn dat de band met iedereen even sterk was, maar het betekent wel dat als je elkaar later nog eens tegenkomt dan onmiddellijk ‘de goede oude tijd’ herleeft, hoewel sommigen destijds ook wel met teleurstelling en soms zelfs met bitterheid afscheid hadden genomen. In mijn herinnering leven vooral voort Coenraad van Ouwerkerk, die klasse-oudste was en na zijn wijding hoogleraar in Wittem werd, Herman Meinders, een muzikale en gave vriend, die ooit bij de karthuizers in Italië intrad, Jozef Vereecke, die zijn vader opvolgde in diens schoenenzaak ‘De Heraut’ en bij wie ik menigmaal logeerde, Frits Molenaars, een stadgenoot uit Breda, die psycholoog werd, Jac Nieskens als oud-kantonrechter in Eindhoven, met wie ik bij tijd en wijle nog fel disputeer over juridische onderwerpen, en Frans Princen, een textielman. En niet te vergeten de gebroeders Fons, Pascal en Ignace Dekkers, en Herman de Groot, die wel allen redemptorist geworden zijn en gebleven. Soms peinzend over het verleden, en als het ware met mijn handen in de zakken starend in de ruimte, zou ik met ieder van hen nog eens contact willen hebben; ieder heeft zo zijn eigen geschiedenis, die er mag zijn; even zovele ego-documenten, denk ik.

Waren wij nu zo religieus van aard? Niet bijzonder, geloof ik, maar de sfeer waarin wij leefden en werden gevormd was religieus ingebed. Wij waren geen kloosterlingen, maar ons dagelijks leven maakte een kloosterlijk bestaan mogelijk, favoriseerde dat als het ware. Binnen de betrekkelijke strak-

heid van de dag en de nogal eendere opeenvolging van de weken en de maanden lieten de paters ons alle ruimte voor een brede persoonlijke ontwikkeling en eigen ervaringen: wij waren toch ook nog maar pubers en adolescenten. Zelf voelde ik vaak de onechtheid van bepaalde gebeden en overwegingen aan, bijvoorbeeld wanneer het ging om de meditaties van de H. Alfonsus, de stichter van de congregatie; ik vond die zo zoet dat ik mij daaraan ergerde. Hetzelfde overkwam mij, toen aan tafel werd voorgelezen – iedere middag ongeveer tien minuten – uit het leven van de H. Gerardus: ik hoorde dat hij ‘wegsmolt in tranen’; ik gruwde ervan. Ik wilde een meer echte en niet overtrokken devotie, afgestemd op de werkelijkheid van het bestaan. Het woord liefde of naastenliefde zei mij niets en sprak mij niet aan. Zou men de verkondiging van de boodschap van Jezus van Nazareth niet in andere woorden en beelden moeten vatten, om zo voor ons zijn bedoelingen beter en waarachtiger te doen overkomen? Ik denk dat vooral veel jongeren zich daarin gemakkelijker zouden herkennen.

Toen ik eenmaal naar de syntaxis en de poësis overging brachten de nieuwe mogelijkheden mij in aanraking met muziek en poëzie. Tijdens de zondagse avondrecreatie kon de muziek mij in die tijd in een staat van vervoering brengen. Ik droomde, verlangde naar schoonheid en echtheid en werd sterk in mijzelf besloten, perioden lang. Veel gedichten riepen in mij een enorme dadendrang op. De studie raakte nogal op de achtergrond. De verwarring als gevolg van een en ander sloeg toe; wat wilde ik eigenlijk? ‘Groots en meeslepend wil ik leven’, dat was de grondtoon. Ik herinner mij een vierregelig gedicht van een Vlaamse jezuïet, wiens naam ik ben vergeten:

Knaap, heb je de roep
van de verten gehoord?
Het juichend verlangen
van je leven dat wacht?

In die tijd begon ik te denken aan een leven met meer daadkracht en ondernemingszin. Ik had gelezen over het werk van de paters oblaten (O M I) en hun missiestaties in Alaska en de Noordpool, waar zij werkzaam waren onder de Eskimo's. Dat geharde leven onder barre omstandigheden met eenvoudige mensen sprak mij aan; het leven van de redemptoristen vond ik zo veilig en ingeburgerd, ook in hun missies in Suriname en Brazilië. Er volgden perioden van lange aarzelingen en onzekerheden en tegelijkertijd was er 'Sturm und Drang'. Ik raakte min of meer overwerkt, wilde niet onmiddellijk verder studeren, en verlangde naar een lange adempauze, een soort 'sabbatical year'. De directeur begreep het niet en moedigde mij aan te blijven en medische steun in te roepen. Maar ik zag dat niet zitten, verzette mij en ging naar huis; tijdelijk, zoals ik zei; dat was eind 1940, meen ik, ik was toen 16 jaar.

Mijn ouders woonden inmiddels in Deurne. Mijn vader was enige tijd voor het begin van de Duitse bezetting, oktober 1938, daar tot majoor en brigade-commandant van de Rijksveldwacht benoemd en leidde er met veel inzet een eigen groep. Zij begrepen mij niet direct, maar aanvaardden mijn besluit, steunden mij en lieten mij mijn gang gaan; een wijze manier van doen.

2. Mijn dagboek (mei 1941 - maart 1945)

1. Een jaar thuis

IN HET BEGIN VAN DE bezettingstijd, eind 1940, verscheen in een kleine oplage vanuit Roosendaal *Mijn Dagboek* van Paula Geerts, dat zij van juli 1936 tot juli 1938 had bijgehouden. Zij was een leerlinge van het St. Gertrudislyceum in Roosendaal, en veertien jaar toen zij met het schrijven ervan begon. Zij kwam samen met haar broer Olav op 11 mei 1940 om het leven als gevolg van oorlogshandelingen, toen zij nog maar juist uit Nijmegen, waar zij studeerde, thuis was gekomen.

De sfeer waarin dit dagboek is geschreven maakte diepe indruk op mij; ik onderging die op eenzelfde manier. Dat heeft mij ertoe gezet zelf ook een dagboek te schrijven; ik had toch al de neiging en de behoefte om mijn gevoelens en verlangens aan het papier toe te vertrouwen en ze zo te bewaren. Ik uitte mij alsof ik tegen een goede vriend sprak, als het ware tegen hem aanpraatte, in de verwachting dat hij zou luisteren en mijn verdere weg helder zou worden. Ik heb vermoedelijk het dagboek van Paula Geerts uitgeleend en niet meer teruggekregen. Toen ik vele jaren later lid was van het Stichtingsbestuur van de Katholieke Universiteit van Nijmegen sprak ik aan een diner eens over dat boek met prof.dr. J. Nuchelmans, die mij vertelde dat hij over twee exemplaren beschikte. Tot mijn verrassing bood hij mij er spontaan een aan. 'Aan wie kan ik een doublet uit mijn bibliotheek beter afstaan, als het om een zeldzaam boek gaat, dan aan iemand die het betreurt

zijn eigen exemplaar door uitlening te zijn kwijtgeraakt?', schreef hij. Ik ben vaak verwonderd over het toeval in het menselijk bestaan, en er soms door gegrepen.

Mijn gemoedstoestand in de eerste periode thuis kan ik het beste weergeven door de eerste vijftien bladzijden van het dagboek hier te laten volgen.

2 MEI 1941

Ik begin ook maar 'n dagboek, net als Paula Geerts. Haar dagboek heb ik gelezen; ik vind er heel veel van mijn eigen leven in terug: datzelfde zoekende naar God, naar al dat schone en heerlijke. Vorig jaar Augustus ben ik ook aan een dagboek begonnen, maar ik heb het weer verscheurd: 't was niet eerlijk, oprecht genoeg. Nu begin ik weer. Er is al een hele strijd achter de rug. Mijn toekomst ken ik: Priester-Missionaris, in het hoge Noorden, bij de Eskimo's, in het eeuwige ijs. Maar die strijd is geweldig: los zijn van de wereld, van 't schepsel vooral, van jezelf, van al 't vergankelijke, om enkel voor Hém alleen te werken, voor Hém alles te doen. De schepselen trekken toch zo geweldig! Met Gods hulp overwin ik.

We gaan nu een moeilijke tijd tegemoet; de aardappelen zijn ook al op de bon, en ze zeggen, dat de groenten ook op de bon komen. Maar mogen wij wel zo bevreesd zijn?

Vanmorgen naar Ommel geweest. Morgenvroeg gaan we met z'n drieën: Herman, Bertus en ik, te voet. Vroeg op, dus vroeg naar bed.

Ommel, een klein peeldorp tussen Deurne en Asten, was één van de vele bedevaartplaatsen in Noord-Brabant. Ik wandelde er heen om de zegen af te smeken van de Lieve Vrouw in verband met de moeilijke tijden, die ik doormaakte. Je kon er niet zo maar even heen gaan, je moest er ook iets voor doen, er iets voor over hebben, anders was het geen 'beevaart'. Het

was dan vroeg opstaan geblazen, kwart over vijf, want de afstand was een dik uur gaans. Vooral in de meimaand, die vanouds als de maand van de Maria-verering gold, waren er veel pelgrims op weg naar dit genade-oord.

Een van de jaren tijdens mijn verblijf in Deurne bracht ik eens de moed op om elke dag in die maand naar Ommel te wandelen, de Mis bij te wonen en te communie te gaan, en weer terug te wandelen. De tocht er heen, met een aantal vrienden, verliep in stilzwijgen onder het bidden voor je zelf van de rozenkrans; weer terug waren we vrolijk en luidruchtig.

Het bidden van het 'rozenhoedje' (aan de hand van een snoer of 'paternoster') was in die tijd en ook nog lang daarna een vroom gebruik onder katholieken; je droeg dan ook een rozenkrans op zak. In ons gezin gebeurde dat elke avond, op de knieën en leunend tegen een stoel. In mijn gezin – wij trouwden in 1952 – gebeurde dat niet meer; het was in onbruik geraakt, omdat wij het naar ik vermoed te primitief vonden. Ik herinner mij wel, dat mijn oudste kinderen niet zo graag bij mijn ouders logeerden, want dan moesten ze 's avonds op de knieën het rozenhoedje meebidden, en dat vonden ze maar niets. Hoewel het bidden op deze manier niet meer algemeen gangbaar is, althans in Nederland, zijn er toch nog wel enkelen, voornamelijk ouderen, die zich daaraan houden, vooral in de maanden mei en oktober. Wanneer ik soms zie hoe moslims een krans door hun vingers laten glijden bij bepaalde gebeurtenissen, denk ik nog wel eens aan die vroegere tijden terug. Ik vraag me af of hier wellicht sprake is van eenzelfde oorspronkelijke gedachte?

3 MEI (1941)

Vandaag naar Ommel geweest, Herman en ik; Bertus had geen zin vanmorgen om kwart over vijf. 't Was nogal fris, maar de zon kwam prachtig roodgloeiend op.

Ik weet dat nu de strijd begint, de strijd om los te zijn van al 't wereldse, van de schepselen vooral, en van mijzelf, om voor Christus alleen te werken, voor Hém alleen álles te doen. 't Valt niet mee, want de schepselen trekken toch zo geweldig, maar God is met mij: veel verstervingen doen, zichzelf opofferen, beheersen en verloochenen, en zich sterken door gebed en H. Communie.

Wij moeten liefde zaaien om *wederliefde te oogsten*; overal is de haat tegen Christus, bijzonder in deze tijd.

De telefoon gaat, ik ga eens kijken, en dan naar bed.

ZONDAG 4 MEI (1941)

't Is al bijna half elf, en ik moet om kwart over vijf weer op, om naar Ommel te gaan. Vanmiddag weer bij Van Ooij geweest, en in de Zeilberg Lof met processie bijgewoond; achter in de kerk gestaan. De boerenjongens, die toch zeker al twintig jaar zijn, kunnen dán zelfs hun lach, soms spotlach, niet houden. Niet dat ze met de Priester of 't Allerheiligste spotten, o nee, maar ze kijken ook iedereen achterna, en al zulk soort dingen meer.

Ik geloof dat Piet mij liever niet als vriend heeft. Hij was zo terughoudend, moest zijn werk nog maken, ofschoon dat weinig is; dat weet ik van onze Jan. Ik denk, dat ik er morgen naar toe ga, en 't zijn moeder zeg: iedereen moet vrijuit gaan, en ik meen dat dit de rechte weg is. Is 't werkelijk zo, dan zal ik misschien niet meer naar Van Ooij toe kunnen gaan, en dat spijt me toch erg. Maar allah.

Vanavond nog bij Herman Br. geweest, en me opgegeven als lid van 't Kruisverbond; hij zou er voor zorgen. Geweldig, hoe deze man door God beproefd wordt. Toch draagt hij het, en doet zo ontzettend veel goed. Ik mag toch ook wel eens voor hem bidden.

Ik zou nog graag wat willen doorschrijven, over alles wat zo mooi is geweest, en minder mooi; over mijn strijd tegen de schepselen en mijzelf; over het geheel aan God toebehoren. 'n Volgende keer!

In de vakantieperioden zochten de priesterstudenten elkaar op. Zodoende leerde ik in Deurne zes à zeven jongens kennen, die op verschillende seminaries zaten, bijvoorbeeld bij de paters kapucijnen in Langeweg; ook iemand die Frater van Tilburg zou worden en dus in het middelbaar onderwijs zou stappen. Deze fraters beheerden in Noord-Brabant veel Mulo-scholen voor jongens, zo ook in Deurne. In die club leerde ik Piet van Ooij kennen, en raakte met hem bevriend. Ik kwam vaak bij hem thuis op de boerderij in de Zeilberg aan de Peelrand van Deurne. Maar daar ontmoette ik ook zijn drie zussen van mijn leeftijd en iets jonger. Het was er altijd levendig en gezellig, en vooral de moeder was een middelpunt van Brabantse gemoedelijkheid en hartelijkheid. Ik mocht die meisjes bijzonder graag en er werd over en weer stevig geplaagd. Dat opgenomen zijn in zo'n kring van vanzelfsprekende vriendschap en omgang met meisjes, waaraan ik ruim vier jaar niet meer gewend was geweest, bracht mij in verwarring: 'de schepselen trekken zo', wat verhuuld uitgedrukt.

5 MEI (1941)

Zojuist naar Van Ooij geweest, en met moeder Van Ooij over Piet gepraat. Zij had ook wel iets aan Piet gemerkt; hij was niet meer 'n vrolijke jongen, was stil en teruggetrokken. Op 't seminarie hadden ze zijn ouders ook al gewaarschuwd, dat hij niet stil en zonder werk mocht zijn. Maar dat hij mij liever niet als vriend heeft, dat geloofde ze niet, want anders zou hij dat haar wel gezegd hebben; hij zei 't ook wel eens van andere jongens, die vroeger bij hem kwamen.

Toch hapert er iets aan Piet. Is 't twijfel? Of is hij bang dat hij onder dienst moet? Daar heeft hij een grote hekel aan. Vanavond ga ik naar hem toe, en probeer 'n echte vriend voor hem te zijn, want dat heeft hij toch zeker nodig. O.L.Heer zal zorgen, dat hij weer blij en tevreden wordt. Tot vanavond.

(Ik doe maar net alsof ik tegen 'n goede vriend praat in dit dagboek, wat toch eigenlijk ook zo is.)

Half tien. Bij Van Ooij geweest. Piet was aan 't huiswerk maken. Tegen negen uur was hij klaar; nog wat met de kleinen gespeeld. Z'n moeder had hem over mijn twijfel gesproken, 't bleek onjuist van mij. Gelukkig maar! 't Komt tussen ons wel goed, wij zullen elkaar best leren verstaan.

't Is nu ook zo stil buiten, de kerseboom vóór mij staat zo roerloos. De tuin is al bijna klaar. Nu begint alles op te schieten. De lente is er die nieuwe kracht geeft, en alles weer fris en jong maakt, en ook de mensen sterkt. Ik wou ook wel dat ik zo'n echte natuurgenieter was. Paula Geerts kan dat zo heerlijk beschrijven in haar dagboek, vooral de wolken. Toch probeer ik God te genieten in de natuur, en in al 't schone en mooie.

7 MEI (1941)

Gisteren is onze Bennie jarig geweest, 3 jaar geworden. Zondag, als vader thuis is, vieren we het zo'n beetje.

Vanmiddag naar Van Ooij geweest, tot zeven uur ongeveer gewerkt in de hof. Zwaar en taai werk, waarbij je flink kon eten; dat laatste ontbrak gelukkig niet. In de steden is 't erger, vooral Rotterdam. Maar hier in 't achterland van Brabant is alles nog goed. Wat is 't toch zwaar om helemaal los te zijn van 't wereldse, vooral van de schepselen en van jezelf, vanavond weer ondervonden. Volhouden is de leus. Moed verloren, al verloren.

Gisteren nog gelezen over Franciscus. Hij wilde het Evangelie naleven. 'Waarom zou men niet op de Voorzienigheid vertrouwen, wanneer God dit uitdrukkelijk zegt in 't Evangelie?' en zo meer. Zichzelf verloochenen betekent *zichzelf negeren*, aan anderen, je naasten, al je krachten besteden, je helemaal geven, en jezelf niet kennen daarbij. God, wat is dat moeilijk. Je zit toch zo vol eigenliefde en gemakzucht, als 't om anderen gaat. Maar met Gods hulp!

De mensen, waar ik nog al eens kom, praten ook zo dikwijls over oorlog, en allerlei feiten en verhalen weten ze te vertellen, ze klagen over honger, en "t zal beroerd worden in de toekomst", enz... Al dat gezanik! Is dat dan vertrouwen op Gods Voorzienigheid?! Hij voedt de vogels en geeft de bloemen de prachtigste kleuren, en zou Hij ons verwaarlozen?

Als er in de stad nog eens ziekte of zo iets heerst, ga ik me aanbieden om mee te helpen; dan leer je je helemaal wegschenken voor anderen, en dat moet toch later als missionaris.

Tot zover.

8 MEI (1941)

Morgen ga ik naar Nijmegen, te om Jo even op te zoeken en eens met de Directeur te praten, ze om een paar kloeken van Van Ooij naar de Scheutisten te brengen, waar een broer van vrouw Van Ooij Broeder is. Morgenmiddag vertrek ik, en wanneer ik terugkom weet ik nog niet precies; in ieder geval vóór Zondag. Mee-nemen: voor 3x brood, zeep, wasdoek, handdoek, tandborstel; verder cigarettten voor de Broeder.

Mee terugnemen: blokje van O.L. Vr.v.Altijdd. Bijstand, 'n hondje voor Bennie. Dagboek niet te vergeten natuurlijk. Ook nog even naar St. Anna-stichting gaan voor onze Annie.

's Avonds.

Bij Leida Bruggenwirth geweest, gepraat over: 'n dagboek. Zij had 'n dagboek over haar leven moeten schrijven, zei ze, en dat vond ik ook. Ze wilde verpleegster worden, ze werd ziek en moest wel 6 jaar te bed liggen, dikwijls met de grootste pijnen. Veel avonturen gehad in haar ziekte. Had ze 't maar gedaan! dan hadden we weer een voorbeeld van ideaal en strijd.

Het leven, 't is zo heerlijk! o, zo heerlijk! als men maar het ware leven heeft. Hebben wij niet een prachtig, écht leven, met onze levensdrang en geluksdrift. De toekomst straalt zo heerlijk!

Sta knapen, 't hoofd omhoog,
Onz' oude vane omhoog,
De zielen hoog.
Het verleden leeft in ons,
het heden hoopt op ons,
de toekomst straalt voor ons,
God zij met ons!

Ja, Alfred Rodenbach is onze dichter. Wij willen 't echte geluk, niet 't flauwe, onbenullige 'geluk' van de wereld, wij haken daarna(ar); ons bloed bruist, onze ogen staan strak gespannen, en branden, branden naar de verten, en uit heel onze houding spreekt verlangen, naar het echte leven.

Het leven wacht ons, overal waar nood is en ellende en ontbering, waar bitterheid leeft, en wrok en haat; het leven wacht mij, daarginder, in het ijskoude Noorden, met zijn eindeloze ijsvlakten, en daarboven de wijde, grote hemel. Daar wacht mijn leven, om de moeilijkheden te overwinnen, te vechten, en te strijden, dag in dag uit, altijd weer opnieuw, en dat voor de zielen van die heel eenvoudige mensen, de Eskimo's. 't Zal allemaal zo heerlijk zijn, zo diepgelukkig.

Nu ben ik zeventien jaar, en leef als priesterstudent in de wereld, vol ellende en oorlogsleed, ook vol van gemakzucht, en lichtzinnigheid. Zo gemakkelijk kan mijn priesterroeping verloren gaan. Want men moet zichzelf helemaal geven, voor God alleen alles doen, zoals Hij voor ons alles, heel Zijn leven op aarde, gegeven heeft. En 't is o zo moeilijk los te zijn van de schepselen en van je zelf. Altijd is er strijd, maar juist door die strijd word je zo gelukkig, omdat, zo denk ik, de genade Gods met je is, en je altijd vrijer wordt, naarmate je je meer aan God bindt.

Hoelang de strijd zal duren, weet ik niet. Dat ik zál overwinnen is zeker, maar dat ik dikwijls zal vallen, weet ik ook zeker. Daarom: dapper doorbijten! Waken en bidden!

Nu een echte jongen zijn, met hoog idealisme, en levensdrang, vol blijheid, opgewektheid en zorgeloosheid, met 'n sterke wils-

kracht en een grote offerliefde, met zelfbeheersing en zelfverloochening, rein en eerlijk en ridderlijk. 'n Gezonde ziel in een gezond lichaam. 'God zij met ons!'

(even uit bed gesprongen, om 't onderstreepte nog op te schrijven, dat me nog juist in de gedachten schoot.)

9 MEI (1941)

's Morgens; de zon schijnt toch zo prachtig, en alles bloeit; wel is er een frisse wind. Onder de H. Mis kwam er zo'n diepe, kalme rust over je. Vanmiddag na het eten naar Nijmegen.

Ik ben op Nebo aangeland, en zit nu tegen de berm van het eerste voetbalveld; 't is prachtig, zacht weer, zonnig en vol rust nu, een verfrissend windje blaast er nu en dan door de bomen, en door de denneboompjes en het gras om me heen; 'n vogeltje zit vlak bij mij en zingt zijn blij lied, altijd op dezelfde wijs. Zo nu en dan hoor je een merel in de verte fluiten, en als je goed luistert hoor je nog o zo veel meer vogels. Voor me ligt het vlakke voetbalveld, daarachter 't tweede, dat je van hier af niet kunt zien; alleen 't bovenste stuk van de witte goelpalen en het net zijn zichtbaar. Daar weer achter en opzij de groenende bossen en een rood pannendak. Juist slingert er zich witte rook door van een trein, die met monotoon geraas zijn weg door de bossen zoekt. Heel in de verte een smal lichtblauw lint boven de bossen (hier schrijf ik met potlood, mijn pen weigert), waarin je nog juist een paar kerktorens ziet. Daarboven is er de effen grijze lucht en rechts opzij een ronde helle stralengloed, de ondergaande zon. Soms klapwiekt een vogel eenzaam voorbij. 't Is goed hier te rusten en eens terug te denken.

Om half twee was ik bij Van Ooij, gepakt en gezakt; ze waren allemaal zo blij. De kippen waren ingepakt, eieren er boven op, cigaretten en tabak er bij. Wat waren ze toch bezorgd voor mij! Of ik wel genoeg boterhammen had? Wil ik nog een paar boterham-

men meenemen? Kom, drink nog een beker melk, of ik toch heel veel groeten wilde doen aan Br. V.d. Mortel? Ze keken allemaal zo blij uit hun ogen, en ze lachten maar wat van geluk! Moeder van Ooij, ik zal U nooit vergeten, en al Uw kinderen niet. 't Is toch maar een prutsreisje, en morgenavond ben ik al weer terug!

't Landschap onderweg was overal 't zelfde, weiden met gele paardebloemen en witte madeliefjes, zo nu en dan wat pinksterbloemen, en verder bomen, waartussen de lage boerenwoningen. Vóór Beugen zag je al de zwart-blauwe bossen van over de Maas, en kom je dichterbij, achter Oeffelt en Cuijk, dan kun je ook 't bruine en groene daar onderscheiden, en beneden enkele rode daken.

Missiehuis Bisschop Hamer was gauw gevonden; de oude Broeder V.d. Mortel leek precies op vrouw v. Ooij, met zo'n blij geluk in die oude ogen, met dat gerimpeld gezicht en die witte baard. Koffie gedronken en toen naar Nebo. Eventjes met de Directeur gesproken, er was consult. Toen ik weer alleen stond kwam er even een bitterheid in me op, ik voelde me eenzaam, moe. 'k Ben naar boven gegaan, naar de slaapzaal, gesloten. Weer die bitterheid; ik onderdrukte het, en wachtte in de kelder. In de kapel heb ik O.L. Heer en Maria bedankt. Zo was 't goed. Ik kende de Nebo weer terug, de gangen en zalen, en alles.

Toch hoor ik hier niet meer thuis: mijn ideaal ligt ergens anders; 't Noorden trekt mij onweerstaanbaar. Als missionaris zal ik daar werken, hard werken. Hier zijn zoveel priesters, hier kunnen de mensen het zo goed hebben, kunnen alles (hier moest ik ophouden, de jongens kwamen. De volgende morgen bij de Directeur geweest. Hij was verwonderd, ik was toch oud-juvenist. Voortaan moest ik eerst schrijven, of ik mocht komen. Dat beloofde ik. 'n Paar dagen later, in 'n briefje van Jo, schreef hij heel hartelijk, oud-juvenist zo niet bedoeld. Zo heb ik 't niet opgevat, wel even gevoeld. De Directeur meent 't zo goed.)

10 MEI (1941)

'k Moest gisteren plotseling uitscheiden, omdat de jongens op de cour kwamen. Heel deze dag een down-bui gehad. Om half een thuis gekomen; vader was thuis in marechaussee-pak; 't staat hem heel goed. Vanmiddag bij Van Ooij geweest, wat geplaagd. Te biechten geweest, alles is weer in 't reine, wat geweest is, is vergeven en vergeten. Weer begint een nieuw leven, in Christus en Hij in mij.

Hij bedelt om mijn liefde, 't is onbegrijpelijk, maar toch waar; en dat geeft moed en vertrouwen. Christus wil alles wat eerlijk is en oprecht en schoon, en edel. Zielenadel! Wat komt feitelijk bij zielenadel en wat niet? 't Is dikwijls moeilijk om te weten of een bepaalde handeling óók edel is. Ik geloof wel dat 't in orde is, als de bedoeling eerlijk is. Over zulke vragen hoef ik me ook helemaal niet druk te maken, want alles kan tot 't Ene, God, teruggebracht worden.

Ik zou graag veel meer willen schrijven, ook over onze dappere landverdedigers van 10 Mei 1940. 't Is nu te laat, morgen misschien.

ZONDAG 11 MEI (1941)

Niets geen zin om vanavond veel te schrijven. Vanmiddag hard gewerkt in 't Zandbos. Met Piet naar toe geweest en meegeholpen. Ik weet dat ik nog o zo aan de wereld en aan mezelf gehecht ben; ben ik een jongen van echte zieleadel? Was ik toch maar weer op 't seminarie, hier in de wereld is mijn plaats niet, tussen zoveel flauwerikken. Ben ik zelf ook niet af en toe flauw? Ik moet volhouden, dapper doorbijten, oprecht zijn. God, help mij.

12 MEI (1941)

's Morgens. Ik geloof dat ik gisteravond en vanmorgen een beetje teveel gekniesd heb: vrolijk en opgewekt moet ik zijn; veronderstel dat je gaat mopperen enz, als er hongersnood is, of iets dergelijks, dat toch deze winter ook komen kan. Als je ligt te kniesoren weet je ten slotte niet meer waar je blijft; ik dacht er

tenminste al aan, mijn dagboek weer te verscheuren.

‘O.L. Heer ziet liever een plezierige geest

Dan een kniezerig beest’

heb ik eens horen vertellen, en ’t is waar.

Vooruit, met grote levenslust, en vertrouwen op O.L. Heer.

‘s Avonds. Weer zo laat thuisgekomen: vader en moeder al op bed. Ben ik niet teveel bij Van Ooij? Ik blijf nu maar eens een paar dagen thuis.

Was ik maar weer op ’t seminarie, waar je altijd je werk hebt. Mijn stemming op ’t ogenblik kan ik niet beschrijven, zo eigenaardig, verwijtend. Blijf maar eens meer thuis. Dat zal beter voor je zijn: want ik doe ’t ergens anders om, en dat mag niet als priester-student.

ZONDAG 18 MEI (1941)

Nil nisi te, Domine.

Ik voel me nou toch zo vervelend. Vader en moeder begrijpen me helemaal niet, en ’t is toch zo dikwijls vervelend hier. Heel anders als bij Van Ooij; (ik lig nu op de grond, anders bemerken ze mij) daar is ’t veel hartelijker. ’t Doet zo’n afbreuk aan je idealisme, ’t verlaagt je zo. En ik moet toch een alter Christus eenmaal zijn. Politiek is ’t voornaamste onderwerp van de dag. Meer schrijf ik hier maar niet over.

Morgenvroeg zal ik wel vertellen, wat over heel Nederland in de parochiekerken is gepreekt. Nu geen zin meer.

19 MEI (1941)

‘s Morgens. Nu kan ik eens rustig denken en schrijven. 4 Zondagen achter elkaar worden in alle kerken van Nederland conferenties gegeven voor de rijpere jeugd en ouderen, hoe men zich in de tegenwoordige tijd te gedragen heeft. Gister om 3 en 6 uur was de eerste.

‘Toen Christus stierf hing er een dichte duisternis over Calvarie.’ Zo ook thans over de wereld. De Kerk moet weg. Katholieke Pers, Katholieke Radio, katholieke verkenneren zijn ons ontnomen. De religieuzen en priesters worden in hun werk sterk belemmerd. Thans moet(en) meer nog dan ooit volk en priester één zijn: ’s morgens staat de priester aan het altaar en achter hem ’t volk, en samen dragen zij ’t H. Offer van Calvarie op, één in Christus. Daarom moeten de gelovigen dikwijls in de week de H. Mis bijwonen, want Christus is de band, die ons allen verenigt. Thans moeten wij voor elkaar een steun zijn, broeders en zusters, el-kander behulpzaam zijn. Ook moeten wij ’t ‘licht der wereld’ zijn. Steun en licht.

We naderen het Pinksterfeest. Ons gebed moet thans vooral zijn: ‘Veni, sancte Spiritus’. Kom, o heilige Geest, vooral met Uw gave van Sterkte. ‘Dan zal ook ’t aanschijn der aarde vernieuwd worden.’

Gisteren bij Van Ooij geweest, Piet en ik hebben samen wat gepraat, ook over Jonge Wacht. ’t Was ook zo’n rustige zonovergooten middag. Hij was ook leider geweest bij de Jonge Wacht. ’t Was hem zo bitter tegengevallen, de jongens vooral. Hij heeft het toen maar opgegeven, hij was liever verkenner, dat was ie op ’t seminarie ook geweest. Zelf was ik ook liever verkenner; ze zijn nu opgegeven. Tijdelijk, naar wij hopen. Tot September moet ik nog hier blijven, dan kan ik misschien weer naar een seminarie. Misschien ook niet, want de kloosters en zulke inrichtingen lijden gebrek. Nu wou ik me wel zolang bij de J.W. aansluiten, zei ik. Maar ik ben nog zo jong, pas zeventien. Maar de jongens hoeven dat niet te weten, zei Piet, en dat is ook zo. Ik kan best voor negentien doorgaan. Ik ga ’t toch proberen.

20 MEI (1941)

Vanmorgen naar Ommel geweest, te voet. Ik mag nu wat meehelpen met de Jonge Wacht. Kap. Donkers zou er met de leiders

over praten. Vanmorgen op smokkeltocht geweest: 50 k.g. aard-appelen (rode ster! die helemaal niet verkocht mogen worden) vervoerd. Brutaalweg midden op de dag gewoon over de weg is 't beste geloof ik. Nu ja, 't is niet voor ons alleen.

Vanavond een nestje ontdekt, achterin de tuin, ongeveer een eierdopje, iets breder en dieper; er lagen 2 grasgroene eitjes in van ongeveer 'n c.m. lengte. Ik geloof dat 't van 'n gewone mus is. Iedere dag eens voorzichtig kijken. Misschien zie ik ze nog wel eens openbreken.

21 MEI (1941)

Vanmorgen te voet naar Ommel geweest, de vijfde keer. Ik ben van plan nog vier keer te gaan. Vanmiddag om 4 uur moest ik bij de blokhut van de Jonge Wacht zijn. Toen ik kwam hing er een papiertje, dat ze naar 't terrein in de Wasberg gegaan waren. Daar kon ik van de hele beweging niets vinden; toen ben ik maar weer naar huis gegaan. Zo straks nog even bij Van Ooij geweest. 't Stond me tegen, bij de mensen vind je 't echte geluk niet, ofschoon 't bij hen juist heel fijn is. Maar och, ik weet het niet. Ik zou veel liever 'ns echt fijn praten, eerlijk en open tegenover elkaar, over strijd, over idealen, en dan op de rand van 'n bosch, met je benen in 'n slootje, en voor je de verre hei en de blauwe lucht. Maar altijd ben ik zo alleen. Ik weet dat je eerst moet werken en je plicht doen, en dat je 't echte geluk hebt, als je alles aanvaardt, gehoorzaam, tevreden bent, zoals die monniken, en ook zoveel doodgewone mensen. Ik schei er eens uit.

O ja, ik denk dat 't nestje verlaten is, er liggen 3 eitjes in, gisteren niet goed gekeken. Ik moet 'n paar dagen niet kijken.

Hemelvaartsdag. 'k Ben niet te spreken vanavond! Soms kan ik de hele boel wel kapotschoppen. Is er hier dan geen idealisme meer, geen verlangen naar 't echte, heerlijke leven, naar 't echte, diepe geluk?! Om half acht naar Van Ooij geweest met ons Annie. We moesten voor 9 uur weer thuis zijn, om dan naar bed te gaan. Is

dat niet een beetje vroeg? Ik vind van wel. Afijn, ik was er om kwart over negen en Annie om tien uur bijna. Moeder natuurlijk kwaad. Bij Van Ooij gaan ze veel later en als je dan al zo vroeg weggaat, is 't ook niet plezierig. Je wordt er zelf zo vervelend en hoekig van. Misschien ben ik wel onredelijk, maar al dat gepolitiek en geklets, hangt me de keel uit! Ik hou veel meer van een eenvoudig praatje. De mensen leven niet echt, 't is allemaal zo flauw tegenover elkaar. Hoe ik mezelf nu voel, kan ik niet beschrijven; ik weet 't zelf niet; ik zou wel heel lang kunnen denken.

Zojuist denk ik er nog aan, dat ik vervelend ben, omdat ik anderen misschien teleurgesteld heb. O, ik wil voor allen zonder uitzondering hartelijk zijn, en goed, voor thuis, en voor iedereen. Vergiffenis, Jezus, voor mijn stotende woorden, mijn stotende houding en gebaren. Geef mij Uw liefde, woon Gij in mij en doe Gij alles in mij.

24 MEI (1941)

Zo! Eindelijk kan ik aan mijn dagboek beginnen, vijf uur 's middags. Gisteren heel de dag geen tijd gehad. Ik zal maar eens ordelijk vertellen. Op Hemelvaartsdag was ik bij boer D. om de rogge te betalen, die we een paar weken geleden gekocht hadden. Langzamerhand kwam 't gesprek op vlees, spek, enz. De boer nodigde mij uit om naar z'n varkens te komen kijken, en daar rijpte het plan, ons een half varken te bezorgen. 's Avonds met moeder over gesproken, 't was dik in orde. Gisteravond om ongeveer 6 uur kwam de boer langs, waarschuwde mij, dat we vanavond vlees konden krijgen zoveel we wilden. Om negen uur moest ik bij hem komen, om 't vlees uit te zoeken. Natuurlijk was ik een beetje voor negen ter plaatse. 't Varken lag al dood, de slachter was druk bezig, de boer zat doodgemoedereerd z'n pijpje te roken. Ik grinnikte eens. 'n Kwartiertje later lag 't al in stukken, en werd er voor 98 pond in 'n flinke kist gepakt. Ik ging. De boer zou 't achterom brengen, z'n dochter, 'n meisje van 16 jaar, die wel

twintig leek, zou helpen, en mij waarschuwen, als de smokkelwaar naderde, dan kon ik verder helpen.

't Werd avond, tussen de bomen door zag je de logge toren van Deurne, in 't rood van de ondergaande zon, en iets opzij 'n molen, in dezelfde rode gloed. Daarboven stukken grijsblauwe wolken, in wittige lucht. Enkele vogeltjes hoorde je fluiten, en de koekoek riep, zoals altijd.

Jan en ik stonden nu samen buiten te wachten; ik had een lichte regenjas aangetrokken, en een hoed bij me. De mensen hoefden mij niet te kennen, want ze stonden overal nog buiten te kijken, ook tegenover ons, bij 'n ijscokarretje. Ze wilden maar niet weggaan, en dat moest toch noodzakelijk. 't Sloeg tien uur en 't donkerde al, grauwer werd de lucht, hier en daar een lichtere plek, 'n grijze wolk. Schuin voor ons keken twee raampjes als uitpuilende ogen uit de gevel van 'n huis, de weg liep er zwart langs. De jongens tegenover ons bleven maar aan 't kletsen, en ja, daar draaide 't ijscokarretje om, en verdween in een donkere gang; 2 jongens, één met 'n fiets bleven er over, ze spraken over bouwvakken, die met de fiets was metselaar. We luisterden er verder niet naar, we waren in al te grote spanning. 'Als ze nú maar niet komen, veel te gevaarlijk!, schoten die twee maar eens op!', zo spraken we fluisterend en probeerden gewoon te doen. 't Duurt lang, zeg'. 'Nou!' We keken al eens naar links, al eens naar rechts, bewonderden de 'prachtige lucht!' en tenslotte hardop: 'We gaan naar bed.' Zo stonden we binnen, bespioneerden door 't raam de twee jongens, die heel kalm hun kletspraatje doorzetten. 'Donderden ze toch 'ns 'n keer op!'

Mijn benen werden moe, m'n armspieren begon ik te voelen. Ze gingen niet. We zuchtten eens, moeder ging eens naar de andere kamer, ik ging eens anders staan. Zij gingen niet. 'Als ze nú maar niet komen', fluisterde ik. 'Nu...' Ik zag nog altijd 't achterwiel, dat niet verroerde, ja toch!...eventjes achteruit..., de spanning in ons werd groter, en dan met een brede zwaai was de fietser vertrokken. Wij ontspanden, en zuchtten van verlichting.

We gingen maar weer naar buiten, wachtten tot 't helemaal donker geworden was.

(Straks zet ik 't wel door, ik moet nu eten en nog te biechten.)

Kwart voor negen. Naar 't Lof geweest. Ik ga verder.

'n Hond liep voorbij. 'Die ruikt zeker 't spek', zei Jan, we schoten in 'n lach. We hebben nog veel meer geproest. Ik had nog een borreltje nodig om de moed erin te houden, enz. Dáár kwam een lichtje aan, een fiets, we wachtten, 't kwam dichterbij,...mis! voorbij! Eventjes later weer een...voorbij! Weer een...voorbij! En nog verschillende lichtjes gingen er voorbij. Elf heldere slagen weerklonken door de zwarte nacht, langzaam, zeker. We zeiden niets meer, waren op, mensen nog aan toe! 'Ze hebben 't zeker in beslag genomen', 'Ja', 't Kan niet anders', 'Nee'. Eventjes later: 'Ze zijn vast en zeker gesnapt'. 'Ja, ik geloof 't ook.' Weer wachten, moe. Half twaalf, één slag. We geven de moed op, nog eventjes luisteren we, en net willen we naar bed gaan, of daar horen we een sloffend geluid, zien we 'n donkere gedaante naderen: 't is de boer, op z'n sokken. 'Goedenavond' fluistert hij, 'kom maar mee.' Ik zet mijn hoed op, met nieuwe moed. Nu gaat 't gebeuren. We slaan links af, opzij langs 'n huis, door de tuin. De boer schiet in z'n klompen, ik heradem wat. Nu gaat 't dwars door omgeploegd land, eerst de boer dan ik. Daar zijn we bij de fietsen, 'n donkere gestalte erbij, 't meisje; ik neem de lading van 't meisje over, en dan gaat ie, hardduwend weer terug. 'Echte smokke-laars', denk ik bij mezelf, en ik grinnik eens. Vlak bij de weg, trekt de boer z'n klompen weer uit, 't meisje neemt ze op; nu over de weg, vlug, zacht; daar is ons huis, de poort,...binnen! gelukkig! Gauw afladen, binnendragen, deur dicht en 't is gebeurd. Daar staan we dan, en lachen eens, de boer trekt puffend z'n jas uit, en veegt over z'n gezicht, hij is doornat. Wij lachen maar. Kalm wordt 't nu uitgepakt, prachtige stukken vlees. De kist wordt weer vastgesjord vóór aan de fiets, nog 'n enkel woordje, en daar gaan ze beiden weer, verdwijnen in de nacht....

Nu is 't, voor mij tenminste, helemaal afgelopen. Nog 3 keer zijn Jan en ik bij Van Ooij geweest, om hun porties te brengen, want we hadden 't samen besteld.

Moeder kookt en braadt, en dan in de flessen...

Ik ben blij dat 't voorbij is. Dat meisje heb ik bewonderd, dat 't zo echt durfde.

26 MEI (1941)

Pastoor Roes is gisteravond bediend. Vanavond om half negen was er een rozenkrans. Ik denk, dat de pastoor wel aan zijn eind zal zijn. Ik heb hem maar één keer gezien, toen hij bijna 3 jaar geleden op de preekstoel de parochianen Zalig Nieuwjaar wens- te. Ze zeggen, dat hij een verschijning heeft gehad van de Heilige Don Bosco.

't Is nu zo'n eigenaardige lucht, in de verte hellicht-blauw, met zacht rood erboven. Nog juist zie je, tussen het groen hier vlak bij me, een lilablauwe achtergrond, zo mooi. Enkele grauwe wolkjes drijven door 't helblauwe gedeelte, dat nu witter wordt; 't rood is al verdwenen.

Ook nog bij Van Ooij geweest, eieren schoonmaken met Tonny. 'Als ik in de Noord-Pool zat, of ik dan wel eens terugkwam?' Cieleke, Cieleke, dán zal ik nog wel eens aan jou terugdenken. 't Duurt nog zo lang. Toch is 't leven kort: 'de dagen van den mens zijn als gras, gelijk een veldbloem zo bloeit hij. De wind gaat er over en zij is niet meer,' (Psalm: benedic anima mea, 102).

Don Bosco....de jeugdleider, van Hem hou ik.

24 JUNI (1941)

Vandaag was moeder Van Ooij jarig, 54 jaar. Heel deze dag voor haar en haar huisgezin geleefd. Veel heb ik bij Van Ooij geleerd, en dat zal ik niet zo gauw vergeten.

Vandaag ook precies een jaar thuis, een jaar vakantie! Maar ik verlies er toch maar een jaar mee, ofschoon dit jaar geweldig vrucht-

baar is geweest. Met rustige kracht gaan we nu voorwaarts, fris en blij, en dankbaar voor alles wat God door verschillende mensen aan mij gedaan heeft.

De tijd van de Duitse bezetting bracht ook in Deurne en omgeving al vrij gauw de nodige beperkingen en zorgen. Verderop in mijn verhaal zal ik daarop wat dieper ingaan, maar de weergave van een smokkelgebeurtenis, als ik op 24 mei 1941 beschreef, geeft in ieder geval aan hoe behoedzaam mensen met elkaar omgingen; wie was betrouwbaar en wie niet. De Duitse bezetters en hun handlangers waren meedogenloos ten opzichte van ieder, die hun 'Verordnungen' negeerde. De zorg om te overleven, waar het dagelijks leven doorging, was groot.

In verband met mijn tobberijen en in zekere mate overwerkt kwam ik in behandeling bij mijn huisarts, dr. Wiegersma, of De Wieger zoals hij in Deurne werd genoemd. Er gingen en gaan veel verhalen over hem rond, vooral dat hij zijn patiënten hard aanpakte; hij zou eens de kleren van een meisje, dat hij hysterisch vond, naar buiten gesmeten hebben, zodat ze die naakt en wel moest ophalen.

Ik kon uitstekend met hem overweg en hij praatte vaak met mij over volkskunst, waarvan hij een groot verzamelaar was. Hij bereidde mij een groenachtig drankje uit kruiden die hij zelf teelde; eenmaal schreef hij mij voor gedurende enige tijd per dag een half ons rauwe paardenbiefstuk te eten, dat in Deurne gemakkelijk te krijgen was. Ik vond het nog lekker ook. In ieder geval ging mijn gezondheid er sterk op vooruit, mede ook dank zij zijn advies stevige lichamelijke arbeid te verrichten. Ik deed dat ook, en verzorgde onder meer de moestuin, werkte in de kloostertuin van de zusters en deed mee aan ontginningswerk in de Zeilberg voor de aanleg van een sportveld voor de jeugd.

De Wieger bezocht dikwijls te paard zijn patiënten; hij zag er met zijn baard en muts uit als een Kozak, die je overigens niets in de weg moest leggen. Begin augustus 1941 verongelukte zijn zoon Wieger bij het kanoën in de Merwede of de Biesbosch; ik was enorm onder de indruk, en schreef in mijn dagboek: 'plotseling weg....zo kan dat iedereen overkomen!' De buurtbewoners werden in zijn landhuis – dat nu museum is – ontvangen, om als traditie de rozenkrans voor de overledene te bidden. Mevrouw Wiegersma deed daaraan mee, de dokter niet; hij was gelovig op zijn manier.

In die tijd zag ik dikwijls ook prof.dr. Daniels op voorbijkomen, broer van mevrouw Wiegersma, wanneer hij terugkwam van de kerk; met zijn statige gestalte schreed hij als het ware door het dorp, waar hij door iedereen eerbiedig werd gegroet. Wiegersma schilderde en had in dat kader zijn vrienden, Otto van Rees, Constant Permeke, Zadkine. Hij stierf in april 1969 en werd – eigenzinnig als hij was – op zijn uitdrukkelijk verlangen op zijn privé-kerkhof in Vlierden begraven. Onlangs bezocht ik de tentoonstelling 'Hendrik Wiegersma (1891 – 1969), Kunstenaar, verzamelaar, mythe' in het Noordbrabants museum te 's-Hertogenbosch; een vreemde gewaarwording om zo'n man en zijn werk in je eigen leven een plaats te zien innemen. Tot zijn vriendenkring hoorde ook Antoon Coolen, van wie ik in die tijd enige boeken gelezen had, en die ik bewonderde om zijn rustige verteltrant in Brabants dialect. Coolen woonde eerst in Deurne, op Huize De Romeijn, maar verhuisde later naar Waalre. Toen ik in de jaren vijftig daar zelf kwam wonen met mijn gezin, nodigde hij mij en Veerle eens uit – samen met anderen – om een avond naar zijn voordrachten en vertellingen te luisteren. In december 1997 is vóór De Romeijn een borstbeeld ter ere van Coolen onthuld.

Ik leefde destijds in de veronderstelling, dat ik na ommekomst van een jaar thuis en na lichamelijk en innerlijk tot rust te zijn

gekomen, verder zou gaan als priesterstudent bij de paters oblaten met het oog op hun missie in de Noordpool.

Tijdens de grote vakantie kort na mijn thuiskomst logeerde ik bij familie in Maastricht, bij oom Herman, een broer van mijn vader. Na het bijwonen van een priesterwijding in Wittem van, naar mij is bijgebleven, een tiental redemptoristen – ik was zwaar onder de indruk toen zij op een gegeven moment allen voorover op de grond lagen, alsof zij wilden zeggen dat ze niets waren, maar toch geroepen werden – fietste ik op de weg terug langs het Missiehuis van de oblaten in Houthem-St. Gerlach. Ik zie me nog voor de poort staan, aarzelend: zou ik aanbellen en mijn verhaal aan de overste doen? Ik heb het gedaan, werd hartelijk ontvangen, en kon daarna praten met een pas ingetreden lange Noordhollander, bevangen door hetzelfde ideaal; zijn naam ben ik vergeten. Toen stond mijn plan vast. In maart 1941 moet ik daarover de overste een brief geschreven hebben; ik heb in ieder geval diens antwoord bij mijn dagboek bewaard. Hij raadde mij aan de studies op de Nebo te beëindigen – kennelijk bedoelde hij om die daar af te maken –, ‘temeer daar wij hier, gezien de omstandigheden, in het geheel nog niet zeker zijn of wij ’t toekomstige jaar ons juvenaat kunnen voortzetten. Na ’t beëindigen der studies zoudt U dan in het noviciaat kunnen intreden.’ Kort daarop, eind maart 1941, kreeg ik van hem een kaartschrijven: tot zijn spijt moest hij mij mededelen, dat het hem onmogelijk was mij in september in het Missiehuis op te nemen, omdat dan daar het noviciaat zou worden opgericht en voorlopig het aannemen van nieuwe studenten zou worden stopgezet. In mijn dagboek schreef ik kort daarop het volgende:

28 MEI (1941)

‘s Avonds. Ik heb nou een kwaai bui. Vanmorgen naar Nijmegen gefietst, een paar boodschappen voor anderen gedaan. Jo bezocht, was niet thuis, naar de oogarts. Ik geloof dat ’t niet erg was.

's Middags over Grave, Uden terug. In Uden bij de Kruisheren geweest, en om opname gevraagd. 't Was in orde, prospectus meegemaakt. Jozef Vereecke is er ook. Dat is dus in orde. Ik kan met September in de 5e klas komen, en na de 6e klas gaan, waar ik wil. Juist wat ik hebben moet.

Ongeveer half acht thuis gekomen. Toen kwam de tegenvaller. Woordenwisseling gehad met moeder over Uden, Nebo, enz. Ik schrijf daar verder niets over, alleen dit, dat de overgrote schuld bij mij ligt. Verder probeer ik maar, net als Jezus, hun onderdanig te zijn. Toch wist ik vanavond onder 't rozenhoedje voor pastoor Roes, dat Jezus over mij tevreden was, en dat ik éénmaal alter Christus, alles voor allen, zal zijn.

27 JUNI (1941)

'n Rustige, koele avond buiten. Vannacht heeft 't geonweerd, we waren allen op mijn kamer, dán voel je je wel één!

Vandaag ook bij de dokter geweest: 't was buitengewoon goed in orde; met September weer weg, nog twee keer een drankje, nu en de volgende keer. 't Eind van mijn gedwongen vakantie komt dus in zicht. Van Zondag af, hou ik ook echt vakantie, juist alsof 't seminarie twee maanden vakantie heeft gegeven. Met werken buitenshuis hou ik ook op, vooral ook omdat 't dikwijls teveel werd, en voor mij is dat helemaal niet goed. In de Pool moet je een krachtige kerel zijn. Veel fietsen, zwemmen, en voor je plezier wat in de tuin werken, bloemen verzorgen, wat lezen of tekenen, enz. Dus: vacantie!

19 JULI (1941)

Zo, deze dag zit er weer op. Vandaag twee uur gestudeerd. Ook weer te biechten geweest, zoals is voorgeschreven.

Zojuist weer Jeugdontwikkeling gelezen in de Volkskrant. Morgen schrijf ik naar de Echo-club. Als priesterstudent kun je er toch ook lid van zijn, en ik streef ook naar 't mooie en echte leven, al zo lang. Wij onder ons kunnen elkaar beter omhoog helpen, dan

verschillende opvoeders, en zo voorts. Er zijn uitzonderingen: er zijn werkelijk van die echte leiders! Dus 't staat vast, ik schrijf en doe mee.

27 JULI (1941)

Weer voorbij; ik ben er wel een beetje blij om. Bij Van Ooij geweest, Nelly was jarig, er was wat feest. Ik voelde me er niks thuis, waarom, dat weet ik niet, kan ik ook zo niet zeggen. Toch hou ik van plezier, wanneer we b.v. met de studenten bij elkaar zijn; dan kun je zo eens echt lol hebben. Wat ik van Piet moet denken weet ik niet; hij is 'n beste kerel, maar toch niet de vriend voor mij. Maar allah! binnenkort ben ik weer op 't seminarie, dan gaat mijn leven weer verder omhoog, dan ben je in je eigen omgeving, en word je vanzelf veel meer aangetrokken door zoveel moois en heerlijk... 't Beste wordt je er vóórgezet.

De eerste vergadering van de studentenclub hebben we al weer gehad, 't zal deze vakantie nog goed worden.

Antwoord gekregen op mijn brief voor de Echo-club. Nu ben ik lid, en stuur mijn stukken ook in.

Zo is dan dit schriftje vol en ik ga met een dikker beginnen. Ik hoop altijd door te schrijven, totdat ik in de Noord-Pool zit bij de Eskimo's, mijn Eskimo's eens. Nu ben ik nog zo jong en blij, maar ik haak ernaar te kunnen vechten tegen snerpande wind en bittere kou, om bij die Eskimo's te komen, die toch ook bestemd zijn voor 't eeuwig geluk.

In mijn ervaring en beleven lag er een moeizame periode achter mij en voelde ik mij nu op vakantie, voorafgaand aan een nieuw tijdperk. In het dorp trof ik weer de andere priesterstudenten, en samen ondernamen wij het een en ander. Wij hielpen bij de eerste H. Mis van Jo Terruwe, broer van mevrouw dr. Anna Terruwe, van wie de ouders in Deurne woonden. In mijn dagboek schreef ik:

ZONDAGAVOND, 13 JULI (1941)

Vandaag is 't priesterfeest geweest van Jo Terruwe. De Stationslaan was versierd, de ingang van de kerk en de kerk zelf natuurlijk ook. De Hoogmis met vier heren was prachtig, wij maakten wel enkele foutjes, maar ze werden bijna niet opgemerkt, omdat alles zo rustig en voornaam ging. 't Lof was ook zo. Met verschillende studenten zijn we nog even op receptie geweest, om vijf uur werd er een serenade gebracht.

Ja, wat zal ik verder van dit feest schrijven. Jo Terruwe is gelukkig! één overwinningsfeest! zoals Kap. van Asten in de feestpredicatie zei. Je kon ook echt zien, dat hij zo blij was. Toch was de stemming in mij niet zo verheven; zeker, ik was blij en gelukkig dat hij priester is, ik was blij om zijn geluk, maar toch was er een onrust in mij, een onzekerheid,... Och, ik sta nu ook midden in de strijd, midden in de wereld, met zijn schepselen, wereldse idealen, werelds geluk en werelds streven. Als je in zo'n omgeving moet opgroeien tot priester!...

Nooit komt er eens iets verhevens!...nooit iets, dat je met heel je ziel trekt, en waar je zo hartstochtelijk naar kunt haken! Alles trekt je omlaag, maakt je zo gewoon alledaags. Zo'n priesterfeest geeft je toch weer moed, dan zie je je eigen priesterschap weer dichterbij, dan wordt alles weer lichter en blijer. Dan kun je dat minderwaardige alledaags gedoe vergeten, dan kun je weer echt idealistisch zijn, gelukkig om al 't mooie. Met God zelf iedere morgen in je hart kun je 't hier volhouden.

31 JULI (1941)

Vandaag druk werk gehad met de studentenclub. We hebben de blokhut van de Jonge Wacht, 'n paar dagen geleden opgeheven, tot ons home gekregen; vanmiddag geveegd en schoongemaakt, en vanavond een feestelijke bijeenkomst gehad.

Punten opgesteld voor de oudersavond.

Morgenvroeg de Mis van de Vrijdag zingen bij de Zusters, 't Lof ook.

Ook weer eens bij Van Ooij geweest, Stien en Leen hebben nu een betrekking in Eindhoven, 15 Aug. gaan ze. Broeder Piet is ook thuis.

1 AUG. (1941)

De studentenclub gaat goed, programma voor oudersavond vastgesteld, er komt nu meer actie.

Er is 'n ontzettende actie in de wereld, Duitsland tegen Rusland, waarbij honderdduizenden vallen, 'n geweldige actie over de radio. Ook al 'n Ned. geheime zender. Er móét binnenkort 'n losbarsting plaats hebben, 't kan bijna niet anders; de lucht is dreigend geladen.'

Gedurende de maand augustus 1941 hadden wij thuis een Rotterdams meisje van negen jaar opgenomen, uitgezonden door het R.K. Huisvestingscomité aldaar. Zij voelde zich onmiddellijk bij ons thuis en ravotte meteen met onze tien mee. Ik heb me later wel eens afgevraagd, waar we met dertien mensen in een betrekkelijk klein huis bleven. Maar mijn moeder zei: waar er tien kunnen zijn kunnen er ook elf zijn, als vanzelfsprekendheid.

In september 1941 hielp ik mee met het ziekentriduüm dat toen in Deurne werd gehouden. In mijn dagboek schreef ik daarover:

4 SEPT. (1941)

Gisteren en vandaag is er ziekentriduüm geweest in de Wasberg, St. Gerarduskapel. De zieken hebben prachtig weer getroffen, 't kon niet beter. Alles is buitengewoon goed geregeld, dragers en draagsters (K.M.C. in groene uniform), zusters en andere helpers; ik mocht misdienen, ceremoniarius zijn. De Mis duurt ongeveer 1 1/2 uur en 't Lof ook. Beide keren werd er gepreekt door de bekende pater Peters, augustijn uit Eindhoven. Buiten-

gewoon mooie preken, speciaal voor de zieken, maar toch ook voor de andere mensen. Zieken, zegt hij o.m., zijn niet nutteloos, zoals bij de heidenen, maar zij hebben wel degelijk een roeping van God gekregen, een stille, verborgen roeping. De roeping der zieken kan vergeleken worden bij die bidders en bidsters 'achter de tralies', die onbekenden, waarvan de wereld 't nut niet kent. Maar hun taak is 't voornaamste, bidden, offeren, zich zelf kastijden om z'n lichaam eronder te houden. Dat zijn de grote krachtcentrales van de Kerk, de bliksemafleiders van Gods toorn over de wereld.

Intussen namen de Duitse bezetters alsmaar meer maatregelen, besluit op besluit, verordening op verordening, schreef ik op 14 augustus 1941. We waren de Duitse bezetting hard moe. Wij volgden onze bisschoppen, die in alle 'kerken en kapellen, waarover een rector is aangesteld' hun brieven lieten voorlezen.

ZONDAG 14 SEPT. (1941)

Vanmorgen is er weer een brief van onze bisschoppen in alle kerken en kapellen van Nederland afgelezen. De boeren- en tuindersbond, en de onderwijzersbond onder 'n NSB-commissaris; daarom 't lidmaatschap door de bisschoppen verboden, op straffe van onthouding van de Sacramenten. Onze bisschoppen zijn waardige opvolgers der Apostelen, die nergens bang voor waren. Laat ze maar komen, hoe duivels en satanisch de kerkvervolging ook moge zijn! Wij houden stand!

2. De poësis bij de kruisheren in Uden

In september 1941 werd ik in Uden in de poësis – de vijfde klas – toegelaten, samen met een goede vriend uit Deurne, Willem Evers, een stevige en gedrongen boerenzoon die al in de twin-

tig was en ook naar de missie in de Noordpool wilde. Ik meen dat hij oblaat is geworden, maar na mijn Udense tijd ben ik hem uit het oog verloren. Wel herinner ik mij, dat wij op het college veel samen optrokken, en dat wij met nog een klasgenoot op een gegeven moment afspraken, dat wij bij de naderende winter en gedurende geheel die periode geen winterjas aan zouden trekken, om ons af te harden. We hebben dat, tot hilariteit van de rest van de school – ze noemden ons de IJsheiligen – lang volgehouden, maar na enige tijd viel eerst de derde af en daarna ik, maar Willem Evers was de taaiste.

In het begin viel mij de omgang met mijn klasgenoten – ruim dertig in getal – en de overige studenten niet mee. De meeste van mijn klasgenoten waren ouder dan ik, van elders gekomen of latere roepingen. Ze waren vrijer in hun manier van optreden dan ik op de Nebo gewend was, gedroegen zich soms als echte criticasters – vooral wat het eten betreft, dat geleidelijk aan schaarser werd – en met herrieschoppen wisten ze ook wel raad. Ik denk dat ik achteraf gezien in de begintijd nog te zeer idealiserend bezig was. In mijn dagboek bijvoorbeeld schreef ik het volgende:

DOND. 18 DEC. (1941)

Zojuist 'Mijn Dagboek' van Paula Geerts uitgelezen. Van genoten. Zoveel is er dat met je eigen leven overeenkomt, zoveel strijd dezelfde, zoveel moeilijkheden. Ze schrijft alles ook zo oprecht neer, alles wat ze voelt. Ik had ze wel eens willen spreken.

'k Weet niet hoe 't op 't ogenblik met mij staat. Ik kan rustig en sterk studeren, doen wat ik zelf wil; toch schiet je wel eens uit je slof. Vanmiddag b.v. toen ik weer moest voetballen, ofschoon ik eergister nog gevoetbald heb. Daar had ik geen klap zin in. Gelukkig regende het, zodat we gingen studeren.

Langzaam gaat je leven omhoog, wordt meer en meer de H. Mis 't middelpunt van heel de dag. Je leert ook stemmingen opzij te zetten, en flink, kalm door te werken. Toch zijn er nog zoveel

dingen, die anders moeten worden. Inwendig komt er zo dikwijls venijnige spot in je op, en critiek. Ook zo vaak de laagste gedachten, onder de H. Communie b.v. of een minder mooie gedachte over 'n pater of jongen. Ik probeer me er niks van aan te trekken. Je weet toch wel dat je voor 't eeuwig geluk geschapen bent, dat je hier niet lang blijft. Zo'n oneindig geluksverlangen kan er zo dikwijls in je opkomen; soms ook naar de eeuwige ijsvelden van je Eskimo's: daar gaat 't tenslotte naar toe.

Verder valt 't niet mee om hier idealist te zijn: eerlijk gezegd, zijn me de jongens bar tegengevallen. Ben ik nu beter dan de andere jongens? Ik weet zelf wel van niet. Maar waarom wordt hier, op 'n priester-college je hoog idealisme omlaag gehaald, moet je worden tot 'n alledaagse, banale vent. 't Kan me ook niet schelen hoe zij erover denken, ik ga m'n eigen gang, al is 't recht tegen hen in. Iedere dag bid ik voor m'n medestudenten, dat ze heilige priesters mogen worden, maar als de meesten liever genoegens vinden in aards genot, dan moeten ze dat zelf weten.

Maar naar gelang het studiejaar vorderde leerde ik hen beter waarderen. Daar kwam bij, dat zoals zoveel seminaries ook het College in Uden door de Duitse bezetters werd gevorderd en voor de opleidingen gesloten. De kruisheren vonden voor onze klas onderkomens in twee boerderijen in de onmiddellijke omgeving van Uden. Wij leefden toen dicht bij elkaar en waren meer op elkaar aangewezen; dat smeedde kameradschap. We gingen ook meer om met de boerenbevolking ter plaatse. Zo zouden de boerenzonen van onze gastheer ons leren paardrijden. Ik moest als eerste, en enigszins weer als haantje de voorste, op een boerenknol rijden, zonder zadel of teugels, me alleen vasthoudend aan de manen van het paard. Toen ik goed en wel geïnstalleerd was, gaven de boerenjongens het paard een flinke klap op zijn kont, en weg stoof het beest om een rondje langs een weiland te maken. Ik werd geradbraakt! We hebben met z'n allen wat afgelachen.

En zo waren er wel meer voorvallen. Op een lange wandeling langs de Udense velden hadden enkelen een volle mand kersen kunnen bemachtigen; op de slaapzaal werd daarvan flink gegeten. Maar 's nachts werden de meesten ziek: na de kersen hadden ze water gedronken, aan braken geen gebrek! Ik zie nog het onthutste gezicht van de leraar Grieks, Vergeer, die onze mentor was.

De lessen gingen intussen gewoon door; de deel van een van de boerderijen was als leslokaal ingericht en wij konden ons daar goed redden. Mijn studie vlotte voortreffelijk en ik behaalde vrij hoge cijfers voor alle – twaalf – vakken: godsdienst, Latijn, Grieks, Nederlands, Frans, Duits, Engels, geschiedenis, algebra, meetkunde, natuurkunde en voordracht. Literatuur heeft in deze tijd, net als voordien op de Nebo, een vormende en leidende invloed in mijn leven gehad. Ik was vaak gegrepen door de schoonheid en het hartstochtelijke in een gedicht, een verhaal of een roman. Zij bepaalden mijn stemmingen, en vooral mijn verlangens; zij werkten in mij als een oproep. Blijkens mijn dagboek las ik in mijn Udense periode onder meer *Het Koninkje* en *Korrel in de voor* van Marie Koenen, *In koele schaduw* van pater Molenaar over Paulus, *Zijn liefde* van Pierre l'Ermite, *Vaarwel* van Emil Fiedler, *De harp van St. Franciscus* van Felix Timmermans, en een levensbeschrijving van Charles de Foucauld door René Bazin.

Op 18 december 1941 schreef ik in mijn dagboek onder meer: Ik voel mij in veel dingen 't zelfde als in Paula Geerts, dat bruisende, hartstochtelijke leven. God, ik kan er niet buiten, ik ben er wel eens kapot van. Toch is er zoveel onechts, gemaakts, schijn. Zij schreef alles eerlijk op, en ik... Toch komt 't wel in orde en groeit 't echte leven onder zoveel bombast uit. Ik ben niet bang voor de toekomst, 't gaat naar 't hoogste leven. Ik zou ook wel

heel wat bladzijden hieruit willen scheuren, wel helemaal opnieuw willen beginnen. Toch doe ik 't niet. Later kun je nog eens zien, hoe onecht je geweest bent, hoe gauw je anderen wilt navolgen, feitelijk jaloers bent. Toch zit onder alles die drang naar 't oneindig Geluk.

Maar nuchterheid en praktische zin konden ook toeslaan; op 22 december 1941 schreef ik:

Zojuist zijn concoursen afgelopen, en is de vakantie begonnen. Maar morgen komt 't eigenlijke: naar huis! De fietsen staan klaar, de koffers gepakt. 't Is nu toch een geroezemoes om je heen van jewelste. Af en toe stijgt er een enthousiast lied, één dreunend gezang.

De laatste dagen waren vol ongeduld, de tijd schoot maar niet op. Zo gister b.v. Zondag, niets geen studie meer, in je gedachten niets dan de vakantie, thuis, zelfs je bidden lijdt er sterk onder. En dan wacht je maar, vol ongeduld, en dikwijls vol verveling. Morgen....naar huis!

En op 9 januari 1942:

's Avonds hebben we fijn gevochten, Jo en ik tegen Jan en Bertus, elk met een kussen in de hand, en dan in 't stikdonkere. De slagen en treffers waren niet van de lucht!

Dit gebeurde in de royale tussenruimte tussen de vier of vijf slaapkamers op de verdieping van ons huis: we deden dan alle lichten uit en slopen naar elkaar toe.

Maar geleidelijk aan ondervond ik, dat de twijfel weer kwam opzetten:

ZONDAGAVOND 11 JAN. (1942)

Onder de vakantie nogal 'ns gemene bekoringen gehad, gemene voorstellingen. Parool: niets van aantrekken. Overigens geloof ik dat 't vurige 'n beetje weg is, alles lijkt lang niet zo mooi meer,

teveel valt er tegen. Ook van die echte mooie boeken heb ik al lang niet meer gelezen, waarbij je leven weer omhoog gaat, je ogen weer 'ns branden in je kop, en je bloed door je lichaam jaagt van vurig idealisme. Als de ziele weer eens luistert....

Ook ben ik gaan twijfelen... niet aan m'n priesterideaal, o nee! Maar wat zal ik worden? Van Nebo ben ik weggegaan met 't doel in de Noord-Pool te werken onder de Eskimo's. Nu missioneerst daar de congregatie der Oblaten van Maria, dus daar naar toe. Was 't een ander geweest, dan had ik daar naar toe gewild. Maar sinds lang dacht ik aan de Capucijnen... om hun eenvoud, blijheid en goedheid voor alle mensen. Ze gaan 'weldoende rond' door 't volk. Misschien zijn er nog redenen, die ik nu niet opnoemen kan, maar ik voel me geweldig sterk tot hen aangetrokken, en dat is altijd zo geweest. Ik twijfelde trouwens al lang, soms nog onbewust, maar vader bracht de zaak aan 't rollen onder de afgelopen vacantie. Hij hoopte nog dat ik Redemptorist zou worden, of Capucijn; dat vond hij ook 'n prachtorde. Nu sta ik ermee te kijken. Welke kant? Nog een jaartje feitelijk om over te denken. Toch behoef ik er niet bang om te zijn. Christus zal een teken geven, op de juiste tijd.

Morgen begint dan weer volop de studie, de tijd van hard werken. Moge 't niet zijn om hoge punten en erekaarten te halen, maar moge ik bij alles dichter tot Christus komen door Maria. In de vacantie 'de Harp van Sint Franciscus' gelezen van Felix Timmermans. Prachtig! Ik verlang naar m'n bed.

Ook de schaarste aan eten en drinken werd voelbaar. Op 29 januari 1942 schreef ik:

Oerstomme bui gehad. Vooral na de middag. Dat eten zit me dwars! Je wilt graag tevreden zijn, maar juist die geweldige begeerte! Meer! Maar je moet je er eenvoudig bij neerleggen, 't kan nu eenmaal niet anders. Hier doen ze hun best, en feitelijk krijg je wel genoeg, maar telkens komt de gedachte aan eten weer boven.

Ik herinner me dat veel medestudenten op hun cel wat eten hadden verborgen, dat ze van thuis kregen toegeschoven. Mijn broers brachten mij af en toe een groot roggebrood, waar ik dan regelmatig een stuk van afsneed om wat extra's te hebben.

Soms formuleerde ik ook een gebed, in de noden die ik ondervond:

ZONDAGAVOND 1 MAART (1942)

God, ik ben maar een klein en nietig mens, Gij hebt mij volstrekt niet nodig. Mijn eigen ik drijft mij naar de eer der mensen, meer dan ik vermoed. Gij weet wel dat ik naar U wil; Gijzelf hunkert naar mij.

Ik weet, alles wat ik nu ondervind komt van Uw oneindige liefde voor mij. Help mij, nietige, om dat pad te gaan, dat kronkelend en rotsig voor mij uitgaat, de bergen in... Dat hunkerend verlangen in mij naar 'n prachtleven hebt Gijzelf in mij neergelegd. Geef me vertrouwen in Uw woord, en blijheid in 't aanvaarden van alles.

In het kader van mijn twijfel ben ik ook op een zaterdagmiddag in de paasvakantie, eind april 1942, bij de capucijnen in Helmond geweest en heb daar over mijn onzekerheid gesproken. Rustig afwachten, was het advies en flink bidden 'Heer, wat wilt Gij dat ik doen zal?' Ik heb toen het hele klooster mogen zien,

zo armoedig en eenvoudig, de gangen, de cellen van paters en broeders, de lokalen. Alleen de gardiaan had twee cellen, en dan nog zo klein. Alles was verder van hout; echt franciscaans (...).

Maar geleidelijk aan kwam toch de gedachte naar boven om terug te gaan naar de redemptoristen. Hun werk in de parochies begon mij aan te spreken: preken, biechthoren, communie uitreiken, 't hele land door, en vormingswerk doen.

Daaraan heeft ook meegeholpen, dat ik een brief kreeg van mijn oude Nebo-klas, die op dat moment rhetorica was; zij waren nog maar met negen man.

Ik sprak daarover met de prior van het College, en vertelde hem dat ik in september terug wilde gaan en bij de redemptoristen de rhetorica wilde afmaken; met die klas zou ik dan het noviciaat kunnen ingaan. De prior had wel bezwaren, onder meer dat de studie te zwaar voor me zou zijn; ook stelde hij dat wanneer ik voor een nieuw toelatingsexamen zou zakken ik het College zou moeten verlaten. Nou dat durfde ik gerust aan, zei ik hem, voor mijn studie ben ik niet zo bang. De prior zou de directeur van de Nebo schrijven.

Vervolgens duurde het wachten op een antwoord erg lang, voor mijn gevoel en mijn ongeduld, maar dat bleek positief, mits ik zou slagen voor een examen in Latijn, Grieks en moderne talen. Dat gaf een goed resultaat, gelukkig, zij het dat het Latijn zwak was. Ook het geneeskundig onderzoek was goed, zodat ik werd toegelaten, zij het dan in de zogenaamde C-afdeling, die zich niet richtte op het staatsexamen. Vanwege de bezetting van de Nebo door de Duitsers was het juvenaat verhuisd naar Roermond, waar de redemptoristen een eigen huis hadden en nog hebben met de befaamde 'Kapel in 't Zand'.

Intussen gingen uiteraard mijn innerlijke gewaarwordingen verder. Op 11 juli 1942 schreef ik in mijn dagboek:

Gevoelens en gedachten heb je vele. Is 't bij mij jaloersheid? Ik kan dikwijls zo afkeurend in mijn gedachten tegenover medestudenten staan, vooral de meer begaafden en de primi. 'Nou, jij bent ook 'n opschepper', denk ik dan wel eens, of een of andere daad of woord staat me tegen. Zo ook bij een leraar, die wel gevoelloos lijkt, koud, maar dat werkelijk niet is. Nog sterker wordt 't, doordat je hem dikwijls niet verstaat, terwijl hij maar doorzeurt aan één stuk door. Nu heeft hij z'n stem ook niet mee,

maar 't is juist of 't hem onverschillig laat of wij 't wel horen. Hij is vóór alles verstands-man. Soms bewonder ik hem, maar ook komt er dikwijls iets wreveligs over me.

Mijn leven wordt reëler, gezonder, werklustiger. Moet men Christus' leven ook niet reëler opvatten? Niet zo gevoelig? Komt 't er niet op aan flink en sterk, toch tevreden, te leven? Zo merk je dit toch ook bij de mensen. Men roemt dikwijls gezinnen als echte christelijke voorbeelden, en die leven toch ook gewoon, en doen hun plicht, niet met allerlei mooie gedachten en gevoelens, ook niet straf, en kort-af.

Wat wil zeggen: eenvoud, nederigheid, arm van geest, arm van hart? Wat is liefde tot Christus? En er zijn nog zoveel meer begrippen, die uitleg vragen, juiste verklaring.

Jozef Vereecke heeft 'n briefkaart gestuurd, met dringend, nogal heftig verzoek om antwoord per omgaande, wanneer ik kom! Vrienden-verontwaardiging!

Met een goede uitslag van de concoursen en een goed rapport stortte ik mij in de augustus-vakantie.

3. Opnieuw bij de redemptoristen

WOENSDAGAVOND 2 SEPT. (1942)

Laatste avond. Morgen naar Roermond. Daar schrijf ik verder. 'k Ben blij dat 't zo ver is.

DONDERDAGAVOND 3 SEPT. (1942)

Nog thuis. Morgen met de melkauto.

Ik weet dat ik te kiezen heb tussen een gemakkelijk, licht leven, en 'n moeilijk, inspannend, ongemakkelijk leven. Het eerste als leek, hoe dan ook, het tweede als priester-missionaris. In deze vakantie vooral heb ik dat eerste leven kunnen beschouwen. 't Is

dikwijls een lichtzinning leven, vaak ook wel ernstig katholiek. Ik heb 't leven bij ons thuis gezien; hard werken en tevredenheid gaan samen. Je zou 't zo best kunnen harden. Toch kies ik 't harde priesterleven. Beter gezegd: ik ben door Christus uitgekozen, en geef me er volkomen met volle wil aan over. M'n body zal er later aan moeten geloven! Ik wil! Nu en ieder ogenblik, voor altijd!

ZATERDAGMIDDAG 5 SEPT. (1942)

Vrije studie. Al ingeburgerd. Gister met de melkauto aangekomen. Vanmorgen al 4 klassen gehad, lectiones breves. Ik ben C. 't Laatste studiejaar zal dus best meevallen. 't Is 'n kalm aanpakken en kalm doorzetten.

Toch is me alles nog vreemd. De paters en jongens ken ik wel, en er is best mee op te schieten. Maar je bent plotseling in 'n andere situatie, van 't vrije vacantieleven, in 't afgepaalde, regelmatige studieleven. 't Zal misschien niet altijd meevallen, maar 't moet toch! En 't kan, omdat ik wil. Pal blijven in neerslachtigheid en bij in de war brengende gedachten.

ZONDAGMIDDAG 13 SEPT. (1942)

Een hele studieweek is er nu voorbij. 't Was flink, volhardend werken. Ik moet de zaken heel kalm en rustig aanpakken, omdat 't toch nog een beetje te hard gegaan is. Hier heb ik werkelijk m'n thuis gevonden. 't Is een blij week geweest, vooral ook in de omgang met de jongens, die zo geweldig mee zijn gevallen. Zeker, je moet jezelf wel eens opzij zetten met je eigen wensen, bij de wandeling b.v. om flink door te lopen onder grote warmte, om te blijven praten met de anderen, om je gulzigheid aan tafel in te tomen, zodat anderen ook genoeg krijgen, maar heb je dat dan ook gedaan, dan voel je grote tevredenheid in je en nieuwe kracht voor 'n volgende aanval. Ook komen er wel eens eigenaardige gedachten op, scrupuleuze gedachten. Dan moet je onverschillig blijven, en pal dat éne doorzetten en doordrijven: Christus je beste vriend.

'n Prachtige middag gehad! Processie in het Kruiswegpark. Mgr. Lemmens celebreerde het lof. Duizenden mensen waren er aanwezig. Eerst viel me die Redemptorist op, die vanaf de preekstoel alles leidde. Zo helder en vast weergalmde zijn stem door 't park, zo sterk en kalm z'n houding. Toen de processie het terrein betrad kwamen er tranen in m'n ogen. Niet om die processie, maar waarom weet ik niet. Dat idee 'Alter Christus' zit er zo in bij me, zo preken voor het volk als Hij, zo opwekkend en lerend, dat er ook nog 'n andere wereld bestaat, en dat dát ons doel is. Afijn, wat kan ik beter wensen, dat ik werkelijk eenmaal Hemzelf ben, niet om de eer of wat dan ook. Nu bereid ik mij voor door de studie's, die middel zijn, geen doel.

Ik wilde ook stil voor mezelf leven, de vorige week, stil alles op je laten inwerken, beter God en de heiligen trachten te begrijpen. Mij alleen met mezelf bemoeien. 't Klinkt misschien eigenaardig. 't Is meer naar binnen groeien, om Christus beter te zien in jezelf; jezelf ook beter te leren kennen, om des te beter je te verbeteren. Ook om streng dat ene ideaal – Christus – voor ogen te houden, zodat bijkomstigheden vanzelf wegvallen.

Zojuist ook is Mgr. Lemmens, Vader-Bisschop, bij ons geweest. We hebben van hem genoten, om z'n grote hartelijkheid en meedoen. 'Blijf als kleine kindertjes bij moeder; heel eenvoudig zijn'. Zo was dus die grote katholieke voorman in Nederland, één van die vijf priesters, tegen wie de Duitsers niets durven. De ware Apostelen, die geen angst kennen om de waarheid te zeggen, juist als die eerste Apostelen. Op 'n dag in de week moesten wij hem maar eens opbellen, om de H. Mis te lezen, en 'n woordje te spreken.

Pater van der Heijden vanmiddag nog gezien. 'n Joviale, diepgemeende vriendenwaai!!

Het prachtige bloementapijt bewonderd in 't Kruiswegpark! Nu is de traditionele Zondagavondmuziek aan de gang.

WOENSDAGMIDDAG 16 SEPT. (1942)

Zojuist is de vrije tijd ingegaan, waarna aanstonds de opening der driedaagse retraite volgt. 'Edward Poppe' als geestelijke lezing. Ik verwacht veel van deze retraite.

Twee strafwandelingen gehad, gisteren en vandaag, d.w.z. onder geleide met de kleinen wandelen. We hadden bij andermans kano's gezeten, en ééntje, Eef Huisman, was er ingevallen, tot z'n hals toe!

Juist als die eerste Zaterdag hier (5 Sept. geloof ik). We hadden een verre wandeling gemaakt naar Herckenbosch, om een bron te bezichtigen. Jo Peters en ik wilden pootje baden, om beter van 't water te kunnen drinken. Jo er 't eerst in, maar hij zakte meteen weg tot aan z'n borst! Een en al lol! Later, op 'n draf bijna, naar huis, dwars door de hei, vijf man in 'n ganzenrij.

ZONDAGNAMIDDAG 20 SEPT. (1942)

De retraite is weer voorbij. Ik heb er geweldig veel bij geleerd, en zal proberen alles ordelijk en juist neer te schrijven. Gedachtig de vorige retraite in Uden, wou ik er 'n mooie retraite van maken, maar dat plan van mij is lelijk in duigen gevallen. Op de openingsavond was ik in 'n rotstemming. Hoe, dat weet ik niet. Alles was in m'n gedachten en gevoelens verward. De orde van de dag was voor mij geen moeilijkheid, die kon ik kalm volgen. Maar vooral veel opstand en spot, onvrijwillig, kwam er in mij op bij 't reglement voorlezen en bij de manier van bidden. Ik dacht aan 'n systeem van bang maken, van gehoorzamen uit angst voor straf en berisping. Ook met pater Directeur over gesproken. Hij had 't graag als de groten daar gerust met hem over kwamen praten. 'n Enkel puntje verklaard. Ook van dat bidden: je hoeft absoluut niet 'n gevoelige devotie te hebben. Toon je Godsliefde in de daad, door mannelijke plichtsvervulling. Ik doe wat er gedaan moet worden, en wil dat ook. O.L. Heer weet, dat ik dat om Hem doe. Ook mijn gebed mannelijk. 't Behoeft niet zo te zijn als dat van St. Alfonsus, met zijn Italiaanse natuur. Wij, Noorderlingen, zijn

nu eenmaal nuchterder, reëler. Ik mag ook niet vergeten, dat ik 't zonder gebed niet kan. Daarom heb ik Christus gevraagd, dat ik goed en veel zou mogen bidden.

Toch is door deze retraite mijn ideaal machtig sterk geworden: Priester-Redemptorist, één onder de vele Redemptoristen-strijders, waar mijn oversten mij dan ook sturen. 'n Gewone Redemptorist, dat is 't hoogste dat ik bereiken wil. Dat wil niet zeggen, dat ik tweede-rangspriester moet zijn, nee, juist niet. Eerste klas priester! heilig priester! Alter Christus! Maar dat als gewoon pater-Redemptorist, confrater van zoveel anderen.

Hier zie je jezelf ook meer als lid van dat grote huisgezin van paters, broeders en jongens. Ieder vervult zijn taak, of dat nu gangen vegen, studeren of mensen vormen is. Ik voel me hier ook werkelijk thuis. Wel is 't dikwijls jezelf aanpakken, en ook dat valt mee.

Morgen gaat 't gewone leven weer beginnen tot je persoonlijke vorming: 't kalme, doorzettende aanpakken van 't studieleven, 't hartelijke en toch eenvoudige en flinke omgaan met medestudenten, 't tegengaan van je 'veel willen hebben' aan tafel. Vooral dat laatste is me moeilijk: om kalm, en dikwijls onverschillig te eten; ieder z'n portie gunnen en geven! 't Spreekt vanzelf, dat je recht hebt op je eigen deel. Dit systeem van zelf zich bedienen lijkt me schitterend! Daar leer je mee!

Ook 't je kalm houden over 't algemeen valt niet mee. Je weet iets te vertellen, iets aan te pakken, en je staat te trillen om te beginnen.

Ik geloof dat 't veel fijner is, veel genotvoller om bij een of andere gedachte stil te staan en die te ontwikkelen, gedachten in boeken, gesprekken en muziek te beschouwen, en die zuiver te doorvoelen, dan rook- of eetgenot. Gedachten geven richting aan je leven, hoe en waarom je zó de dingen doet. In mij is nog 'n strijd om juiste gedachten te hebben over God, godsdienst, gebed,

leven, enz. enz., om dan ook kalm mijn eigen leven te leven. Ik kan dat allemaal nog niet onder woorden brengen. Wel dit: je moet rustig en flink je leven doorzetten tegenover iedereen, of dat nu pater Directeur is, één van de paters, of wie van de jongens ook; of je nu 'n daad stelt in je voor- of nadeel, iets zegt, dat je in 'n beter of minder goed licht stelt. Ik geloof, dat je dat alles onverschillig moet laten, hoe of anderen je beoordelen; je zet gewoon en met volle kracht door, wat je plicht en doel is. Natuurlijk onder de juiste leiding, en als 't ware uit alles voedsel zoekend. Je leeft dus niet om door anderen geprezen en voor wijs en flink aangezien te worden.

Ik geloof, dat ik later nog 'ns veel zal denken; vooral trekken mij de katholieke jongeren als Pieter van der Meer de Walcheren, Léon Bloy, Jacques Maritain, en mannen van de daad als Charles de Foucauld.

Thuis zie je ook zo dat eenvoudige doen: vader en moeder zeuren er niet over als er iets gedaan moet worden: 'n lange wasdag, strijkdag, 'n groot aantal kousen stoppen, zelfs tuinwerk; of vader moet weer naar Deventer. Al twee jaar van huis! Hij heeft er de pest in, dat merkten wij 's Zondagsavonds wel. Maar hij gaat toch maar, kalm en 'n lolletje makend. Ze redeneren er niet over, 't wordt gewoonweg gedaan. Zo moet ik ook worden. 'Nunc Coepi', van pater V. Baarle!

ZONDAG 27 SEPT. (1942)

De muziek is weer bezig. Zojuist repetitie gehad met pater v.d. Eerenbeemd. Morgen is er sessie voor pater Versteeg, de Griekse leraar, die dan zijn zilveren professie viert. Dinsdag, de eigenlijke dag, ie recreatiedag. Ik moet 't begin van 't 9e boek uit Homerus voordragen, in 't Grieks natuurlijk.

't Gaat tot nu toe heel goed.

Verder is 't een tamelijk vervelende week geweest. Gedachtenstrijd, al maar door m'n kop. Maar, ik pak 't nu anders aan. 1e. Kalm, doodbedaard studeren. 2e. Meer vrolijkheid. Je bent hier

niet voor 't reglement, om dat tot in de miniemste puntjes, alles heel precies te onderhouden. Geen reglement-slavernij! gezondheid voor alles, anders kom je er nooit! Je ideaal blijft, even hoog en onveranderlijk!

Het was duidelijk dat ik mijn leven niet in middelmatigheid wilde laten verstrikken. Op 4 oktober 1942 schreef ik:

Gisteren-avond de conferentie over een schitterend woord van Ernest Psichari: 'Eén stap buiten de middelmatigheid, en ge zijt gered'.

DONDERDAGAVOND 8 OCT. (1942)

Zo dikwijls denk ik na over geloofswaarheden, of over andere dingen. De waarheid wil ik weten, en die in mijzelf verwezenlijken. Weg dus met alle valsheid, verkeerde vroomheid, nederigheid etc, etc.... Een echte man, zoals God dat van mij verlangt, wil ik zijn. De waarde van alle dingen kennen, om de hoogste waarde tot de mijne te maken; daar kan ik eeuwig en altijd van genieten, al kost het me nu offers. Het juiste inzicht wil ik hebben, over God, heiligheid, den mens, 't geloof, over alles. En dan met 'n oersterk geloof, eindeloze hoop en liefde naar God, en de mensenzielen.

Drang naar God; zoals het moet, wil ik het.

O.L. Heer zal me veel moeten vergeven, maar Hij ziet m'n eerlijke wil, en zal mij inzicht geven. Ik zou de heerlijkheid in God willen kennen, in heel de schepping, mensen, dieren, planten, hemellichamen. Die wonderlijke dingen in de natuur trekken me.

ZONDAGMIDDAG 18 OCT. (1942)

(onder meer): Ik weet nu ook wel, dat ik me vormen moet door 't hele kleine. Ik moet goed Frans, Duits en Engels leren. Dat gaat woordje voor woordje, oefening op oefening, veel opletten en toeluisteren hoe 't moet, enz, enz, enz. En dat met al de vakken.

Ik moet goed en duidelijk verstaanbaar leren spreken; ook dat gaat heel kalmpjes aan, 't is 'n telkens oefenen. En al die kennis en vaardigheid is nog maar bijzaak. God leren, de waarheid doen overwinnen op 't verkeerde in de mens. Ik moet godsdienstig gevormd worden op de eerste plaats. Overtuigd zijn op de eerste plaats, dat mijn geloof het enig ware, en dus het enig goede is. God zelf tegenwoordig weten hier op aarde onder gedaante van Brood en Wijn. Ten volle, bovennatuurlijk, op God vertrouwen. De waarheid zal zich vanzelf ook openbaren, zal vanzelf ook duidelijk zijn, zodat je, als je eerlijk bent, niet anders kunt dan God erkennen, geheel volgens ons Katholiek geloof. Dan zul je ook niet anders kunnen dan alles geven en over hebben voor God, je Vriend, die niet anders wil dan je oneindig Geluk. Je kunt niet anders, dan alles voor Hem willen. En dat niet alleen voor jezelf, maar voor alle anderen. Samen, met medewerking van iedereen, moeten wij de anderen brengen tot het eeuwig geluk, waardoor je zelf op de beste manier voor je eigen ziel zorgt.

Enz.enz.enz.

Ik zal mijn beste doen, al mijn talenten in het werk stellen, langs de weg, die mij wordt aangegeven.

De waarheid zal mij alles duidelijk maken.'

Op 26 oktober 1942 namen de Duitsers ook dit seminarie in beslag. Met de rhetorica hielpen we mee de boel uitruimen en verhuizen naar St. Odiliënberg, waar nieuwe onderkomens voor ons werden gevonden. Wij kwamen na een maand gedwongen vakantie terecht in Huize Freymarçon, een klein landgoed aldaar. In die vakantieperiode had ik het moeilijk:

ZONDAG 15 NOV. (1942)

't Is weer mis vandaag! Ik kan er niets over schrijven, zo ellendig is dat alles. Telkens dat gevoel, die drang, die je mee wil slepen, die verbeelding, die je trekt naar die zondige daad, zo fel soms. Dikwijls ook wel een eerlijke drang naar het meisje, om met haar

te genieten van het leven, te wandelen door bos en over hei, op te gaan in God en Zijn dingen en de natuur.

Maar toch is dit niet voor mij. Priester-Redemptorist, 't streven om mijzelf te vormen tot Alter Christus. Telkens vraag ik m'n Goddelijke Vriend om sterkte om volledig het offer van het Caelibaat te brengen. Weg uit de rotzooi, de verwarring en uit de troebelheid; ik wil het zuivere leven in het heldere licht.

Rustig doorzetten in plicht. Iets doen, je zelf er toe dwingen.

WOENSDAGAVOND 18 NOV. (1942)

Morgen terug, naar Odilienberg. Tot Pasen.'

De omgeving van het kasteeltje was prachtig, grote kastanjebomen in wijde parken. Maar de ongemakkelijkheden waren groot, modderige paden, donkere en enge slaapzalen in een harmoniegebouw, geen douches, weinig scheergelegenheid, strakke maatregelen om de discipline erin te houden.

WOENSDAGAVOND 25 NOV. (1942)

Ja, die maatregelen, die hele kleine puntjes, die je, zo zeg ik het nu maar, overal je vrijheid belemmeren en beknotten. Zo dikwijls ontstaat er bij het afkondigen daarvan een felle reactie in mij, een bittere spot; soms ook zonder dat ik het zelf wil. Dan ook nog studiemoeilijkheden en vervelendheden, als je b.v. 2 Griekse klassen achter elkaar hebt, de ene les, de andere werkstudie. Of ook als telkens weer dat hoofd vlugger begint te kloppen, en een wazige pijn zich staag doet voelen.

Zo heb ik dan vele dingen opgenoemd, die je dwars kunnen zitten, en die je wel eens een ogenblikje teruggetrokken en piekerig maken, of ook wel vol felheid en verzet.

Maar toch heerst er hier de vrolijkheid en ben je zelf ook in een opgewekte en frisse stemming. Ik geloof dat we nog nooit zoveel lol gemaakt hebben als nu. En ook kan ik nu rustig en met kalme kracht mijn leven hier aanpakken, en het is voor mij telkens een

geluk te leven, en mij te mógen opwerken tot een man van karakter, tot een heilig priester. Telkens trekken je weer die grote voorbeelden, en hoeveel keer per dag komt het niet voor dat je even verwonderd staat en blij-verrast over een daad of gezegde van een persoon. En dan meteen die drang naar edele daden, naar een diep leven, naar hogerop. Maar ook telkens 't besef van alleen maar bitter weinig te kunnen, en 't gebed om meer heilige priesters, echte vaders en moeders, reine en ridderlijke jongens en meisjes. De wil om m'n leven te besteden voor de waarheid, voor 't grootse en echte. Dan kan ik ook telkens die opstand in me onderdrukken door eenvoudig te doen wat er gedaan moet worden, juist de gewone dagelijkse plicht.

DONDERDAG 26 NOV. (1942)

Pater v.d. Eerenbeemt heeft 'n gedicht voorgelezen van prof. Titus Brandsma, Carmeliet, die in Duitse gevangenschap gestorven is. Ook twee van Anton van Duinkerken uit Haren. Alle drie prachtig! De eerste zo zuiver, de twee andere 'n diepe stemming. Daar in Haren zijn ze met 600 man, allen mannen van formaat. Lezingen worden er gehouden over allerlei onderwerpen. Deze mannen kunnen na de oorlog geweldige invloed hebben.

ZONDAGMIDDAG 29 NOV. (1942)

ie Zondag v.d. Advent. Feitelijk heb ik veel te schrijven; zoveel is er in me omgegaan de laatste dagen en vooral vandaag.

Bij pater Directeur geweest, gesproken over dat opstandige in me, over het belachelijk vinden van sommige voorschriften, over meer werkelijkheidszin in ons gebed. Dit viel ik o.m. aan: 'ik kan niets zonder God'. Zuiver theologisch beschouwd is dat natuurlijk volkomen waar. Maar men moet dit toch goed opnemen, reëel. Ik kan dit niet precies onder woorden brengen.

Aan tucht en gehoorzaamheid zal ik me moeten onderwerpen, juist in die heel kleine puntjes. En dat wil ik ook rustig ondergaan.

Wonderlijke gedachten vanmorgen onder de hoogmis: over de eerste mensen in hun geluksstaat, hun zonde, de belofte van een verlosser. Nog altijd dat diepe geluksgevoel.'

Intussen bleven de vragen komen. Op 2 december 1942 schreef ik:

Behandelt men ons hier te kinderachtig? Gehoorzaamt men hier uit angst voor straf of terechtwijzing van de Oversten? Leeft men hier zonder diepte, wel veel en hard studeren, en volgens nauwkeurig reglement, maar zonder eigen willen, zonder eigen wilsvaardigheid?

'Toch is er telkens dat zoeken naar God, naar de waarheid; telkens b.v. in de doctrine-les, wil ik het waarom weten, het doel, en inzicht hebben in God; bij een heiligen-leven: waarom stelde hij die en die daad, hoe heeft hij geleefd, hoe waren zijn woorden en daden? Kan ik er iets aan doen, dat ik meer bewondering heb voor Charles de Foucauld dan voor St. Gerardus, die wel eens 'in tranen uitbarstte en wegsmol't, of dat ik niet hou van een heilige (H. Aloysius?), die nooit een vrouw heeft aangezien, zelfs zijn moeder niet? Ik geef toe, dat hofleven daar zou je vast bederven, als je niet je maatregelen nam, maar dit voorbeeld is toch wel wat overdreven, om niet te spreken van 'zeer'. En zoveel dingen meer nemen je tegen heel wat heiligen in.

Ik hou van 't echte, gezonde leven, en dat gaat samen met een heilig leven, dat weet ik zeker. Wat kan mij taal en muziek en kunst schelen, als ik er geen levenskracht uit putten kan, als zij mij niet helpen, om echt en eerlijk te leven, recht naar God, met zuiver inzicht en zuiver doel. Dan komt het er immers ook niet op aan, of men werk verricht van een broeder of pater, van een arbeider of intellectueel. Wel dat men werkt overeenkomstig zijn talenten, en als ik talenten heb voor 't priester-missionariszijn, dan moet ik daarmee woekeren, en zo iedereen volgens zijn geschiktheid en aanleg.

Ik was duidelijk opstandig en niet te spreken over een knellende, en soms kwellende, beknotting van mijn vrijheid en van mijn drang om me te ontplooien volgens eigen aard en ingeving. Mijn gezondheid begon er weer onder te lijden, en daarmee nam ook de intensiteit van het studeren af. Ik sprak erover met de Franse leraar, pater Janssen, die ik in vertrouwen nam en die mij in vertrouwen aanhoorde. Hij raadde mij aan om voorlopig heel kalm door te zetten, zonder dwang en onbezorgd. Ook vroeg ik kort daarop pater-directeur, of ik door een dokter onderzocht mocht worden. Ik dacht er zelfs over weer naar huis te gaan in verband met mijn gezondheid, om dan later terug te keren en de studie voort te zetten. Ook de innerlijke opstandigheid nam toe, de spot rond het beschermende optreden. Ik worstelde om mij in nederigheid en eenvoud te onderwerpen. Maar ik wilde toch niet alles zo maar overnemen, wilde alles diep onderzoeken, waarom men zó en zó moet leven en waarom men zich dit alles eigen moet maken.

Zo schreef ik nog op 20 december 1942:

Alle talenten moet ik in 't werk stellen, niet als doel, maar als middel. Een sterke gezondheid moet ik zien te verkrijgen, om als priester dag aan dag te kunnen werken, lang te kunnen biecht-horen, huisbezoek te houden, te kunnen preken en lang en vurig te kunnen bidden. M'n stem moet ontwikkeld worden, mijn wijze van voordragen, en mijn kennis op allerlei gebied, Frans, Duits, Engels vlot te kunnen spreken, enz. enz. en toch is dit alles maar bijzaak, en toch ook weer noodzakelijk. Als ik later de mensen wil helpen en iets leren, moet ikzelf vóórgaan. Eerst zelf doen en zijn, en dan ook anderen.

Na de kerstdagen volgde het doktersonderzoek; ook tegenover hem sprak ik me volledig en in vertrouwen uit. Medio januari 1943 bleek in een gesprek met de directeur, dat ook hij

van mening was, dat het beter zou zijn voorlopig de studie maar op te geven. Wel stelde hij voor, dat ik de concoursen van de daarop volgende week nog mee zou maken, en daaraan onderwierp ik mij. De resultaten, elf vakken, waren redelijk, behalve Grieks, dat met een 4 eindigde. Maar op 1 februari 1943 pakte ik mijn koffers, kwam de klas – stom verwonderd – afscheid nemen en deed mij uitgeleide. Zelf beschouwde ik mijn vertrek als het begin van een lange vakantie, om te zijner tijd terug te keren; ik was optimistisch gestemd, en mijn ouders waren evenzo.

4. Weer thuis

Mijn vakantie begon ik vol goede moed. Ik ondernam allerlei activiteiten, onderhield de tuin van de zusters als vrijwillige knecht van hun tuinman, bestudeerde *Het verkennen voor jongens* van Lord Baden-Powell, deed de daarin gepropageerde morgen- en avond oefeningen, sloot me aan bij de plaatselijke gymnastiekclub en deed mee aan hun uitvoeringen voor het dorp. Ook maakte ik weer lange wandelingen in de omgeving.

Daarnaast sloot ik me aan bij de leiders van de vroegere Jonge Wacht, die toen nog enkel een voetbalvereniging mocht bezitten van ‘onze beschermers’. Dit contact met deze leiders groeide uit tot een hechte band van vriendschap. Geleidelijk aan beseften we, dat we ons moesten voorbereiden op een herleven van de jeugdbeweging na de bevrijding, en meer in het bijzonder van het ‘verkennen voor jongens’ of scouting, zoals dat tegenwoordig genoemd wordt. We waren met het oog daarop in zekere zin ondergronds bezig, kregen instructies en conferenties van Helmondse oud-verkennerleiders, hadden een eigen aalmoezenier die rector was in Asten, en hielden van tijd tot tijd bivak bij bevriende boeren in Oostapen bij Asten.

De lente van dat jaar gaf mij nieuwe krachten. Zo schreef ik onder meer op 28 februari 1943:

‘t Is de tijd van jeugd en liefde: ontwakende kracht en mannelijke liefde gaan hier samen. De wereld profaneert dit geluk in valse, laag-bij-de-grondse muziek, in zinnelijk geflirt en gefladder. In zovelen begint er zo vaak ’n begeren naar buiten te dringen naar dieper leven, naar dieper en waarachtiger geluk.

Intussen had ik een andere huisarts, dokter Van Noord, die zich nog maar net in Deurne had gevestigd. Ik sprak hem over mijn twijfels en zorgen, en gaf hem mijn dagboek ter inzage. Hij drong aan dat ik weer contact zou opnemen met mijn raadsman pater Janssen in St. Odiliënberg; hij vond die twijfels te lang duren en wilde dat ik deze raadsman om een definitief antwoord zou vragen, óf het doorzetten van het priester-ideaal, óf man in de wereld worden. Ik heb dat gedaan, en na enige correspondentie luidde het antwoord: geef je priesterideaal voorlopig prijs, O.L. Heer leidt naderhand de zaken wel zo: als Hij je priester wil dan komt het ook wel in orde. Meteen was mijn besluit genomen: ik doe zo; en ik voelde mij geen priesterstudent meer.

Maar op dat moment, begin april 1943, rekende ik buiten de waard: er kwam verzet van mijn ouders. In hun ogen had ik nooit naar dokter Van Noord moeten gaan of pater Janssen schrijven; ik had toch ook hun om raad kunnen vragen. Mijn vader sprak ‘lang en breed’ tegen mij en moedigde mij aan om vol te houden. Zo was dat nog nooit voorgekomen!

Ik wankelde en zat er mee te kijken. Maar toch vond ik, dat ik terecht advies van een priester en een arts had gevraagd. Het gewoel en het zorgelijke wikken en wegen kwamen terug, temeer omdat intussen ook een mooi meisje indruk op mij begon te maken. Ik stelde mij op als in een middenpositie: binnen korte tijd zou een beslissing vallen naar de ene of naar de andere kant. Ik moest immers, in welke situatie dan ook,

sterk zijn naar ziel en lichaam, en daar streefde ik naar. Ik las in die tijd *Pier Gringis Frassati* van D.A. Cojazzi: de blote feiten in diens leven spraken voor zich en pakten mij.

Eind mei van dat jaar vroeg ik raad aan een derde, kapelaan Lempens van de parochie, met wie ik het goed kon vinden; ook hij las mijn dagboek. Ook hij verwees mij naar pater Janssen als mijn geestelijk leidsman. Daarop trok ik begin juli 1943 naar St. Odilienberg om hem te treffen en met hem uit te praten. Na lang wikken en wegen had hij zijn conclusie klaar en was hij zeker van zijn zaak: ik was niet geschikt voor het priesterschap. Ik vond dit eindelijk een definitief oordeel en legde er mij onvoorwaardelijk bij neer: in wezen was ik al tot dezelfde gedachte gekomen.

Voor thuis was mijn mededeling een bittere teleurstelling. Ik zie het gebeuren nog voor mij: mijn vader werkte in de tuin en was ook bezig om een konijnenhok op orde te brengen; ik vertelde hem mijn besluit; hij legde onmiddellijk het werk neer en trok naar binnen, zijn rug gekromd; het deed pijn over en weer.

Maar na enige dagen was de lucht geklaard: zo waren mijn ouders ook wel, ze zaten niet bij de pakken neer. Vader vroeg mij naar mijn plannen. Die had ik al klaar: ik wilde officier in het leger worden, bij de infanterie, en daarom wilde ik het gymnasium afmaken, maar dan wel in de bèta-richting, omdat dat toen een vereiste zou zijn. Vader was accoord en steunde mij. Medio juli 1943 had ik alvast een brief geschreven naar het gymnasium Augustinianum in Eindhoven om toelating te vragen.

Ik herleefde. Met mijn broers Bertus (later bij de politie in Rotterdam Jan genoemd) en Herman maakte ik begin augustus 1943 een vierdaagse trektocht vanuit Deurne door de Kempen: naar Lierop, Heeze, Leende, Dommelen, Eersel, Bergeijk, Netersel, Esbeek, Hilvarenbeek, Goirle en Tilburg;

van daaruit per trein terug. Kamperen in open lucht was door de Duitsers verboden, maar we konden overal bij de boeren in het hooi terecht. Op een plaats werden we begroet met: ha, padvindders!

5. Leven in een andere richting

Het viel nog niet mee om op het gymnasium Augustinianum te Eindhoven toegelaten te worden. Rector De Wit wilde mij niet aannemen. Ik ben toen bij hem op bezoek geweest en heb voor mijn gevoel net zo lang gezeurd en gezanikt, tot hij toegaf, zij het onder één voorwaarde: dat ik aan het einde van de zomervakantie zou slagen voor algebra (goniometrie) en meetkunde, zoals de wiskunde leraar, dr. Van Kol, mij zou opgeven. Die uitdaging durfde ik wel aan. Van deze leraar kreeg ik de nodige boeken mee, waarmee ik mij in een hoekje van de zolder installeerde en begon te blokken. De stof was echt niet zo onbekend: ik slaagde en werd op 5B toegelaten.

Op 25 augustus 1943 schreef ik in mijn dagboek onder meer: Ziekentriduüm meegemaakt als brancardier, met 'n twintigtal jongens van mijn leeftijd, en ook ongeveer zoveel meisjes. 3 Fijne dagen gehad. Op één van de avonden hadden we een bijeenkomst van 15 'man', in een café. Iedere jongen naast een meisje, in een kring. Zoveel plezier, en zoveel eerlijk plezier heb ik zelden gehad. Dit was toch de eerste keer dat ik bij 'n gemengd gezelschap was, en 't is mij, pas van 't seminarie terug, zo ontzaglijk meegevallen. Ik voelde me werkelijk thuis, en sinds die dagen is alles weer anders en beter geworden. De twijfel is weg. Ik weet in mij de zekerheid van een nieuw leven, een nieuw geluk.

‘WOENSDAG 1 SEPT. (1943)

Vorige week met 7 leiders 'n pracht week-end in Oostappen

gehouden! De stemming en de kameraadschap waren prima. Alleen hebben we niet kunnen slapen, daar 't stro vol vlooiën zat. Dat doen we nog eens over.

Op het Augustinianum voelde ik mij onmiddellijk thuis. Met een paar 'zittenblijvers' behoorde ik bij de oudsten en zat ik op een van de achterste banken. Het gaf me wel een vrij gevoel dat ik niet meer intern was, maar dagelijks op en neer moest reizen, met de trein van Deurne naar Eindhoven en terug. In Helmond stapten ook enkele leerlingen op, meestal alpha's, die me van een nogal deftige komaf leken; maar de verstandhouding was goed, zonder dat dit leidde tot vriendschap.

In zekere zin leefde ik in twee werelden: opgenomen in de Deurnese gemeenschap met een eigen debatingclub en een groep toekomstige verkennerleiders, en deelnemen aan het gymnasiale bestaan. Het schrijven in mijn dagboek werd daarvoor ook minder, en leek ook niet meer zo nodig. Voor wat de debatingclub betreft wilden we naar het voorbeeld van een Roermondse Katholieke Actie Club (onder leiding van Herman Pieters) meer in een culturele richting gaan werken: met volkszang, volksdans, lekespel, voordracht, enz. Het sprak voor ons ook vanzelf, dat daarvoor jongens en meisjes uitgekozen zouden worden, waarop je staat zou kunnen maken. Maar we moesten wel de geestelijkheid van het dorp – pastoor en twee kapelaans – zien te winnen voor onze plannen; dat was toen een vanzelfsprekende gedachte. Toen we op een gegeven moment met de keuze van de jongens en meisjes, die we gedaan hadden, bij de pastoor voor de dag kwamen, was hij daarmee zeer tevreden; we konden dus onze gang gaan.

DONDERDAG 18 NOV. (1943)

Weer volkomen in de regelmatige studie. Dat treinreizen is ontzaglijk vervelend, en ook dat studeren in de wachtkamer. Telkens

dat kijken naar meisjes, dat vele denken aan meisjes, dat fantasieren soms...

Ik moet alleen op 'n kamer kunnen studeren; daar wordt gelukkig werk van gemaakt. Af en toe kun je zo ongedurig en onrustig zijn door dat kijken en denken. Toch gaat het me beter af dan vroeger om met meisjes om te gaan. Met veel plagen en schertsen maak je het jezelf gemakkelijker: je kunt dan je gedachten daarna weer rustig op je werk concentreren, zonder dat je fantasie telkens met een of ander meisje bezig is. Diep leven, en toch ook scherts en plagerij.

DINSDAGAVOND 21 DEC. (1943)

't Is 'n trimester geweest, dat voorbij was voordat ik 't besepte. Eergister kon ik nog bijna niet begrijpen dat 't vakantie was. En ik ben er blij om. Mijn lichaams- en zielsgezondheid gaan er op vooruit. Langzaam wordt mijn leven anders: ik word weer de onbezorgde schooljongen, nu echter een van aanpakken en ondernemingslust, van streven naar 'n gezond, fors leven. Door de verkennerij wordt dat direct in de hand gewerkt: buitenleven, ridderlijkheid, trouw, forsheid, gezondheid. Ik heb nu ook hart voor mijn studie, ik doe 't nu graag, en 't succes is met mij. In 't begin van het trimester viel het niet mee, maar nu heb ik niets meer te vrezen. Ik vermoed dat alles op m'n rapport voldoende is, al moet ik toegeven, dat ik 't door 't spieken bij scheikunde tot 'n 6+ heb kunnen brengen. Maar in deze vakantie ben ik dat vak aan 't ophalen.

Ook meisjes spelen 'n grote rol zo dagelijks in je fantasie. Als je iedere dag op en neer reist met de trein, dan ontmoet je er nogal enkele, en ook die je elke dag ziet. Nu wij op St. Catharina onze lessen hebben, het meisjeslyceum in Eindhoven, zien wij die natuurlijk ook iedere dag, en weet je natuurlijk precies wie of er naar Helmond gaat met de trein. Daar is wel 'n enkele aardige bij, waarmee je wel 'ns in contact zou willen komen, maar 't is juist

jammer dat zij 's morgens les hebben en wij 's middags. Je kijkt ze natuurlijk wel 'ns aan als je ze tegenkomt, en andersom ook wel geloof ik, maar ja, 't is tenslotte maar jongensspel. In ernst kan ik nog niet beginnen met een meisje. Maar 't is in ieder geval een feit dat je ze graag mag zien, en er graag onder elkaar gekheid over wilt maken, op 'n eerlijke manier natuurlijk.

ZONDAGMIDDAG 30 JAN. (1944)

't Trimester is al weer druk aan de gang. In 't begin had ik 't ontzettend druk: de leergangen, Franse Cursus M.O.-A. moest ik ook volgen (n.b. om aan tewerkstelling in Duitsland te ontkomen). Vorige week heb ik me laten afschrijven, want daar word je gewoonweg gek van! Laat nu maar komen wat wil. 't Ziet er naar uit dat er over enkele weken al 'n invasie komt.

Aan 't begin van 't trimester was ik bij Bruggenwirth. Daar is 'n meisje in de kost als tandarts-assistente, van eenvoudige boerenafkomst. Die heeft geprobeerd, vooral toen ik 'n anderhalve week later nog 'ns kwam, mij voor haar in te palmen. Zij is nog geen negentien. Ik vind 't wel 'n aardig meisje, maar ik heb toch duidelijk laten blijken, dat ik nu nog, als gymnasiast, geen meisje gebruiken kan. Ook wist ik direct, dat dat geen meisje voor mij was. Toch heb ik er geloof ik wel enkele dagen over zitten piekeren. Ik wil tegenover ieder meisje eerlijk en ridderlijk staan, tot dat ik er een ontmoet die ook eerlijk en ridderlijk, of beter gezegd jonkvrouwelijk is, fier, en gezond van ziel en lichaam, en vol levenslust en levensdurf.

DINSDAG 18 APRIL (1944)

Paasrapport volkomen in orde. Alleen Gonio 5, de rest vooruit. Teleurgesteld in M. Wasser en H. Swinkels, en ook in de verkenersleiders; te weinig idealisme.

Ik droom veel over 'n mooi meisje uit Helmond. Ze zit op 't Catharina-lyceum. Ik heb ze al maandenlang gezien, maar je kunt

zo moeilijk met haar in contact komen, omdat zij 's morgens school hebben en wij 's middags. Wanneer ze mij blijft bevallen, dan schrijf ik haar doodgewoon.

DONDERDAG 18 MEI (1944)

Aan dat meisje uit Helmond hoef ik niet langer te denken, ze is van zeer deftige familie, en dus van een geheel andere levenssfeer. Ik heb gelukkig nooit met haar gesproken, zodat ik ze rustig kan vermijden. Ik acht haar om haar edele aard, maar zouden wij een gelukkig leven op kunnen bouwen? Ik weet 't niet....Nù met een meisje omgaan wil ik niet. Over 'n goed half jaar, zo tegen het eindexamen, dan is 't wat anders. Nu kijk ik zo 'ns rond. Dat meisje, dat sterk en gezond wil leven, 'n blij optimisme bezit en 'n edele wil, kan mij bevallen.

Ondertussen verveel ik me kapot! M'n vrienden schijnen enkel lust te hebben tot kletsen, maar om nou iets te doen en op touw te zetten!, dat is er niet bij. Ik ben bij de hockey-club gegaan, m'n ontspanning kan daardoor, vooral 's Zondags, verbeterd worden. Ik ben nog steeds aan 't proberen 'n tweepersoons kano te krijgen. Ik droom van tochten in Zwitserland over de Alpen, van 'n boottocht langs Noorwegen, en dergelijke dingen meer. Kamperen en trekken! Niemand schijnt er echt iets voor te voelen.

De naam van dat Helmondse meisje heb ik natuurlijk wel onthouden, maar ik zal die niet noemen. Ik herinner mij, dat toen ik op weg naar de trein haar en haar vrienden eens voorbij liep, zij zich plotseling naar mij toedraaide, mij recht en uitdagend aankeek, en haar ogen als het ware vroegen: zeg eens op, wie ben je? Maar ik was te 'blauw' om te reageren. Later hoorde ik dat ze jong getrouwd is en zij en haar man zich in Geldrop hadden gevestigd.

ZONDAGAVOND 6 AUG. (1944)

't Is weer 'n avond dat ik weer met m'n ziel onder m'n arm loop.

Ik verveel me. 't Is 'n rustige, koele avond, goed om herinneringen voor 'n dagboek op te halen.

't Laatste trimester is goed voorbij gegaan, ik ben over naar de zesde met goede cijfers. Voor m'n eindexamen behoef ik niet zo bang te zijn. Van de twintig zijn er zeven blijven zitten.

Veertien dagen lang hebben Tieu Wasser en ik met 20 jongens van de Biologie-club van 't gym gekampeerd in Oostappen. Pater Meijknecht en Jan van Heijningen hadden de leiding over de jongens, wij kookten altijd. 't Waren vermoeiende, soms vervelende en toch goede dagen. Van de weeromstuit ben ik nu al een paar dagen misselijk.

Misschien dat we nog naar Drente gaan. De vakantie, tot 7 Sept, krijg ik anders best vol.

M'n verlangen naar 'n meisje wordt steeds sterker. Je kunt er soms zo fijn over dromen, en ook schrijven in 'n mooi opstel. Ik geloof niet dat ik nog lang zal kunnen wachten.

6. De bevrijding

Op 18 september 1944 werd Eindhoven bevrijd, en een week later volgde Deurne. Op 20 oktober 1944 beschreef ik dit in mijn dagboek:

Sinds 6 Aug. j.l. is er heel wat gebeurd. De Engelsen en Amerikanen hebben Frankrijk, België en 'n stuk van ons land bevrijd, 'n gedeelte van Zuid Brabant. Enkele dagen en nachten in de schuilkelder, eerst onder Duitse, toen onder Engelse bezetting. We waren in de stevige kelders van Van de Ven en Gijsbers, in die van Van de Ven moeder en de kinderen, Mevr. van de Ven, en twee van Van de Mortel; in die van Gijsbers 5 van onze jongens. We hebben geweldige angst uitgestaan. Met onderbrekingen van een uur kwamen de Engelse granaten aangesuisd, Zaterdag 's nachts, en Zondagmorgen, — even waren we uit de kelder geweest, er was

reeds veel vernield –. Toen begon de strijd om Deurne, de Duitsers schoten als gekken, zelfs van de zolder.

‘s Middags waren we vrij, de eerste Tommies kwamen bij ons in de kelder kijken. Nog nooit zó iemand ontvangen en de hand geschud! Weken lang is ‘t echter gevaarlijk gebleven. De Duitse granaten bleven gieren, ofschoon maar ‘n enkele keer per dag.

Thans alles veilig. We waren blij over onze definitieve bevrijding. Nu lag de toekomst weer open.

De ‘ondergrondse’, Bertus en ik waren er bij, nam de leiding in handen. Wij kregen een geweer, en hadden onze dienst. Maar nog nooit is iets zo geweldig tegengevallen als deze bevrijding! De dorpspolitiek heeft al vele slachtoffers gemaakt. Bij de opruiming der zgn. N.S.B.-ers werden er velen vastgezet uit persoonlijke haat. Hier in ‘t dorp is ‘t een rommeltje van je welste! Wij zijn na twee dagen uit de O.D. gegaan!

In die tijd deed de burgemeester van Deurne, mr. Lambooi – die naderhand burgemeester van Hilversum zou worden – mij het aanbod om in dienst van de gemeente te treden als hoofdopzichter. Maar ik zei hem, dat ik het gymnasium wilde afmaken en dus moest weigeren; hij begreep dat wel. Je staat dan wel even voor een keuze, die later belangrijke persoonlijke gevolgen met zich zou brengen en je leven een bepaalde richting zou geven.

3. Het persoonlijk bestaan neemt wendingen

1. Zesde klas Gymnasium Augustinianum

BEGIN OKTOBER 1944 KREEG ik bericht, dat de lessen aan het gymnasium weer zouden beginnen. Wij hadden als zesde klas 's middags les op het Catharinalyceum, waar de meisjes van die school 's morgens waren geweest. Op mijn plaats zat een meisje uit Helmond, en met haar correspondeerde ik door met een potlood op de zwarte bank te schrijven, waarna ik de volgende dag het antwoord vond; het is overigens nooit wat geworden tussen ons.

Ik kwam terecht in de toneelclub van de Franse leraar, dr. K.R.J.B. De Schaepdrijver, die algemeen als 'Kareltje' werd aangeduid. Wij zouden 'De barbier van Sevilla' opvoeren; ik was de baron graaf Almaviva, tegenspeler van Rosita, gespeeld door een leuk en levendig buurmeisje, Ans van Lith. Er werd vooral bij de leraar thuis gerepeteerd. Eind oktober van dat jaar vroegen de leraar en zijn vrouw mij of ik niet bij hen wilde blijven logeren; ik kon daar dan ook studeren. Zij hadden geen kinderen en een gast in huis kon meehelpen om vordering van woonruimte en gedwongen inwoning te voorkomen. Vordering van woonruimte op grond van wettelijke bepalingen zou vele jaren lang een rol van betekenis spelen in de Nederlandse rechtspraktijk. Ik geraakte bij hen 'kind aan huis', en dat is ook zo gebleven, zoals straks wel nader zal blijken: wij werden familie doordat ik in augustus 1952 trouwde met hun nichtje, Veerle de Wael.

Kareltje – en later voor de kinderen ‘oompie’ – en zijn vrouw Angèle Van den Bosch – later ‘oma’ voor de kinderen, en zo spraken wij haar van toen af ook aan – waren Vlamingen. Hij was als rechtenstudent vrijwillig frontsoldaat geworden in de Eerste Wereldoorlog, en lag gedurende bijna vier jaar in de loopgraven aan de IJzer. Samen met andere jonge idealisten probeerden zij het moreel van de Vlaamse soldaten hoog te houden tegen de franstalige arrogantie van de op Frankrijk georiënteerde officieren in, die meestal van Waalse origine waren. Tegen het einde van die oorlog zijn vier van hen, waaronder De Schaepdrijver, door de Duitse linies gekomen, om het bezette land duidelijk te maken wat zich in werkelijkheid aan het front afspeelde.

Na deze oorlog vluchtten De Schaepdrijver en zijn vrouw – die ook ten behoeve van de Vlaamse zaak een rol had gespeeld – naar Nederland en vestigden zich in Den Haag, waar zij een verblijfs- en een werkvergunning verkregen. Hij werd in België bij verstek ter dood veroordeeld, welke straf na dertig jaar was verjaard. Beiden werden leraar Frans.

Met hem maakte ik vaak lange wandelingen; hij praatte over literatuur, filosofie en politiek in het algemeen. Over de Vlaamse zaak, waarbij hij toch zo nauw betrokken was geweest, wilde hij zich niet uiten, behalve over enkele ervaringen aan het front en in de loopgraven. Het waren die ervaringen die hem ertoe brachten lang op mij in te praten, om geen beroepsmilitair te worden, zoals mijn plan was. Na langdurig aarzelen heb ik daar dan ook van afgezien.

Mevrouw De Schaepdrijver en ik fietsten vaak naar Deurne langs het schilderachtige Eindhovense Kanaal en via Helmond, om roggebrood, melk en eieren te halen, want in Eindhoven liet de schaarste zich wel voelen. Zo ontstond er ook een band met mijn familie.

Kareltje was bij vele generaties leerlingen van het Augustinianum bijzonder geliefd vanwege de wijze waarop hij les gaf:

levendig en met verve uit de stof en vooral de literatuur voordragend; menigeeen herinnert zich de manier, waarop hij uit *Tartarin de Tarascon* van Alphonse Daudet voorlas en de hoofdpersoon liet leven.

In de vijfde klas had ik een van de jongere leraren wat nader leren kennen, pater Zilkens, omdat ik mij bij zijn debating- en voordrachtclub had aangesloten, als het ware in aansluiting op mijn tijd op de Nebo. Hij was vooral estheticus en zeer begaan met de vorming van een zekere elite, zoals dat duidelijk vooral bij de jezuïeten gewoonte was. Aan deze en gene student en oud-student van het gymnasium stuurde hij wel eens een gestencilde rondzendbrief. Die van 24 april 1944 heb ik bewaard. De aanhef daarvan luidde: 'Beste Vriend. Zoo graag zag ik je met een gespierde stap stijgen uit de vlakke van een kleurloos bestaan. Je moed is nog fris en je hart is nog jong. Van veel dingen geniet je, maar nog meer dan je geniet verlang je te genieten. Iets onbestemds is er steeds wat je onrustig houdt. Je kent je ups en downs, je zon- en regendagen. Je uren van onbegrepen zijn en jezelf niet begrijpen.'

In die brieven behandelde hij bijvoorbeeld *Spuren des Daseins* van de schilder Willebrord Verkade over schoonheid; uitspraken van Wies Moens, 'een dichter door het leven begenadigd'; gedichten van Weremeus Buning, 'gevangen door de tover van het leven'; ook 'Brief in den Regen' van St. Bernard aan zijn jonge vriend Robert van Châtillon.

In de voordrachtsessies met hem heb ik heel wat gedichten gehoord en er ook zelf heel wat voorgedragen, waaronder gedichten van Van Duinkerken, Marsman, Henriëtte Roland Holst en Prosper van Langendonck. Zijn 'Zomernacht' heb ik herhaaldelijk ten gehore gebracht. In de laatste regel daarvan ging het over 'de golvende zangen van het ruischende koren'. Het was de kunst om die sch ook letterlijk uit te spreken, zodat je de resonantie hoorde.

De sfeer waarin ik toen leefde vond ik uitgedrukt in de volgende regels van Theodor Storm (1817 - 1888), die mijn stemming in die tijd precies weergeven en waarvan de klank vele jaren lang in mij is blijven hangen:

Gedenkst du noch, wenn in der Frühlingsnacht
aus unserm Kammerfenster wir hernieder
zum Garten schauten, wo geheimnisvoll
im Dunkel dufteten Jasmin und Flieder?
Der Sternenhimmel über uns so weit,
und du so jung; unmerklich geht die Zeit.

In die tijd kocht ik in een Eindhovense kunsthandel een vrij grote afbeelding van Primavera, een Romeinse (of Griekse?) jonge vrouw, bloemen plukkend en verzamelend in een vaas; een ranke verschijning, een en al charme en schoonheid, in lichte bruine tinten neergezet tegen een groene achtergrond, gevonden te Pompeï in de eerste eeuw na Christus. Het beeld is mij altijd blijven inspireren, en het portret hangt nog steeds op mijn werkkamer; het laat ruimte om te dromen en het raakt de innerlijke houding.

Tegen het eind van dat schooljaar probeerden we met een paar man – ik herinner me de namen Schiff en Kolk – onder leiding van pater Zilkens het schoolblad *Primula Veris* weer op gang te krijgen. Ik had daartoe bij hem alvast een paar van mijn opstellen in dat jaar ingestuurd, maar daar nam hij geen genoegen mee. Hij schreef mij in de augustus-vakantie: ‘Ik zag een schoolblad graag als een uiting van bijzondere activiteit van onze Gym.-studenten. Zou het niet veel beter zijn wanneer we ons toelagen op ‘nieuwe’ geesteskinderen? Wanneer jullie, die de capaciteiten bezitten en de tijd om iets nieuws te verzorgen – niet zoozeer om het nieuwe, als wel om jezelf gedwongen te hebben een ander onderwerp bij de kop te nemen – dit gemakshalve achterwege laten, wat zullen we dan van anderen te verwachten hebben?’

Hij had natuurlijk wel gelijk, maar na de bevrijding van Eindhoven en de perikelen om de school weer op te starten is er, meen ik, niet snel weer een schoolblad tot stand gekomen. Later is dat wel gelukt. En nóg weer later had ik het genoeg dat de redactie van *Primula Veris* mij ten behoeve van het nummer van juni 1966 een vraaggesprek afnam over het ambt van rechter, dat ik toen bekleedde. In de jaren tachtig kwam ik overigens weer met pater Zilkens in aanraking: aan de Oude Gracht in Utrecht hield hij 'Open Deur' voor iedereen, die bij hem wilde komen en zich in zijn of haar nood wilde uitspreken. Hij zal daarmee ontzaglijk veel mensen van dienst zijn geweest; dit paste in wat hij op het Augustinianum was begonnen.

Begin 1945 werd ik opgeroepen voor de keuring voor militaire dienst; in het bevrijde Zuiden begon men daaraan vanuit Eindhoven al vroeg, hoewel het Noorden nog in een barre bezetting verkeerde. De keuring die twee dagen duurde, was streng; ik was geweldig trots dat ik volledig werd goedgekeurd. (Voor de insiders: zeven keer een 1 voor 'abohzis'). De kapitein-psycholoog vroeg mij naar welk onderdeel mijn voorkeur uitging; ik liet blijken voor de commandotroepen te voelen, en in ieder geval voor de infanterie, maar hem leek een functie op de administratie beter. Mijn lichting hoefde per saldo niet op te komen, met uitzondering van de vakmensen van de toenmalige ambachtscholen; ik werd dus buitengewoon dienstplichtig.

Intussen bereidde ik mij intensief voor op het eindexamen, maar in de chaos van de algehele bevrijding, 5 mei 1945, werd een datum daarvoor alsmaar niet vastgesteld. Totdat in juni 1945 het bericht kwam, dat iedere zesde-klasser het begeerde getuigenschrift zou krijgen zonder examen te doen. Met een paar leerlingen waren we daarover niet tevreden, en we vroegen de rector of we geen staatsexamen mochten doen, maar

hij raadde ons dat af: met een kandidaatsexamen op de universiteit zouden we onze teleurstelling kwijt zijn, meende hij. We hebben dat toen maar laten zitten.

2. Ambtenaar en student

De vraag was natuurlijk: wat nu? Studeren aan een universiteit was voor mij toen uitgesloten: thuis met tien kinderen nog op de middelbare en lagere school, waren daarvoor geen financiën beschikbaar; dat kwam dan ook niet eens ter sprake. Voor zover ik begreep was in die tijd een studiebeurs vrijwel uitgesloten. Van een opleiding bij de К М А had ik afgezien. Dus zat er niets anders op om, zoals zoveel abiturienten van middelbare scholen, een baan te zoeken. Het toeval – als zovaak – hielp een handje: de buurman en vriend van de De Schaepdrijvers was de befaamde gemeentesecretaris van Eindhoven Van Elk. Door zijn toedoen werd ik op de Burgerlijke Stand van de gemeente Eindhoven aangesteld als schrijver 2e klas in tijdelijke dienst, met een aanvangssalaris van honderd gulden bruto – d.w.z. vierentachtig gulden netto – per maand. Een nieuwe periode lag open.

En zo wandelde ik vanaf eind augustus 1945 elke morgen van de werkweek – toen nog de zaterdagmorgen inbegrepen – naar de secretarie van de gemeente, waar de burgerlijke stand in een houten noodgebouw was ondergebracht. Ik moest zorgen vóór negen uur aanwezig te zijn, want af en toe stond Van Elk, de gemeentesecretaris, op de uitkijk om erop te letten dat we op tijd waren; met een strenge blik en een licht ironische glimlach, maar wee degene die hij snapte, zoals mij ook een keer is overkomen.

In het begin vond ik het verschrikkelijk om als beginnend ambtenaar bezig te zijn; ik weet niet meer hoe lang ik alsmäär uittreksels uit de verschillende registers moest tikken. Het

meest interessante was toen nog om uit te vissen om welke reden op zo'n uittreksel een zegel moest worden geplakt, of dat het 'vrij van zegel' kon worden afgegeven. Wat later mocht ik akten die verleden waren, overschrijven in het dubbel dat van ieder register moest worden gehouden; ik leerde dat van een oud-onderwijzer, Henk Reesink, die daar op latere leeftijd tewerk was gesteld en een fraai handschrift had. Ieder wit vlak moest zorgvuldig worden weggestreept, om latere aanvullingen en dus vervalsingen te voorkomen. Nog veel later mocht ik als waarnemend ambtenaar van de burgerlijke stand zelfs akten van huwelijksaangifte opmaken. Wel zag ik er telkens tegenop om die vóór ondertekening door partijen voor te lezen: ik was nog zo'n jonge snuiter. Op die manier heb ik de akte van huwelijksaangifte van George Cammelbeeck, destijds een befaamd strafpleiter in Eindhoven, en zijn toekomstige vrouw opgemaakt en verleden.

Mijn ijver en toeleg werden beloond: met ingang van 1 januari 1947 werd ik door Burgemeester en Wethouders in vaste dienst benoemd in de rang van klerk ter gemeentesecretarie. Later heb ik daarvan ook in zoverre voordeel ondervonden, dat vanaf toen mijn pensioenopbouw begon.

De sfeer op onze afdeling van een man of acht was allerplezierigst: onder leiding van Jac Rooijmans en Joop van Empel werd er niet alleen hard en in goede verstandhouding gewerkt, maar vrolijkheid en grappen waren niet van de lucht; dat werkte relativerend en ik kon me langzamerhand in mijn situatie schikken. Joop van Empel, taalvaardig en dichterlijk van aard, bracht mij in aanraking met de trappisten van de Achelse Kluis, en meer in het bijzonder met de gastenpater Nivardus, die kort daarop voor jaren mijn raadsman en biechtvader zou zijn.

Al gauw kreeg ik de gelegenheid om 's avonds en in de week-einden rechten te gaan studeren, als extraneus verbonden aan

de Rijksuniversiteit te Utrecht. Twee docenten-repetitoren waren gevestigd in Eindhoven, en gaven alle vakken voor het kandidaatsexamen: Chris Bayens en Jac Faassen. Met een paar man, waaronder mijn goede vriend Piet van den Boomen, die zich na zijn afstuderen als advocaat en procureur in Eindhoven vestigde en daar een groot kantoor opbouwde, volgden wij bij hen thuis hun colleges, toegespitst op de concrete eisen van de examens, waarvan zij blijkbaar goed op de hoogte waren. Wij moesten natuurlijk wel aan de universiteit ingeschreven staan, maar de kosten daarvan waren toen niet zo hoog.

Mijn collega's op de burgerlijke stand moedigden mij aan, en gaven mij zelfs gelegenheid om, wanneer het werk dat toeliet, wat apart te gaan zitten om te studeren. In het begin vond ik de studie erg saai en taai; het interesseerde mij niet zo erg om te weten, wat nu precies een verbintenis in het Romeinse en in het Nederlandse recht was. En de wetten van de economie konden mij aanvankelijk ook niet zo boeien, wel de economische geschiedenis en de geschiedenis van het oud-vaderlandse recht. Maar geleidelijk aan verbeterde dat en kwam de animo boven. Ik heb nog een paar repetities gelopen bij dr. C. Gruijs in Utrecht over het 'Drieërlei wetsbegrip', waarover hij had gepubliceerd. Op 17 oktober 1947 verklaarde de faculteit mij, iuvenem ornatissimum, Iuris Candidatum. Het gemis van een echt eindexamen was gewroken.

Intussen had ik ontslag gevraagd – en 'eervol' gekregen – uit de gemeentelijke dienst, want ik kreeg de kans om in Utrecht af te studeren. Mijn collega's waren wel wat verbaasd, want zij meenden, dat ik, studierend, een ambtelijke carrière zou volgen, zoals verscheidene ambtenaren eerder hadden gedaan, waaronder dr. Beel en mr. van Vlijmen ('Pietje'). Maar de goede verstandhouding is altijd gebleven: toen ik mij later als advocaat in Eindhoven had gevestigd stuurden zij regelmatig echtparen naar mij toe, die via mij een adoptiever-

zoek bij de rechtbank wilden indienen. Ik heb toen heel wat van die zaken ter hand genomen en kreeg daarin van lieverlede een zekere naam.

Het eerste jaar van mijn doctoraal studeerde ik thuis. Uit het jaarboekje van de universiteit wist ik natuurlijk precies, welke stof behandeld werd en welke boeken en dictaten daarvoor nodig waren. Het werd een niet gemakkelijk jaar: 's morgens de leerboeken doorwerken, 's middags eerst een flink eind fietsen – en intussen ook veel en soms hardop repeteren – en vervolgens verder studeren, en 's avonds vaak op pad voor de verkennerbeweging, waar ik assistent-leider (vaandrig) was geworden.

Het tweede jaar woonde ik op kamers in Utrecht bij een gepensioneerde hoofdonderwijzer in de Havikstraat en volgde ik intensief de colleges. Veel colleges liep ik samen met een wat oudere student, de augustijn pater Karel van Kleef (Karel mocht ik overigens pas jaren later zeggen). We hebben nog vele jaren contact met elkaar gehouden, waarbij ik zo geduldig mogelijk luisterde naar zijn vele verhalen over zijn buitenlandse reizen en de juridische gevallen, die hem waren voorgelegd en die hij slim had opgelost; hij is inmiddels overleden, maar hij was een goede 'vriend des huizes'.

Tijd voor het lidmaatschap van de katholieke studentenvereniging 'Veritas' gunde ik mij niet: de financiën waren krap en bovendien had ik inmiddels mijn toekomstige vrouw leren kennen, dus was het opschieten geblazen. De colleges namen me trouwens helemaal in beslag: bij Dorhout Mees volgde ik op vrijwillige basis – met dertien man! – colleges over de Faillissementswet. Ik bereidde mij voor op een meer sociale functie in het bedrijfsleven. Daarvoor was het dus nodig zowel het handelsrecht, met name het vennootschapsrecht, als het arbeidsrecht intensief te bestuderen. Dat laatste werd gegeven door prof. mr. J.J.M. van der Ven, die zeer in het

bijzonder de achtergronden belichtte van de concrete regels en regeltjes van dat onderdeel van het recht. Ook gaf hij voor zowel juristen als sociologen colleges over de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie; dat was toen een onderwerp met een hoge actualiteitswaarde, waaraan we thans de Sociaal Economische Raad en de bedrijfs- en productschappen te danken hebben. Als katholiek student was ik daarin bijzonder geïnteresseerd: het ging ook over de corporatieve staatsgedachte, vooral door denkers als de econoom J.A. Veraart, hoogleraar in Delft, en later ook door de jurist-criminoloog E. Brongersma ontwikkeld.

Intensief volgde ik de colleges van de bekende Willem Pompe op basis van zijn *Handboek van het Nederlandsche Strafrecht*. Vooral de wijze waarop hij begrippen als ‘strafbaar feit’ en ‘aan schuld te wijten normovertreding’ ontwikkelde, en daarin tevens noties als overmacht, wederrechtelijkheid, wettelijk voorschrift, ambtelijk bevel en noodweer behandelde, trok volle zalen. Van hem leerde je feiten en constellaties te analyseren tot op het bot, bij wijze van spreken. (Ik heb wel eens de indruk, dat zo’n diepgaande analyse niet meer gebeurt, terwijl dat toch in een rechtsstaat van fundamenteel belang is.) Daarnaast nam ik even intensief deel aan een zowel civielrechtelijk als strafrechtelijk pleitgezelschap, onder leiding van respectievelijk Dorhout Mees en Pompe.

Wat mij in latere jaren van Utrecht bijbleef en opviel is, dat daar alle doctorale en keuzevakken tegelijkertijd werden gedoceerd, en dat je verplicht was binnen drie of vier maanden examen te doen in zowel privaatrecht als publiekrecht met één van beide als hoofdrichting (hoewel dat in de praktijk nauwelijks verschil maakte), terwijl binnen die tijd ook examen in een keuzevak moest worden afgelegd. Ik meen dat thans aan alle juridische faculteiten in Nederland, met uitzondering van Nijmegen, lineair wordt gestudeerd, in blokken, na afloop waarvan punten worden verzameld, terwijl

aan het eind van de rit de studie wordt afgesloten met een doctoraal scriptie. Ik heb daarover mijn twijfels: deze gang van zaken lijkt mij meer een hogere beroepsopleiding te zijn dan een academische vorming. Is dit het gevolg, onder meer, van de grote aantallen studenten tegenwoordig? Of wil men thans liever een meer op de praktijk gerichte opleiding? Maar waar blijft dan het karakter van het wetenschappelijk instituut? Eenmaal in dat laatste kader en op die basis afgestudeerd komt mijns inziens de verdere concrete vorming wel in de praktijk van het beroep, dat de afgestudeerde gaat uitoefenen. De achtergronden van het juridische denken, die ik heb meegekregen, lijken mij eerlijk gezegd fundamenteel.

Wat mijzelf betreft: op 20 december 1949 behaalde ik mijn bulle 'met genoegen'; en met onderwijsbevoegdheid voor handelsrecht en staatsinrichting.

3. Verkenners en voortrekkers

Vrijwel onmiddellijk na de bevrijding kwam in het gehele land tot in de kleine dorpen toe 'het verkennen voor jongens' tot grote bloei, zowel voor katholieken in 'De Katholieke Verkenners' (KV), als voor anderen in 'De Nederlandse Padvindders' (NPV). In de parochie waar ik woonde, St. Joris in het stadsdeel Stratum en met pastoor Sicking, kon ik mij aansluiten bij de leiding van de St. Christoffelgroep aldaar. Ik volgde in mei 1945 een inleidingscursus en werd assistent verkennersleider ofwel vaandrig ter assistentie van de hopman. In 1950 werd ik hopman van de Don Boscogroep in een andere parochie, en had dus daarmee een eigen verantwoordelijkheid.

Intussen volgde ik de nodige cursussen, meer in het bijzonder de zogenaamde Gilwell-cursus, die uit een praktisch en een theoretisch gedeelte bestond, en soms wel een of twee jaren in beslag kon nemen. Het eerste deel, de praktische cur-

sus, vond gedurende een dag of twaalf plaats in het buiten-centrum van de NPV in Ommen; ik was toen 22 jaar. We waren meen ik met 24 mannen, ingedeeld in vier patrouilles van elk zes man. De meesten waren veel ouder dan ik, waaronder fraters en broeders: er was duidelijk sprake van een inhaalsituatie. Ik zie nog de drie leiders van de cursus vóór ons carré staan, hopman Boezeman, rector van een lyceum, stuurman Kavelaars van de zeeverkenners, en een aalmoezenier. Zij leidden dit langdurige en van de buitenwereld afgezonderde verblijf in, onderstreepten de ernst en de zwaarte ervan, en stelden ons gedurende vijf minuten voor de keuze: blijven of gaan, want daarna werd de poort door het omlaag halen van de slagboom symbolisch gesloten. Natuurlijk ging niemand weg, maar de toon was wel gezet. Van die tijd herinner ik me ook, dat de nieuw benoemde Hoofdverkenner, generaal b.d. Herman van Voorst tot Voorst, als gewoon cursist deelnam; hij was vooraan in de zestig, maar was gewoon Herman. Eén keer moest hij even naar Den Haag in verband met een zitting van de Eerste Kamer, waarvan hij lid was.

We hebben ervan gelust, op een harde maar wel sportieve manier; het leek meer op een trainingskamp voor jonge commando's, in mijn visie. Na afloop kwam ik gepakt en gezakt, en zwaar vermagerd in Eindhoven terug; maar ik was wel geslaagd.

Enige jaren later, in 1954, werd ik voortrekkersleider (dus oubaas) van de St. Jorisgroep, verbonden aan het St. Jorislyceum in Eindhoven. Mijn stam, Miguel Pro, bestond uit HBS'ers van dat lyceum, met rector Van den Bergh als aalmoezenier. Dat leidde tot stoerder werk dan bij de verkenners, want het ging om jonge mannen van zeventien tot een jaar of drie en twintig; aan hen kon je ook meer eigen initiatief en verantwoordelijkheid laten. In de zomervakanties hielden wij een tiendaagse zwerftocht, tentjes in de rugzak, een

eigen kampeerplaats uitzoekend – dat ging in die tijd nog vrij gemakkelijk, ook in het buitenland – en geheel voor ons zelf zorgend. Ik herinner me zo’n trektocht van Wiltz naar Clairvaux, vandaar naar Vianden en verder naar Grundhof, waar we onze tenten vlak bij een riviertje op een weilandje mochten neerzetten en waar we wat langer bleven: de wandelroutes door het gebied bij Echternach, ‘la petite Suisse Luxembourgeoise’, volgden we alle. In die tijd liep daar nog een trammetje naar Echternach, waarbij de halte werd bediend door iemand die wij ‘Frau Bahnhof’ noemden en die moederlijk bezorgd was voor ons.

Met deze stam beleefde ik mijn beste jaren in scouting: de onbezorgdheid, de speelsheid, het vermogen om het ene lied na het andere te zingen (verzameld in *De Rietzanger*) en ook het afzien en de kameraadschap bewerkten een hechte band. Tot op de dag van vandaag, want ieder jaar vieren we onze reünie, al meer dan veertig jaar.

Onlangs werd een van hen zestig jaar; hij wilde dat voor familie en vrienden wat royaler vieren en wij hebben ons aan de feestelijkheden tegoed gedaan. Toen herleefde een gebeurtenis, die in mijn herinnering was vervaagd. Wij ontmoetten op dat feest ook de twee zussen van de jarige, en toen wist ik weer dat zij omstreeks 1956 eens met een opvoering die wij als stam gaven als enige meisjes – maar ze waren ook enig – meespeelden. Toen wij de opzet van het spel met de aalmoezenier bespraken, was hij tegen deelname van meisjes. Maar wij hadden die wel nodig, omdat er onder meer een Maria moest zijn. Het feit dat het ging om twee zusjes van de stamleider kon er net mee door! Verrast lachend om de herkenning hebben we elkaar omhelsd.

Ook in het kader van het voortrekken volgde ik een Gilwell-cursus. Onder leiding van mr. Pim Uiterwaal, officier van justitie, Jan Molijn, inspecteur en later commissaris van gemeen-

tepolitie, en Pieter Smulders SJ, professor aan het Theologium van zijn orde in Maastricht, hadden we met een man of twaalf een tiendaagse zwerftocht vanuit Oldenzaal/Denekamp door het Schwarzwald en langs de beroemde Hermannsweg. Genoemd drietal vormde ongetwijfeld de motor van het Nederlandse voortrekken, door de cursussen die ze door het hele land gaven, door hun aanstekelijk enthousiasme, en door de spirituele verdieping waartoe zij leiders en toekomstige leiders inspireerden.

Na die cursus doorliep ik enkele rangen in de hiërarchie van de beweging: commissaris voor voortrekkers in Eindhoven, assistent diocesaan commissaris voor rowans (een nieuwe tak van het verkennen, speciaal voor jongens van 15 tot en met 17 jaar), en assistent diocesaan commissaris voor voortrekkers. In september 1964 werd ik samen met twee welpleidsters en twee collega's uitgezonden naar het International Gilwell Training Team, zetelend in het Gilwell Park in Londen, om gedurende tien dagen een 'training the team course' te volgen. Vervolgens mocht ik mij DCC of deputy camp chief noemen en werd ik op grond daarvan hoofdkwartier commissaris voor voortrekkers oftewel HKCVT, verantwoordelijk – met een staf – voor het voortrekken in Nederland. Nu, zoveel jaren later, moet ik wel glimlachen om al die hiërarchisch gestructureerde benoemingen met bijbehorende bescheiden en onderscheidingstekens, maar dat hoorde wel bij 'het spel', zodat je er niet te zwaar aan moest tillen.

Toen ik in 1968 benoemd werd tot vice-president van de rechtbank te Breda achtte ik de tijd gekomen om mijn functies in het verkennen neer te leggen: voor mij was een nieuwe fase in mijn bestaan begonnen, met grotere verantwoordelijkheid in het geven van leiding; ook het gezin stelde langzamerhand zwaardere eisen.

Wat heeft mij nu zo gepakt in 'het spel van verkennen'? Wat in ieder geval een rol speelde, was dat het in alle gevallen ging om de vorming van jonge mensen, in leeftijd oplopend van twaalf tot ongeveer drie en twintig jaar, in verschillende geleidingen. (De welpen van zeven tot twaalf jaar die destijds leidsters hadden, laat ik buiten beschouwing, omdat ik in de praktijk nauwelijks met deze categorie in aanraking kwam). Maar er was duidelijk sprake van een wisselwerking: je trainde ook jezelf daarbij.

Bij de jongeren ging het erom spelenderwijs vaardigheden en gewoonten aan te leren, die in de kern waren neergelegd in de verkennerwet: men moest op je kunnen vertrouwen, je diende trouw te zijn aan je omgeving, je had de plicht je nuttig te maken en anderen te helpen, je behoorde je ridderlijk te gedragen, je was een dierenvriend, je was spaarzaam, je glimlachte en floot onder alle moeilijkheden, en je was rein in gedachten, woord en daad.

Voor het voortrekken schreef Baden-Powell *Zwervend op de weg naar levensgeluk, een boek voor jonge mannen*, met 49 illustraties van de schrijver, en met als motto: Peddel zelf je kano! Op een zware zwerftocht of hike spraken wij wel eens spottend over 'stervend op de weg naar levensgeluk'. Voor de katholieke voortrekkers schreef Pim Uiterwaal in de jaren vijftig een eigen versie daarvan, *Zeven Zwerftochten*, waarvan de tweede druk in 1960 verscheen. Hij gaf een ander motto mee, ontleend aan Genesis 12: 'Trek weg uit uw land, uit uw stam en uit het huis van uw vader, naar het land, dat ik u tonen zal.' Het was vooral de tochtgedachte, die jonge mensen in die tijd zou moeten inspireren. In die zeven zwerftochten behandelde hij de oriëntatie op God, de techniek van het buitenspoor, het maatschappelijk leven, de culturele vorming, het lichaam, over dienen en kwesten, en tenslotte de voorbereiding op het huwelijk. Ook de praktijk van het reilen en zeilen van een voortrekkerstam werd besproken.

Mij sprak dat allemaal bijzonder aan; het was een logisch vervolg op mijn tijd als seminarist en gymnasiast, en de sfeer waarin ik toen leefde. Ik heb voortreffelijke herinneringen aan de vele cursussen die ik aan toekomstige voortrekkersleiders mocht geven; niet alleen aan de ernst, maar ook aan het plezier en de kameraadschap die wij met elkaar beleefden. In mijn herinnering spelen drie aalmoezeniers een bijzondere rol: de augustijn Leopold Verhagen, de jezuïet pater Leijen, aalmoezenier van de zeeverkenner, en de dominicaan pater Nielen. Zelf vond ik mijn inspiratie voor een aanzienlijk deel in het boek van de Leidse hoogleraar in de pedagogiek L. de Klerk over *Beginnende Volwassenheid*, maar ook bijvoorbeeld in Hella Haasse's *Een kom water, een test vuur* over de man-vrouwrelatie.

Maar de tijd stond niet stil: ook in het verkennen en voortrekken registreerde men de maatschappelijke ontwikkelingen, vooral van de jaren zestig. De verkenner-leiders en -leidsters hadden hun *Leidersblad*, en de voortrekkers hun *Voortgang*, geleid door de Processusstam; vooral daarin tekenden zich de discussies af, met name over de zin van het voortrekken en de wijze van 'voortgang'. Ik heb daaraan fel deelgenomen, om zo te komen tot 'Een eigentijds voortrekken', zoals ik in januari 1965 in *Voortgang* schreef. Een jaar later trachtte ik mijn ideeën in de eerste aflevering van 1966 van *Voortgang* en *Leidersblad* concreter te ontwikkelen: 'In de eerste plaats richt het Voortrekken zich thans tot jonge mensen, dus zowel tot jongens als meisjes. Van een typische club voor jonge mannen, zoals het Voortrekken uit zijn ongeveer 45-jarige historie tot ons komt, ontwikkelt het zich tot een groepering van jongens en meisjes.'

Er was in die tijd een 'Handvest voor voortrekkers' ontwikkeld, gebaseerd op de genoemde *Zeven Zwerftochten*: waarom zouden ook meisjes die niet kunnen onderschrijven

in eigen of gemengde stammen? In mijn artikel van januari 1966 pleitte ik ook voor het overboord gooien van alles wat bijkomstig was en behoorde tot de randgebieden van het voortrekken: voor iedere stam een volkomen eigen leven op basis van een eigen programma en een eigen bestuur; enzovoort.

Ik heb de indruk dat het geleidelijk aan toch niet meer wilde lukken, en dat in de jaren zeventig de beweging van het voortrekken een stille dood is gestorven. Ook *Voortgang* redde het niet. Nu waren in de Processusstam de meest vooruitstrevende en ook de meest radicale voortrekkers verenigd; zij pikten de traditionele en de huns inziens knellende banden niet langer; de meesten van hen waren studenten van rond de 22 en 23 jaar. Van de weeromstuit werd door het landelijk bestuur van de Katholieke Verkenner het blad opgeheven: de verantwoordelijkheid ervoor werd niet langer aanvaard. Het laatste nummer verscheen eind 1968.

In mijn bezit (of beter gezegd: onder mijn berusting) is nog een dik logboek van de St. Processusstam van 23 januari 1948 tot en met november 1956, alsmede verscheidene jaargangen van *Voortgang* vanaf 1935 tot en met 1964, met hier en daar hiaten.

4. Eerste liefdes en ‘vaste verkering’

Als vaandrig bij de St. Christoffelgroep – ik vertelde daarover al – leerde ik medio 1945 een van de welpenleidsters wat nader kennen, Diny Engbers, die ongeveer mijn leeftijd had. Zij kwam uit Oldenzaal uit een groot gezin en was via een oom in Eindhoven terecht gekomen als gezinsverzorgster/hulp in de huishouding bij de familie Weijtens, ook een groot gezin. Weijtens was leraar aan het St. Joriscollege, en bleek later mijn voorganger te zijn als oubaas van de stam van dat college.

Diny was een levendige, spontane en aantrekkelijke jonge vrouw. Af en toe maakten wij lange wandelingen over de Stratumse hei, vlak bij het huis van de familie Weijtens. Wij vertelden elkaar onze verhalen, belevenissen en inzichten, en zo leerden we elkaar verstaan en aanvoelen; wij begonnen verliefd op elkaar te worden. Toch waren er bij mij aarzelingen, ik weet niet meer waarom en kan ze niet omschrijven; innerlijk was ik niet zeker van mijzelf en kon ik mij niet ten volle geven.

Op een avond na weer een lange en intensief beleefde wandeling, het was schemerend, bleven we onder een boom tegenover elkaar en dicht bij elkaar staan, zwiggend; zij drong toen aan dat ik mij zou uitspreken: 'zeg het maar'. Maar ik kon dat niet en zweeg. Zij heeft dat toen wel begrepen, meen ik. Wij omhelsden elkaar en wandelden in stilte terug naar haar woning.

Enige tijd later leerde zij mijn vriend van het gymnasium Henk Friederichs kennen, die inmiddels ook verkennersleider bij dezelfde groep was geworden. Zij vormden meteen een goed stel; ook mijn verhouding met beiden bleef onverminderd vriendschappelijk. Zij zijn in 1953 getrouwd en kregen vier kinderen. Henk werd notaris.

Er ging een geweldige schok door mij heen, toen ik in mei 1996 in een advertentie las, dat zij was overleden, 72 jaar oud. Mijn vrouw en ik zijn naar de uitvaart en begrafenis geweest. Ik had er enorme spijt van, dat ik haar en haar man nooit meer bezocht had; ik had zo graag willen zien en horen hoe zij zich ontwikkeld had. Na de begrafenis wandelden wij samen met Henk terug van het restaurant, waar we koffie gedronken hadden, en alsof er geen jaren verstreken waren, namen we de draad weer op. We ontmoetten toen nog even de oudste dochter; 'je lijkt precies je moeder', zei ik en ze glimlachte. Ze vertelde dat haar moeder wel eens over onze jeugdige genegenheid had gesproken met haar en haar broers; ik was hevig ontroerd.

Die zomer hebben we Henk Friederichs bezocht en in een lange middag elkaar bijgepraat. Toen bleek hoezeer Diny voor hem en zijn kinderen 'een hulpe' was geweest. Op haar bidprentje staat: 'alles aan haar was onbedacht en natuurlijk'.

In de loop van 1946 leerde ik een andere welpenleidster kennen, Helma van Gils, actief in een naburige groep. In districtsverband hadden de leidsters en leiders eens per maand een zogenaamde St. Jans-bijeenkomst, waar de hogere leiding instructies verzorgde en waar gemeenschappelijke activiteiten werden ondernomen, zoals het leren van nieuwe liederen en van bepaalde volksdansen. Zij viel mij op door haar open en welgezend optreden, haar spontaniteit en sportiviteit, en ook door haar welgemeende ernst; bovendien was zij bijzonder aantrekkelijk van gestalte. Na enige tijd bemerkte ik wel, dat de aandacht wederkerig was. Op een gegeven moment begon ik vrij geregeld bij haar thuis te komen; ik hoefde niet meer aan te bellen, maar kon gewoon achterom wandelen. Zij was de oudste van zes kinderen, twee jongens en vier meisjes. Haar ouders waren buitengewoon hartelijk en zorgzaam; haar vader was directeur van wat toen nog een ambachtschool heette, een bedaarde en wijze man, haar moeder was zorgzaam, lief en hartelijk. Zij begrepen natuurlijk best waarom ik bij hen kwam. Wij zijn een enkele keer samen naar een concert geweest; ook bezochten wij eens in Oirschot kampen, waar kinderen en jongeren van NSB'ers waren geïnterneerd, om onze goede wil ten opzichte van hen te tonen.

Op een zaterdag- of zondagmiddag in de zomer trok ik de stoute schoenen aan: ik nodigde haar uit voor een fietstocht. Ik geloof wel dat zij begreep waarover het zou gaan. Wij fietsten langs wat veldwegen in de richting Aalst en Valkenswaard. Aan de rand van een bos zetten wij ons neer in het gras tegen een boom. Ik zei haar dat ik van haar was gaan houden, en vroeg haar of wij niet zouden kunnen besluiten om

samen verder te gaan. Ik zou op zich genomen wel willen, zei ze, maar ik heb een ander besluit genomen: ik wil religieuze worden in een beschouwende orde; ik herinner mij de precieze woorden niet meer, maar zo was de strekking. Ik schrok en dacht: zo'n vrolijke en levendige meid, wil die non worden? Ik heb mij erbij neergelegd en heb niet getracht haar op andere gedachten te brengen: haar besluit stond voor mij vast.

Het heeft nog enige jaren geduurd voor zij intrad bij de karmelietessen in Den Bosch. Later vertelde ze mij, dat ze mede de zorg voor thuis had gehad en dat er geen financiën waren om haar te laten studeren, hoewel ze gymnasium-B had behaald. Ze had daarom in een functie in de jeugdzorg voor zich zelf gezorgd en intussen een avondopleiding gevolgd voor maatschappelijk werkster.

Toen zij in 1952 haar eeuwige geloften zou afleggen ontving ik ook een uitnodiging om haar geluk te wensen. Ik ben inderdaad naar haar slotklooster gegaan, en zag haar – achter tralies – geheel in het wit als een bruid getooid staan. Ik wilde haar door de tralies heen een hand geven, maar een nonnetje in het zwart naast haar verhinderde dat: niet geoorloofd. Zo namen wij afscheid.

Heel veel later, in het begin van de jaren negentig, dacht ik meermalen aan deze gebeurtenissen terug. Ik vroeg mij af wat er van haar geworden was, want ik had bij geruchte vernomen, dat zij uitgetreden zou zijn en dat zij in Utrecht zou werken voor het aartsbisdom. Via via vernam ik dat zij als pastoraal werkster verbonden was aan het pastorale team in Vleuten. Daar heb ik haar na enig aarzelen gebeld en kreeg onmiddellijk die hartelijke en Brabantse stem van vroeger aan de lijn: welkom! Ik was – en ben – wellicht wat 'verwesterd', want toen pas vielen mij de Brabantse toon en gemoedelijkheid aan het gesprek op.

Op een middag ben ik naar Utrecht getogen en ontmoette

haar in haar woning; ik gaf haar een hand, want haar omhelzen of zoenen durfde ik toen niet. Wij hebben uren gepraat en zij vertelde al haar wedervaren in haar klooster en daarna: de verhouding tussen jongeren en ouderen, het binnendringen van het gedachtengoed van Vaticanum II, de veranderende sfeer van leven in de jaren zeventig en de daaropvolgende tijd, de gelegenheid die zij kreeg om theologie te studeren, haar deelname aan het Pastoraal Concilie in Noordwijkerhout, waar zij kardinaal Alfrink ontmoette, en kapelaan Simonis, die zij later in Utrecht ook weer tegen zou komen, maar dan als kardinaal, het werkzaam zijn als pastoraal werkster in Vleuten, waarin zij helemaal opging, onder meer met preken en dopen; zij was zojuist met pensioen gegaan.

Verscheidene ontmoetingen en gesprekken zijn daarop gevolgd, en intussen leerde ik ook haar medezuster en huisgenote, Maria Ketelaars kennen. Korte tijd later kwamen zij beiden bij mij thuis op bezoek, en was er een band over de jaren heen als vanouds. Ze wonen nu in Rosmalen en vormen daar een stille Karmelgroep. Ik heb Elisabeth – haar klooster-naam, maar voor haar familie en vrienden is het nog steeds: Helma – wel eens uitgedaagd om haar levensverhaal op te schrijven, maar zij vindt dat zo iets haar niet goed afgaat.

In april 1947 leerde ik Veerle de Wael uit Gent kennen. Zij was een nichtje van Karel en Angèle De Schaepdrijver, bij wie ik in huis was; haar moeder was een zuster van de laatste. Zij was nog maar 19, had gymnasium-A gehaald, en volgde een opleiding voor maatschappelijk werk in Gent, waar zij met haar ouders woonde. Zij was Vlaamse, niet lang van gestalte, en droeg vlechten rond haar hoofd; ze was stil, aandachtig en innemend, met steeds een glimlachende twinkeling in haar grote bruine ogen. Je zag dat al in een portretje van haar als achtjarige, dat mij altijd dierbaar is gebleven en in een ouderwets lijstje op mijn kamer hangt.

Zij kwam haar paasvakantie bij haar oom en tante doorbrengen. Ik werkte toen als ambtenaar op de burgerlijke stand in Eindhoven. 's Avonds en in het weekeinde praatten wij veel met elkaar, over de vakken die wij op het gymnasium gevolgd hadden, over de schrijvers die we gelezen hadden, vooral de Vlaamse, en over klassieke muziek. Het klikte tussen ons, zoals dat heet.

Op een lange wandeling in Stratum nabij het dierenpark Animali, in een laantje dat wij later 'the Garden of Eden' noemden, vroeg ik haar of zij ervoor voelde samen door het leven te gaan; de woorden 'ik hou van je' of iets dergelijks kon ik niet over mijn lippen krijgen, ik vond dat zo onecht. Ze zei eenvoudig 'ja' en straalde; zo vanzelfsprekend leek dat. Ik kustte haar op haar voorhoofd.

We wandelden gearmd naar huis; ik herinner me dat de buurt vreemd en wat verwonderd opkeek, maar men wende er gauw genoeg aan. Tante was blij, die had dit natuurlijk al zien aankomen; oom was aanvankelijk ontevreden over mij: ik had hem eerst toestemming moeten vragen! Maar die ontevredenheid duurde maar even; we waren gelukkige mensen, zoals de twee foto's die toen zijn gemaakt overduidelijk laten zien.

Veerle zag er wel tegen op om naar huis terug te keren en dit avontuur te vertellen. Thuis gekomen was ze in tranen, zoals ze mij nadien vertelde, maar haar ouders zeiden haar: dit is toch een reden om blij te zijn! En zo is dat ook gebeven.

Er begon toen voor ons een langdurige periode van verdere kennismaking, die vijf volle jaren in beslag zou nemen. Iedere week schreven we elkaar een brief; bij haar thuis zei de werkster dinsdagsmorgens tegen haar: er ligt 'een Hollander' in de bus! We hebben een tijd lang onze brieven ook na ons trouwen in een schoenendoos bewaard, ongeveer vijfhonderd bij elkaar, maar uiteindelijk hebben we ze – jammer? – toch maar verscheurd.

Ik logeerde regelmatig in Gent en zij bij ons in Eindhoven. In die tijd had dat de nodige voeten in de aarde: eerst met de bus vanuit Eindhoven naar de grens bij Reusel, daar met een gammel Belgisch busje naar Arendonk, dan op een trammetje tot Turnhout, vervolgens met een snelbus ('Diana', meen ik) naar het centraal station in Antwerpen, waar je een bus naar de linker oever kon nemen; een boemeltje – en later waarachtig een sneltrein – bracht je dan naar het station Dampoort in Gent; alles bijelkaar was je een uur of vijf onderweg.

Haar ouders waren ruimhartig genoeg om mij dan een dag of veertien onder één dak te laten logeren, en ik kon er een hoekje inrichten om te studeren. De Vlaamse maaltijden bij mijn toekomstige schoonmoeder waren altijd specifiek, en mijn toekomstige schoonvader leerde mij bourgogne en bordeaux drinken; hij had dat zelf, zei hij, geleerd van zijn heeroom 'nonkel Pier', die rector van een nonnenklooster was en leraar aan een college.

Haar vader was de enige zoon van de molenaar uit Sinaai in het land van Waes, die ik mij herinner als 'Peetje Gust'. Hij had het college gevolgd in Geraardsbergen, samen met zijn dorps- en klasgenoot Jef de Waele, die hoogleraar zou worden aan de KUN. Als student aan de Universiteit van Gent was hij, tijdens de eerste wereldoorlog, actief in de Vlaamse Beweging. Na deze oorlog werd het de studenten-activisten onmogelijk gemaakt verder te studeren. De Belgische overheid sloot de universiteit, daarin gesteund door de kerkelijke autoriteiten. 'De Vlaamse taal leende zich niet voor het beoefenen van wetenschap', zo luidde onder meer een van hun argumenten. Vlaamse activisten hadden dan ook geen schijn van kans te slagen voor het staatsexamen. Samen met anderen richtte Veerle's vader de verzekeringsmaatschappij 'De Noordstar en Boerhaave' in Gent op en bracht die tot grote bloei; hij maakte deel uit van de directie. Door middel van een Fonds had deze maatschappij veel verdiensten voor het cultu-

rele leven in Vlaanderen, onder meer door de uitgave van het *Tijdschrift voor Filosofie* mogelijk te maken.

Veerle's moeder kwam uit Moerbeke, eveneens in het land van Waes, waar haar vader een drukkerij dreef; zij was eigenlijk van huis uit liberaal, en beleed haar katholiek-zijn op een nuchtere en enigszins afstandelijke, soms ook sarcastische wijze, vooral ook wanneer het ging om het optreden van de clergé. Overigens hadden haar ouders eenzelfde godsdienstige praktijk als bij mij thuis; maar het rozenhoedje werd niet gebeden!

Toen ik in oktober 1947 mijn kandidaatsexamen had behaald, gingen Veerle en ik een dagje naar Amsterdam, waar zij nog nooit was geweest en waar wij natuurlijk de gebruikelijke rondvaart maakten; het was een warme, milde en zonnige najaarsdag, als het ware voor ons gemaakt.

In haar studie maatschappelijk werk wist zij het zover te krijgen, dat ze in Eindhoven drie maanden stage kon lopen bij de Stichting Gezinszorg, die hier tot bloei kwam. Met het voltooien van een scriptie over dat werk in de gezinszorg behaalde zij in Gent haar diploma maatschappelijk werkster. Korte tijd daarna vertrok zij voor ongeveer vier maanden naar Churwalden in Zwitserland als 'monitrice' in een Jugendheim. Tegen Kerstmis 1949 keerde zij huiswaarts; ik had toen juist mijn bul ontvangen, zodat we feestelijk de Kerst- en Nieuwjaarsdagen in Gent doorbrachten. Niet veel later begon ik een eigen praktijk als advocaat en procureur, en trachtte ik een eigen bestaan op te bouwen. We trouwden enige jaren later, op 16 augustus 1952.

4. Advocaat (1950 - 1961)

1. De opbouw van een eigen praktijk

BEGIN 1950, NA MIJN afstuderen en een opgewekte vakantie met Veerle in Gent, zocht ik een baan. Omdat ik als bedrijfsjurist was afgestudeerd, solliciteerde ik bij verscheidene bedrijven in het land, maar mede als gevolg van de toen heersende zogenaamde Korea-crisis kon het bedrijfsleven niet of nauwelijks jonge juristen gebruiken; al mijn sollicitaties waren tevergeefs. Wel kon ik op een gegeven moment juridisch medewerker worden op een accountantskantoor in Amsterdam tegen een voor die tijd redelijk aanvangssalaris, ik meen tweehonderd of tweehonderdvijftig gulden per maand. De leiding van dat kantoor liet mij de kamer zien, waar we met vier juristen zouden werken en met als voornaamste opdracht het voeren van incassoprocedures. Ik voelde daar niets voor en wees het aanbod af, hoewel het kantoor telegrafisch nog liet weten, dat het mij graag in dienst wilde nemen. Op die leeftijd laat een mens zich vaak door eigenwijsheid leiden en heeft daarbij nog dikwijls geluk ook. Misschien is dat een kwestie van onbewust aanvoelen dat een loopbaan op andere wijze moet starten.

Overigens had ik in die tijd wel geprobeerd medewerker te worden op een van de gevestigde advocatenkantoren in Eindhoven en Den Bosch, onder meer bij de toenmalige deken van de Orde, mr. Jurgens, maar door de toen heersende slapte in het bedrijfsleven en ook mijn gebrek aan relaties waren deze pogingen vruchteloos. Een van degenen bij wie ik mijn geluk

beproefde was mr. dr. Nico van den Heuvel, die vooral middenstandszaken behartigde en die tevens lid van de Tweede Kamer was voor de KVP. Hij was een oud-leerling van De Schaepdrijver, en op die titel wilde hij mij wel ontvangen. Hij overwoog toen mij als medewerker aan te nemen, maar op één voorwaarde: ik moest schriftelijk bevestigen, dat ik mij niet in de politiek zou begeven. Ik was in die tijd nogal actief in de jongeren-organisatie van de KVP – waarover aanstonds meer – en was ook enige tijd voorzitter van de afdeling Eindhoven, die toen nogal aan de weg timmerde. Vrees voor concurrentie? Ik heb dat nooit begrepen. Maar ik weigerde, ik zou haast zeggen: vanzelfsprekend.

Op zoek naar een geschikte functie ben ik ook nog een keer op bezoek geweest bij Huub van Doorne, de oprichter en directeur van de DAF-fabrieken; hij woonde in Deurne (op Doornehof), waar mijn ouders ook gewoond hadden – zij woonden inmiddels in Den Bosch, waar mijn vader districts-adjudant van de Rijkspolitie was – en daardoor kreeg ik gemakkelijk toegang bij hem: voor Deurnese mensen deed Van Doorne bijzonder veel. Merkwaardig genoeg had hij op dat moment geen enkele jurist in dienst en kon hij er naar zijn zeggen ook geen gebruiken. Wel was hij bereid mij met mijn B-diploma in Delft te laten studeren, want aan ingenieurs had hij wel behoefte. Maar ja, daar was ik de man niet naar, en dat begreep hij ook wel. Ik heb steeds buitengewoon veel sympathie voor deze selfmade man behouden, mede vanwege de onsympathieke processen die hem na de bevrijding door ‘zuiveraars’ werden aangedaan.

Het solliciteren moe ben ik toen een eigen praktijk begonnen als advocaat en procureur. In die tijd kon dat nog, omdat het doorlopen van een stage toen niet verplicht was. Onmiddellijk voorafgaande aan mijn beëdiging op 21 maart 1950 door het gerechtshof te 's-Hertogenbosch, ging ik mijn opwachting

maken bij onder meer de procureur-generaal baron Speyart van Woerden. De kennismaking duurde maar een seconde: in de deuropening van zijn kamer op het Paleis van Justitie kreeg ik een slap handje, dat mij tegelijkertijd weer naar buiten trok. Jaren later haalde ik mijn gram, want ik voelde mij door het voorval hevig gekrenkt; ik was juist president van de Roermondse rechtbank geworden, toen ik hem bij een of andere gelegenheid weer ontmoette: tot mijn grote voldoening boog hij toen heel diep voor mij; wellicht klein van mij, maar zo was het wel.

Al was een stage niet verplicht, toch heb ik een half jaar stage gelopen bij een confrère in Helmond, mr. Berger, die in een eenmanskantoor praktijk uitoefende; hij kon en wilde mij niets betalen, zodat ik de stage geheel voor eigen rekening moest doen, maar ik mocht intussen wel aan een eigen praktijk in Eindhoven werken; dat heb ik geaccepteerd. Berger was voor mij een voortreffelijke leermeester, die mij goed instrueerde en geleidelijk aan ook zelfstandig liet werken. Ik behandelde voor hem bijvoorbeeld een kort geding tot herstel in zijn werkzaamheden van een violist van het Brabants Orkest – toen onder leiding van Hein Jordans – die ontslagen was. Hoe dat afliep kan ik me niet meer herinneren, maar ik weet nog wel dat het je dwong de consequenties van juridische stappen ook feitelijk nauwgezet te overwegen en uiteen te zetten.

In september 1950 beëindigde ik deze stage. Een eigen kantoor, zelfstandig, vanuit de woning van de De Schaepdrijvers durfde ik nu wel aan. Ik weet nog hoe trots ik was dat ik mijn naambord met hoedanigheid naast de voordeur kon spijkeren.

De eerste kwestie die ik als vrijgevestigd advocaat te behandelen kreeg was van fiscale aard: een aanslag krachtens de destijds geldende vermogensaanwasbelasting, welke op grond van mijn bezwaarschrift werd vernietigd. Gauw ge-

noeg kwamen er ook pro deo-zaken, waarbij ik aan rechtzoekenden werd toegevoegd: echtscheidingen of scheidingen van tafel en bed en andere civiele procedures, alsmede strafzaken, waaronder ook militaire zaken ter verdediging voor de krijgsraad te 's-Hertogenbosch en kinderstrafzaken. In die tijd waren deze toevoegingen ook écht pro deo: geheel voor mijn rekening.

In latere jaren werden deze pro deo-zaken door het ministerie van Justitie mondigesmaat vergoed; maar nog veel later werden die vergoedingen zo hoog, bijvoorbeeld in vreemdelingenzaken, dat hele praktijken erop gefundeerd werden. Of dat nu een verdedigbare zaak is weet ik niet, daar zitten zoveel kanten aan dat ik daarover geen oordeel heb, maar een vraagteken zet ik wel. Ik stel uiteraard voorop, dat in beginsel iedere burger in dit land zijn recht moet kunnen halen, maar wanneer moet de gemeenschap daarvan de kosten dragen? Juist in vreemdelingenzaken heb ik vele malen extravagante declaraties onder ogen gehad.

Toch hadden deze toevoegingen voor mij tweeërlei voordeel: het totaal van de jaarlijkse kosten was fiscaal aftrekbaar als kosten van verwerving, en ze leverden bovendien nieuwe cliënten op. Zo had ik al gauw een ruime scheidingspraktijk. In de beginjaren deed ik mijn uiterste best om partijen te bewegen zich te verzoenen, en een enkele keer lukte dat ook wel, zij het dan met allerlei regelingen en schikkingen. Ik kan me goed herinneren hoe verdrietig een wat oudere vrouw was, omdat haar man na zoveel jaren kinderloos huwelijk met een veel jongere vrouw was gaan samenwonen. Ook heb ik intensief samengewerkt met een priester uit het bisdom Roermond ten behoeve van een jonge vrouw, van wie het huwelijk was stuk gelopen; een zekere pastorale bewogenheid was mij niet vreemd. Later als rechter kwamen die ervaringen vanuit de werkelijkheid van de praktijk goed van pas: ik had leren zien wat partijen in hun achtergronden verdeeld kon houden.

Twee gebeurtenissen in die begintijd hebben mijn verdere loopbaan mede bepaald. Ik had mij aangemeld als lid van de jongeren-organisatie van de KVP, afdeling Eindhoven, die als ik me goed herinner maandelijks een ledenvergadering hield. Daar werd, toen al, door ons jongeren heftig gediscussieerd over de eisen van gelijke beloning voor man en vrouw. Ik kwam in het bestuur terecht, en werd na enige tijd ook voorzitter. We kregen af en toe ook tegenwerking van de senioren-raadsleden van de KVP, die wij naar hun mening teveel voor de voeten liepen; niets nieuws onder de zon. Er waren toen ook gezamenlijke vergaderingen met de Bossche afdeling. Daar ontmoette ik onder meer het latere lid van de Tweede Kamer, drs. Harrie Aarts; hij werd in het begin van de jaren negentig mijn collega als staatsraad in buitengewone dienst (i.b.d.).

In die tijd schreef ik mijn eerste artikel, 'De Vrijheid van Godsdienstoefening in het Openbaar', dat in oktober 1950 in het *Katholiek Staatkundig Maandschrift* van de KVP verscheen. Dat thema is nu allang geen punt van discussie meer, maar was toen nog een heikel politiek item. Ook was ik enige tijd lid van het landelijk bestuur van deze jongeren-organisatie. Daar kreeg ik een flinke optater, want ik merkte al gauw hoe er geduwd en getrokken werd om een zetel te verwerven in de Tweede Kamer of om uitgezonden te worden naar buitenlandse congressen. Dat stond mij zo tegen, dat ik bedankte: dat gemanoeuvreeer lag mij niet. En als ik in de loop van de jaren heb gezien hoezeer politici dubbele agenda's hebben, om het zo maar te zeggen, dan prijs ik mij gelukkig destijds besloten te hebben niet een politieke loopbaan te ambiëren.

Ook in ander opzicht heb ik daarvan geen spijt. Toen ik eenmaal in de Raad van State terecht kwam – waarin ik mij gedurende dertien jaren echt thuis heb gevoeld en van welk college ik in feite nog steeds deel uitmaak, maar daarover later – bemerkte ik tot mijn ontsteltenis hoe gesloten politici

en ex-politici en (oud-)bestuurders eigenlijk zijn. Zolang het ging over adviezen met betrekking tot voorstellen van wet en algemene maatregelen van bestuur kon je gemakkelijk zaken tot overeenstemming komen; hetzelfde gold voor beslissingen in het kader van de bestuurlijke rechtspraak. Maar wanneer zaken daarbuiten ter sprake kwamen of die zijdelings te maken hadden met wat ons ambtelijk bezig hield, dan was het dikwijls net of mijn gesprekspartner een gordijn dichttrok en verder niet thuis gaf; soms ook liep hij of zij gewoon weg. Ik heb daaraan nooit kunnen wennen, en het ergert me nog steeds.

Een tweede gebeurtenis was het indirecte gevolg van een faillissement, waarin ik tot curator benoemd werd. In die hoedanigheid heeft men onder omstandigheden de bevoegdheid het gefailleerde bedrijf gedurende enige tijd voort te zetten, met als doel de baten ter verdeling onder de erkende schuldeisers zo hoog mogelijk te laten oplopen. Dat vraagt natuurlijk wel een strakke controle van de zijde van de curator. Daarmee bezig kwam ik in contact met de boekhouder van de gefailleerde firma, die bereid was voor de goede afwikkeling van het faillissement met mij samen te werken. Hij bleek ook penningmeester te zijn van de Coöperatieve Onderlinge Begravenisvereniging: 'Draagt Elkanders Lasten' u.a. voor Rooms-Katholieken, opgericht in maart 1937, al vele jaren bekend onder de naam DELA, coöperatie voor het verzekeren en verzorgen van begravenissen en crematies, en op die terreinen landelijk werkzaam voor iedereen, die als lid en verzekerde wordt toegelaten. Met haar momenteel meer dan twee miljoen verzekerden vormt zij op onderlinge basis een soort sociale verzekering op voormelde terreinen; in haar branche was en is zij leidinggevend, met sinds enige jaren een nevenvestiging in België. De DELA was aanvankelijk bedoeld om een zeker tegenwicht te scheppen tegen het sterk ont-

wikkelde classesysteem voor kerkelijke begrafenissen, en beoogde eenvoud, gelijkheid en gelijkwaardigheid op dit gebied in te voeren. Dat dit streven jarenlang verzet ondervond van veel parochiegeestelijken spreekt eigenlijk voor zich, maar geduld en volharding en de veranderende geest van de tijd moesten uiteindelijk wel leiden tot apaisering en aanvaarding.

Bedoelde penningmeester vroeg mij eens namens het bestuur, of ik de vereniging een advies wilde uitbrengen over een pensioenkwestie met haar toen enige werknemer. Ik heb dat gedaan, en dat viel blijkbaar in goede aarde. Er volgden wat meer opdrachten, onder meer om te adviseren over hervorming en aanpassing van de statuten en het huishoudelijk reglement.

Na afloop daarvan werd mij een jaarcontract aangeboden, een overeenkomst tot het verrichten van diensten met betrekking tot de bij DELA voorkomende en door haar voor te leggen juridische zaken, voor een honorarium van f 2400,- per jaar, te voldoen in termijnen van tweehonderd gulden per maand. Ik heb dat aanbod graag geaccepteerd, omdat het mij een vast inkomen bezorgde en ik mijn zelfstandigheid en onafhankelijkheid als advocaat kon behouden; bovendien was er natuurlijk uitzicht op aanpassing van dat honorarium van tijd tot tijd. Dat is in de loop der jaren ook gebeurd, en mijn relatie tot DELA groeide uit: ik was ook enige jaren bestuurslid, zelfs – bij wijze van overgang – één jaar voorzitter van het bestuur en daarna lid van de raad van commissarissen, totdat ik in 1996 moest aftreden wegens het bereiken van de statutair voorgeschreven leeftijd van 72 jaar. Tot mijn genoegen werd op mijn advies de Nijmeegse hoogleraar Bas Kortmann tot mijn opvolger benoemd.

Hoe het toeval kan leiden tot een zo hechte en bijna 45-jarige samenwerking, terwijl je in al die jaren met vreugde constateert, dat een coöperatie en haar belangen zich ontwikkelen en tot grote bloei komen. Maar destijds was vooral ook

van belang, dat mijn praktijk en adviseurschap Veerle en mij in staat stelden te trouwen.

2. Verloving, huwelijk en gezin

In april 1952 besloten wij ons te verloven, met het oog op een huwelijk kort daarop; de perspectieven in de praktijk lieten daartoe de ruimte. In die tijd had ik regelmatig contact met pater Nivardus, de gastenpater van de trappisten van de Achelse Kluis. Ik fietste daar af en toe naar toe om er een dag of twee te verblijven, sprak dan met pater Nivardus en biechte bij hem. Na ook een brokje monnikenleven meegemaakt te hebben kon ik dan als het ware bevrijd en van binnen vernieuwd weer aan het dagelijkse werk. Vooral de vespers en het avondgebed van de monniken in hun wijde kovens maakten diepe indruk op mij, telkens eindigend met het ‘Salve Regina’, langzaam en statig gezongen als afsluiting van de dag.

De praktijk van de persoonlijke of oorbiecht is sinds jaar en dag in onbruik geraakt, ook bij ons; ik denk niet dat onze kinderen enig besef hebben van de betekenis ervan. Ik zal niet pleiten voor de wederinvoering of het herstel daarvan, maar voor wie als ik de gave of genade ervan ondervonden heeft, is dat toch een werkelijk verlies. Natuurlijk kan men en moet men regelmatig persoonlijk met zijn God in het reine komen, maar wellicht is de vraag wie of wat God is hierin bepalend; ik geloof in God, maar wie of wat is Hij? Voor mij in ieder geval houdt het zoeken naar een oprecht antwoord niet op. Enige jaren geleden zag ik tot mijn verwondering, dat er in de St. Baafs in Gent en ook in de Dom van Milaan nog als vroeger biecht gehoord werd.

Waarom verloving? Dat was in die tijd heel gewoon, zo ‘hoorde’ het eenvoudig, maar wij hebben daar niettemin toen heel

uitdrukkelijk over gesproken en voor gekozen. Wij wilden een plechtige bevestiging van de belofte die we elkaar hadden gedaan, bezegeld met de uitwisseling van een gouden ring en voortgaand in een traditie. Pater Nivardus was bereid ons daarin bij te staan. Op de 29e april van dat jaar fietsten wij 's middags naar Valkenswaard en stalden onze fietsen daar bij vrienden, Ans en Toon Renders. Vandaar gingen we te voet naar de Kluis, een tocht van naar schatting anderhalf uur 'langs velden en wegen'. Pater Nivardus instrueerde ons; ik mocht slapen in de Kluis, Veerle niet, maar voor haar was er plaats in de nabij gelegen kloosterboerderij. 's Morgens om zeven uur van die 30e april droeg pater Nivardus voor ons de Mis op en zegende hij ons en onze ringen, die wij elkaar aan de linker ringvinger schoven. We waren gelukkig.

Op 16 augustus 1952 – het burgerlijk huwelijk was als een verplichte formaliteit ergens in juni aan ons voorbijgegaan – trouwden we in Gent in de St. Annakerk. We hadden een H. Mis 'met drie heren', en een zangkoor uit Nederland onder leiding van mijn broer Herman, die het klein-seminarie in Haren had gevolgd, maar 'in de wereld was teruggekeerd'.

Ook de verkenners van mijn Don Bosco-groep waren aanwezig. Merkwaardig was wel, dat we onder die plechtige mis niet te communie konden gaan vanwege de toen geldende kerkelijke nuchterheidswetten; daarom waren wij 's morgens om zeven uur present in een nabij gelegen kloosterkapel om te communiceren. Vreemd eigenlijk, want de deelname aan 'de maaltijd des Heren' is toch wezenlijk voor een dergelijke viering en op zo'n dag. Daarmee wil ik de gedachte achter die nuchterheidswetten van toen niet veroordelen, maar de situatie van nu is natuurlijker en lijkt mij vanzelfsprekend, zonder de druk van een voorbije vroomheid.

Uiteraard waren onze ouders, broers en zuster, en wederzijdse verwanten en vrienden aanwezig op deze ook letterlijk stralende dag. Veerle was bij het binnenkomen van de kerk

aan de arm van haar vader hevig ontroerd vanwege het oud-Nederlandse ‘Wilt heden nu treden’, dat daar op haar verzoek gezongen werd. Aan het einde van de dienst zongen koor en aanwezigen het ‘Lied van mijn land’ op tekst van A. van Wilderode en muziek van I. de Sutter: ‘Lied van mijn land, ‘k zal u altijd horen, uit alle dalen der herinnering, over de heuv’len van ruisend koren en de rivier in haar steigerings.’ Dat moet de aanwezige Vlamingen goed hebben gedaan bij zoveel Nederlandse invasie.

’s Avonds vertrokken we per trein naar Brussel, waar we die nacht zouden logeren. De volgende morgen, zondag, gingen we eerst naar de kerk (zo waren we wel) en toen per trein langs de Rijn richting München, en met eindbestemming hotel ‘Spielmann’ (nomen est omen) in Ehrwald in Oostenrijk. We maakten de reis in twee dagen, de eerste dag onderbroken in Heidelberg, waar we overnachtten in ‘die goldene Rose’ en toen naar München, waar we te laat aankwamen om Ehrwald nog te bereiken: we hadden ons verslapen; de volgende dag liften we naar ons vakantie-adres.

Terug in Eindhoven woonden we bij oom en tante De Schaepdrijver: in hun huis hadden we de twee zolderkamers in gebruik en beneden een eigen huiskamer; woonruimte was in die tijd bijzonder schaars, maar we kregen een woonvergunning.

Het leven hervatte zijn gewone loop, de advocatuur en de jeugdbeweging legden heel wat beslag op mij, en Veerle – die door ons huwelijk Nederlandse was geworden – wende snel. Wij trokken letterlijk en figuurlijk met elkaar op en vormden een eigen gezinnetje, zij het dat we ook de zorgen van oom en tante meebeleefden en deelden.

Op 31 augustus 1953 – was dat niet een Koninginnedag? – werd Jan Hendrik geboren, een flink kereltje, na een bevalling thuis van meer dan een dag; wat een spanning en wat een ont-

roering om dat allemaal mee te maken. De doop was een of twee dagen later, zonder de aanwezigheid van de moeder, en dat stond ons niet zo aan. Bij latere bevallingen hebben we daarmee enige tijd gewacht, zodat ook Veerle de doopplechtigheid kon meemaken. Dat kwam ons wel op een standje te staan van een huisvriend, de augustijn pater Griepink: zo'n zieltje hadden we niet mogen blootstellen aan een ernstig gevaar! Wij lachten maar eens vriendelijk en gingen onze gang, naar eigen inzicht handelend.

Een jaar later, 17 september 1954, kwam Geert Jan ter wereld, ook zo'n zelfde kereltje. En zo volgden er in de loop der jaren nog zeven jongens en meisjes. We hadden besloten om de jongens eenvoudige Nederlandse namen te geven: Jan, Geert, Karel, Bart, Mark en Joost, en de meisjes Vlaamse: Lieveke, Veerle en Kristien.

Natuurlijk hebben we in die periode daar wel eens met een zekere bezorgdheid tegen aangekeken, wanneer Veerle weer in verwachting was. Wij wilden onder geen beding anticonceptionalia en hielden ons zo goed mogelijk aan periodieke onthouding, waarvoor we ook de nodige methoden bestudeerden. Maar iedere zwangerschap werd met blijdschap en ontroering ontvangen. We zouden ook niet weten wie we zouden hebben moeten missen, ware het anders.

De laatste jaren, nu de meeste van onze kinderen ook zelf kinderen hebben gekregen, zijn we ervan overtuigd geraakt, dat in deze moderne tijd met al zijn beperkingen – ik vat dit maar in een enkel woord samen – een zo groot gezin als wij hadden af te raden is. Wij in ieder geval zouden, wanneer we vandaag de dag zouden trouwen, zeker aan gezinsplanning doen en dus binnen de grenzen van redelijkheid en goede verstandhouding anticonceptiva toepassen. Zeker in een land als het onze, maar ook uit een oogpunt van wereldbevolking, is het moreel verantwoord en in zekere zin ook gebiedend, het kindertal te beperken. Wij constateren herhaaldelijk dat het

bij alle omstandigheden van nu zorgelijker is geworden om kinderen groot te brengen en op te voeden. Een gezonde en realistische vorming op cultureel, moreel en godsdienstig terrein ontmoet thans zoveel obstakels, dat constante aandacht en toewijding van ouders en andere opvoeders – onderwijzers, leraren, clubleiders, wie dan ook – nodig is.

In het begin van 1955 kregen wij een gevoelig verlies te verwerken. De oudste werd ineens ziek, zijn maag nam niets meer op. Hersenvliesontsteking meende de kinderarts; hij liet een medicijn met een breed spectrum toedienen, waardoor Janneke weer opknapte. Maar enige maanden later toen Veerle, in verwachting van de derde, een paar dagen op bezoek was bij haar ouders in Gent gebeurde hetzelfde. De kinderarts daar adviseerde hem over te brengen naar het academisch ziekenhuis in Utrecht, waar prof. Verbiest werkzaam was. Daar werd na operatie een ongeneeslijke hersentumor geconstateerd. Veerle en ik bleven in het ziekenhuis overnachten in bange afwachting. Tegen de morgen, het was toen 30 april, kwam een verpleegstertje naar ons toe, ontdaan en in tranen: 'het kind is niet meer'. Wij deden ons best om overeind te blijven, hevig aangedaan; even later kwam de behandelende arts en hadden wij een kort gesprek met hem. Ik weet nog dat ik daarin mijn zorg erover uitsprak of hier sprake kon zijn van erfelijkheid; nee, zei hij, het ging om een incidentele misgroei van cellen, wellicht prenataal ontstaan.

Tegenwoordig worden in deze moeilijke omstandigheden de ouders begeleid en gesteund en krijgen zij volop de gelegenheid hun kind te zien tot aan het einde toe. Daar was in 1955 geen sprake van; er was amper gelegenheid om van Janneke afscheid te nemen.

Wij liepen even een willekeurige kerk binnen, ik meen een oud-katholieke, maar wat gaf dat. Wij trachtten te berusten. In de trein naar het Zuiden zaten we stil tegenover elkaar; het

was een zonovergoten dag, met overal mensen in feeststemming en huizen met vlaggen in de wind vanwege Koninginnedag. Bij mijn ouders thuis in Den Bosch brak de spanning en huilden wij uit.

De verslagenheid bij de huisgenoten, familie en vrienden was groot. Janneke werd bij ons thuis opgebaard. Een paar dagen later hebben wij hem na een Engelenmis begraven op het kerkhof van de St. Jorisparochie. Ik herinner mij, dat we de tocht van huis naar kerk te voet aflegden, wij voorop, links en rechts van ons de beide grootvaders.

Het leven ging verder, wij waren jong, vol goede moed en met oprecht verlangen een mooi en groot gezin te vormen. Er was een sfeer in ons, innerlijk, die nauwelijks te omschrijven is, maar zij bepaalde ons doen en laten, en daarmee maakten wij een eigen weg.

Het kortstondig bestaan van Jan Hendrik, twintig maanden, maakt een integrerend deel uit van onze geschiedenis. Een vriend van mijn schoonvader die in Antwerpen aan de kunst-academie doceerde, maakte voor ons aan de hand van een foto een tekening in rood krijt van zijn kopje, met daarin zijn grote donkere ogen: kijk eens wat ik kan, zeggen ze, want hij kon toen voor het eerst staan en lopen, en daarvan was een foto gemaakt.

Het lijkt wel of bij het ouder worden de beide Koninginnedagen deze herinneringen verlevendigen; we zitten dan aan tafel even stil bij elkaar, wetend waar de ander mee bezig is, en soms in tranen, geluidloos.

In de zomer van 1955 kochten wij een eenvoudig landhuis in Waalre. Wij wilden graag buiten wonen, en Veerle en ik waren al een paar keer door de Lissevenlaan in Waalre gewandeld, waar deze woning te koop stond; er lag een grote tuin om heen, aan de achterzijde uitlopend op een bosje van

sparren en dennen. We raakten in vuur en vlam: dat was het wel. Ook 'oompie en oma' – zo werden oom en tante De Schaepdrijver door de kinderen genoemd – waren enthousiast. We maakten samen lange berekeningen, en konden uiteindelijk, na veel loven en bieden en met de opbrengst van de verkoop van het huis in Eindhoven, tot de koop besluiten. Er moest veel aan verbouwd worden, hetgeen we door een plaatselijke aannemer lieten doen, en begin 1956 trokken we er met z'n allen in: voortaan woonden oompie en oma bij ons.

Ongeveer twintig jaar lang heeft ons gezin daar mogen wonen, het was – achteraf gezien – een voorrecht. Kinderen werden geboren en groeiden op, gingen naar de dorpsschool en later naar verschillende middelbare scholen, ieder naar eigen mogelijkheid en aanleg (en soms gemakzucht), en hadden met vriendjes en vriendinnetjes uit de buurt en het dorp hun clubs: welpen en verkenner, voetballen, judo, zwemmen en knutsel-tekenschool in Eindhoven; drie jongens waren jeugdlid van de harmonie. In de tuin en het bosperceel werden paden aangelegd, waar op fietsjes geraced werd, er was een sportveldje waar ook veel vriendjes van profiteerden, en er werden kippen en konijnen gehouden; deze laatsten vermenigvuldigden zich op wonderbaarlijke wijze en braken vaak uit, zodat klopjachten moesten worden gehouden. Honden uit de buurt zorgden ervoor, dat de kippen een veilige schuilplaats in een spar vonden.

Het toeval wilde dat vlak bij ons in Waalre een journaliste van *De Telegraaf* woonde, die dagelijks de bedoening in en rond ons gezin zag gebeuren en af en toe ook ondervond. Met het oog op moederdag had zij met Veerle een vraaggesprek dat onder de kop 'Moederdag met een stuk of acht kinderen. Wie wil nog?' werd gepubliceerd, natuurlijk met in *Telegraaf*-stijl een foto van ons en zeven van de acht kinderen.

Oompie en oma voelden zich in dit alles 'thuis'. De kinderen en hun vriendjes – vooral Bart en Joep Wijffels van de kinderarts die tegenover ons woonden, kwamen naar de kamer van oompie om te luisteren naar zijn zelf verzonden verhalen, die steeds een vervolg hadden. Oma voelde zich zo'n beetje – en soms ook veel – het hoofd van de hele club, altijd geneigd om ieder van alles bij te brengen, ook ons; in haar ogen behoorden ook wij tot de kinderen. Wij waren daar lang niet altijd gelukkig mee, en ik denk dat sommige kinderen daaronder ook wel geleden hebben. Onderling hadden oompie en oma wel eens conflicten, die extra spanningen teweeg brachten.

Maar veel veranderde ten goede toen wij in goed overleg besloten onder dezelfde architectuur een aanzienlijk deel aan het huis aan te bouwen, zodat in feite twee woningen met een eigen toe- en opgang ontstonden, maar waarvan de ruimten onderling wel toegankelijk waren; zodoende hadden de De Schaepdrijvers hun eigen ruimten, maar bleef er natuurlijk wel een familiale samenhang bestaan. In 1970 overleed oompie: zijn longen waren versleten door de sigaren en de pijp, die hem altijd vergezelden; wij hebben hem bij het oude Wilibrordkerkje in Waalre begraven.

Geleidelijk aan brak toen ook voor de kinderen de tijd van de middelbare school aan. Sommigen gingen naar het Hertog Jan College in Valkenswaard, anderen naar de Mavo in Veldhoven; het studeren ging wel eens moeizaam, maar iedereen behaalde toch een eindexamen. Het gebeurde vaak, dat zij 's middags met een heel stel vrienden bij Veerle thee kwamen drinken, in de ruime speelkamer; en daar is toen heel wat afgeketst en geëent, totdat Veerle ze wegstuurde om hun huiswerk te gaan maken. Ook de vijf carnavalsdagen waren een en al feest!

Toen wij in 1975 in Den Haag kwamen wonen is de een na de ander zijn of haar gang gegaan. Er zijn nu acht huis-

houdens, en Veerle en ik wonen weer alleen. Maar hoe verschillend ieders situatie ook is, de familiale samenhang is intens.

3. Bloei van de praktijk

Mijn praktijk begon geleidelijk aan tot bloei te komen: er was veel adviserend werk, contracten moesten worden opgesteld, faillissementen en surséances van betaling afgewikkeld, verdediging in strafzaken gehouden en civiele procedures gevoerd. Er was sprake van full employment. Oma had leren typen en administreren, en was jarenlang een volijverige secretaresse. In latere jaren werd mijn broer Jo mijn chef de bureau.

Op een gegeven moment moest ik mijn praktijk wel verplaatsen; met de groei van het gezin en de drukte in het werk bleek dat noodzakelijk en bovendien verhuisden we in die tijd ook naar Waalre. Ik ben toen een kantoorassociatie aangegaan met (nu wijlen) mr. André van Hapert op het Raiffeisenplein in Eindhoven; mijn broer werd gemeenschappelijk chef de bureau. Nog later kwam een advocate, een getrouwde vrouw met veel ervaring, ons assisteren.

Ik had nogal wat werk in de wereld van de pachtzaken door toedoen van een befaamde oudere advocaat, mr. Jos van Besouw, die tevens voorzitter was van de Grondkamer in 's-Hertogenbosch. Hij kon uit dien hoofde niet zelf alle pachtzaken doen en verwees dan vaak naar mij. Ik weet nog dat ik op een keer in eerste aanleg een pachtkwestie over de al dan niet verlenging van een pachtcontract met twaalf jaar verloor. In hoger beroep bij de Pachtkamer van het gerechtshof in Arnhem kwamen de zaken er anders voor te staan; de vraag was of de verpachters, ook landbouwers, stilzwijgend het

pachtcontract met hun pachter ten aanzien van een boerderij hadden verlengd of niet. Ik trad op voor de pachter – dat was meestal het geval – en kon eigenlijk het bewijs voor die stilzwijgende verlenging niet rond krijgen. Ik heb toen beroep op een laatste hulpmiddel gedaan, te weten de eis dat de verpachters hun stellingen met een beslissende – of: *litis decisoire* – eed zouden bevestigen; een middel dat thans uit het Wetboek is gehaald en niet meer bestaat. Staande voor het Hof weigerden zij die eed te zweren: ze konden dat niet met hun geweten in overeenstemming brengen! Zodoende verklaarde het Hof dat het pachtcontract stilzwijgend met twaalf jaar was verlengd.

In datzelfde kader voerde ik af en toe een kort geding ten behoeve van een pachter. Daarvoor moest ik dan een dag en een uur van behandeling vragen aan de president van de rechtbank in Den Bosch, toentertijd mr. Tilman ('de baard', zoals hij werd genoemd). Nu stond Tilman bekend als een tegenstander van de Pachtwet die hij beschouwde als het werk van 'die rooien in het Westen'; en waarvan hij – als telg uit een welgestelde katholieke Brabantse familie – af en toe zijn afkeer kon doen blijken, ook op een zitting. Maar ik moet erkennen, dat zijn uitspraken altijd rechtvaardig waren, zo althans heb ik dat steeds gevoeld, ook al verloor ik dit soort zaken nogal eens. Toen ik eens bij hem thuis een datum – en verlof – voor een kort geding kwam vragen, zei hij: 'wacht, even een substituut-griffier op stang jagen', waarop hij met de betrokken griffier telefoneerde en de behandeling op een zaterdagmorgen bepaalde!

Uit dit soort zaken kwamen ook kwesties omtrent verpachting van de jacht voort, en vooral ook boedelscheidingen in agrarische families. In kort geding behandelde ik eens een jachtzaak voor de president van de rechtbank te Roermond, mr. Delhougne, een ingetogen en waardig magistraat; ik ver-

moedde toen niet dat ik hem nog eens zou opvolgen. Boedelkwesties waren vooral feitelijk ingewikkelde zaken: wat behoorde nou precies tot de nalatenschap, wat was daaraan door een of meer partijen onttrokken, was de een bevoordeeld boven de ander, enz. Meestal kon het geschil – wanneer partijen het twisten moe waren, maar dat kon soms jaren duren – eindigen in een minnelijke regeling. Daarmee kwam ik dan ook in aanraking met deze en gene notaris; maar die maakten niet bepaald de indruk dat ze zaten te wachten op de hulp van een advocaat.

Wat ik van de landbouwers wel ondervond, ondanks eventueel het verlies van een procedure, was dat zij prompt een declaratie betaalden. Datzelfde gold ook voor woonwagenbewoners, voor wie ik af en toe een zaak behandelde; een van hen bracht me eens als extra beloning een tapijt.

Met declaraties voor anderen had ik wel eens meer moeite. Zo kreeg ik in een van de eerste jaren van mijn praktijk een nogal delicate opdracht voor een Tsjechische man, die in het kader van een vinding gedurende enige jaren vele duizenden guldens bijverdiend had, zonder dat hij dat aan de fiscus had opgegeven. Waarom hij (samen met zijn vrouw) bij mij kwam weet ik niet. In ieder geval vroeg hij mij, of ik bij de fiscus kon bewerken, dat hij zonder boete en zonder strafvervolging alsnog over die jaren aangifte zou kunnen doen; zijn geweten begon hem te hinderen, zei hij. Ik nam dat op mij en legde het nodige contact met de betrokken inspecteur bij wie ik redenen aanvoerde ter verontschuldiging van het optreden van deze cliënt. Na wikken en wegen besloot de inspecteur het gevraagde toe te staan, zodat de man kreeg wat hij verlangde.

Kort daarna stuurde ik hem een declaratie van vijfhonderd gulden. De dag na ontvangst daarvan hing de man al aan de telefoon: wat ik wel niet dacht, zo'n hoog bedrag voor een enkele bemoeienis! Hij zou me honderd gulden overmaken, en achte daarmee mijn werk gehonoreerd. Ik was verbijsterd:

zoiets had ik nog niet meegemaakt. Ik heb geprobeerd hem duidelijk te maken, dat het honorarium van een advocaat niet alleen afhangt van de duur van de werkzaamheden, maar ook van het gewicht van een kwestie, maar tevergeefs. Of hij die honderd gulden inderdaad betaald heeft, ben ik vergeten; niet vergeten ben ik zijn naam, die ik uiteraard niet zal vermelden.

In latere jaren had ik een declaratie ten bedrage van vierhonderd gulden uitstaan voor iemand, die ik in een strafzaak had verdedigd. Hij werd in de loop van de tijd enige keren aangemaand te betalen, maar zonder resultaat. Totdat hij op een morgen op kantoor kwam en prompt betaalde met vier briefjes van honderd gulden; waarvoor kwitantie. Nog geen uur later stond een Eindhovense politieman op kantoor: of ik een bedrag van vierhonderd gulden van die en die ontvangen had. Ik zei hem, dat mijn beroepsgeheim niet toeliet daarover met hem te praten. 'Ik zal maar open kaart spelen', zei hij toen, waarop het relaas volgde van een roofoverval, gepleegd door mijn cliënt op een veekoopman, die daarbij zijn portefeuille met een aanzienlijke hoeveelheid bankbiljetten was kwijtgeraakt. De man werd gepakt en vertelde wat hij met het geroofde geld had gedaan, onder meer mij betalen met vier briefjes van honderd gulden! Ik bevestigde toen dat ik dat geld inderdaad ontvangen had. De politieman wilde weten wat ik met dat bedrag zou doen. Ja, zei ik, betaald is betaald op zich genomen, maar ik wil een uur bedenktijd. Ik ben toen gaan wandelen en bedacht tenslotte, dat ik het juister zou vinden om via de politie het geld aan de bestolen veekoopman terug te geven; hetgeen geschiedde.

Vele jaren later, toen ik rechter was in de Bossche rechtbank, en op een gegeven moment ook als politierechter optrad, vroeg de betrokken officier van justitie – een oudere man – of ik mij dat voorval herinnerde. Ik was verbaasd. Ja, zei hij, die politieman had met hem overleg gepleegd wat in dit geval te doen. Hij als officier van justitie had toen aangeraden eens

af te wachten hoe ik zou reageren en handelen. Mijn beslissing moet dus in zijn kring wel goed gevallen zijn.

Ook had ik eens een kwestie te behandelen tegen een jurist, geen advocaat, uit Den Haag, een baron, die stille vennoot was in een commanditaire vennootschap. Maar volgens mijn cliënt en mij was hij niet zo stil, omdat hij in feite de baas van de firma was en ons inziens daden van beheer had gesteld, die hem voor haar schulden aansprakelijk maakten. Bij de rechtbank verloor ik de zaak, maar in hoger beroep voor het gerechtshof in Den Haag bepleitte ik de kwestie en haalde daartoe nogal wat jurisprudentie aan. In het vuur van mijn pleidooi beriep ik mij ondermeer op een uitspraak van een kantonrechter, waarop de president van het Hof nuchter en met een glimlach opmerkte: 'Nu gaat het Hof door de knieën'. Gelach natuurlijk in de zaal en bij mijn tegenpartij; maar ik won de zaak wel. De baron was zo hoffelijk het door hem verschuldigde met de kosten persoonlijk aan mij in Eindhoven te komen voldoen; hij wilde kennelijk wel eens zien wie die snuiter was.

Tenslotte, nog één voorval dat diepe indruk op mij heeft gemaakt. Ik werd toegevoegd aan een eenvoudig werkman van middelbare leeftijd, die belaagd werd door een van de beste advocaten uit Eindhoven met een grote reputatie. Deze wilde van mijn cliënt een bedrag van twaalfduizend gulden incasseren, die de man wegens beweerdelijke overtredingen van een verbod als dwangsom verbeurd zou hebben. Daartoe had hij beslag doen leggen op diens woning. Ik werd pas in de kwestie gemengd op het moment, dat de executie van het woonhuis zou plaatsvinden. Ik heb mij in kort geding geweerd als een 'duvel in het wijwatersvat', maar zonder succes; het huis werd geveild en het bedrag van de dwangsom op de koopprijs verhaald. In mijn kwaadheid heb ik toen mijn confrère uitgemaakt voor een beul. 'Blaauw', zei hij, 'vroeger

gebruikten de Germanen een knots om iemand dood te slaan, maar tegenwoordig huur je een advocaat.' Ik was des duivels en liet hem dat goed merken.

Vele jaren later, toen ik al president van de Haagse recht-bank was, hield ik voor het Academische Genootschap in Eindhoven een voordracht over 'het kort geding', in welke materie ik mij gespecialiseerd had. Na afloop kwam de bewuste advocaat naar mij toe en vroeg mij, of ik nog boos op hem was. Ik was erg verbaasd, dat hij na zoveel jaren daarop terugkwam en het voorval blijkbaar nog niet vergeten was. Ik bevestigde hem dat die kwaadheid van toen 'vergeten en vergeven' was, we waren immers toen allebei jong en onstuimig; we gingen als vrienden uit elkaar. Het was dan ook een schok toen ik enige maanden later vernam dat hij overleden was.

Terug naar het begin van de jaren vijftig en de start van mijn advocatenpraktijk. In die tijd begon ik ook te denken aan publiceren op juridisch terrein; ik had wel behoefte aan studie en aan uitdieping van mijn vak. Een eerste uitdaging trof ik in een prijsvraag, die door het bestuur van de Nederlandse Vereniging van Advocaten – toen nog geen Orde – was uitgeschreven voor jonge advocaten. Het onderwerp was: 'Aansprakelijkheid uit de wet voor ondergeschikten', zoals neergelegd in het toenmalige artikel 1403 lid 3 van het *Burgerlijk Wetboek*. Dat sprak mij aan en ik zette mij aan de studie. Uit mijn dossier van vroeger zie ik, dat ik toen heel wat overhoop heb gehaald. Het ging hierbij voornamelijk om het formuleren van eigen opvattingen omtrent de grondslag van deze aansprakelijkheid, waaromtrent nogal wat verschillen van inzicht bestonden. Ik dook diep in het Romeinse recht, dat toen voor mij nog vers was en altijd wel mijn belangstelling had gehad, in het oud-vaderlandse recht, het Franse recht, de literatuur en de jurisprudentie. Het resultaat was een vrij lang opstel van zo'n twintig getypte folio's, onder het motto:

‘primum quaerite iustitiam’ (Matth. 6.33). Tijdens de jaarvergadering van de Vereniging in september 1953 in Leeuwarden werd de uitslag bekendgemaakt en bleek ik – van de twee inzendingen – de prijs te hebben gewonnen: een bedrag van vijfhonderd gulden, heel wat voor die tijd. (Veerle had toen het bijzonder praktische idee om het geld te besteden aan de aankoop van de nieuwste elektrische Hoover-was-machine.)

Het was goed gebruik dat Tjeenk Willink een dergelijk opstel zou publiceren, maar ik vroeg daarvan af te zien, omdat ik overwoog het onderwerp verder uit te diepen als proefschrift. Daaraan ben ik ook vol ijver begonnen, maar de oplopende drukte in praktijk en gezin liet toch onvoldoende ruimte daartoe. Onlangs heb ik de betreffende dossiers opgeruimd, behoudens uiteraard het opstel.

Wel heb ik in die periode nog aan een ander onderwerp gedacht voor een proefschrift, dat mij bijzonder intrigeerde: een vergelijking tussen het burgerlijk en het kerkelijk huwelijk. Verscheidene van mijn cliënten – kerkelijk en burgerlijk getrouwd – hadden soms gewetensmoeilijkheden om van echt te scheiden, hoewel de omstandigheden van dien aard waren, dat zij niet anders konden. En een scheiding van tafel en bed was voor de meesten van hen niet voldoende, temeer niet omdat vaak al een nieuwe relatie was aangeknoopt of zich aandienende. En leven in concubinaat werd toen als zeer vernederend en als onwaarachtig ervaren. Ik wendde mij toen tot de Nijmeegse hoogleraar Petit, later lid van de Hoge Raad, om de mogelijkheid daarvan te onderzoeken. Helaas bleek reeds iemand anders over hetzelfde onderwerp een proefschrift voor te bereiden, zodat voor mij die weg was afgesneden. Dat proefschrift is ook verschenen, geschreven door de latere procureur-generaal bij het Bossche gerechtshof, mr. Van Overveld. Petit stelde mij nog voor om het schijnhuwelijk als onderwerp te kiezen, maar na enige vooronderzoek daar-

over sprak mij dat toch niet voldoende aan, zodat ik het tot verdriet van Petit liet schieten.

Wel publiceerde ik in die jaren af en toe een artikel over onderwerpen die in de praktijk van het recht mijn interesse hadden gewekt, aanvankelijk vooral in het *Nederlands Juristenblad*, maar later ook wel in het *Advocatenblad* en het *WPNR* (*Weekblad voor privaatrecht, notariaat en registratie*). Mijn eerste beschouwing uit 1954 ging over 'De rechtsverhouding tussen architect en opdrachtgever', ik begon toen enige zaken in dat kader te behandelen.

Toen in die periode het ambt van hoogleraar arbeidsrecht en sociaal recht aan de Technische Hogeschool te Eindhoven vacant kwam, heb ik nog een poging ondernomen om de aandacht op mij te vestigen; die ambitie had ik wel, temeer omdat ik in die richting was afgestudeerd en dat deel van het recht mij bleef interesseren, hoewel de feitelijke omstandigheden mij in de richting van de advocatuur hadden gedreven. Solliciteren naar het ambt van hoogleraar was toen, anders dan nu, volstrekt uit den boze. 'Via via' kende ik de moderator van de katholieke studenten aldaar, een ingenieur die augustijn was geworden. Hij ontving mij op mijn verzoek op zijn kamer in de Hogeschool, maar ik kwam van een koude kermis thuis: alleen al het feit, dat ik deze poging in de richting van de vacature had ondernomen maakte mij ongeschikt voor die functie, zei hij. Ik was verbijsterd over zoveel bitsheid en rechtlijnig onbegrip. Enige tijd later hoorde ik, dat Piet Steenkamp in die vacature was benoemd, een uiteraard ook voor mij terechte keuze.

Kort na onze terugkeer van de huwelijksreis speelde zich een voor mij wel heel bijzondere gebeurtenis af. De kantonrechter in Eindhoven, Jansen, een Groninger, die uiterlijk wat stijl en onbewogen leek, maar innerlijk zijn ervaringen, ook met de rechtzoekenden, zorgzaam verwerkte, vroeg mij tot mijn

verwondering of ik bereid was kantonrechter-plaatsvervanger te worden. In een persoonlijk onderhoud zei hij mij dat hem was opgevallen dat ik tijdens de behandeling van zaken en in mijn pleidooien mijn kalmte en evenwicht wist te bewaren, vandaar. Ik was natuurlijk geweldig vereerd en stemde graag toe. Eind 1952 werd ik benoemd en begin 1953, samen met twee andere advocaten, geïnstalleerd. Die functie heb ik behouden, totdat ik in de loop van 1961 tot rechter werd benoemd.

Ik heb niet zo vaak als plaatsvervanger behoeven op te treden, slechts enkele keren per jaar. Wel leerde ik daardoor 'de andere kant van de tafel' kennen en kreeg mede op die manier achting voor het ambt van rechter. Ik had er ook geen enkele moeite mee om mij in die situatie te verplaatsen: als plaatsvervanger optredend had ik ook inderdaad de habitus van rechter, tegenover wie dan ook. Toen ik in 1960 rechter-plaatsvervanger werd in de Bossche rechtbank gebeurde precies hetzelfde. Ik begrijp dan ook niet, dat bezwaren kunnen rijzen tegen zo'n dubbel- of nevenfunctie: de rechterlijke onafhankelijkheid en onpartijdigheid lopen geen enkel gevaar, gelet op de hoge standaard die aan het ambt wordt aangelegd en in praktijk gebracht. Men spreekt dan over 'de schijn van partijdigheid', die vermeden moet worden; op zich genomen volkomen terecht. Maar die schijn, wanneer daarop een beroep wordt gedaan, moet dan toch tenminste enige redelijke grond hebben. Het enkele feit van die mening is te enen male onvoldoende. Ook in latere jaren heb ik daarmee geen enkele moeite gehad, hoewel ik toch meer dan tien jaren president van een rechtbank ben geweest.

Tegen het einde van de jaren vijftig en na omstreeks tien jaar in de advocatuur werkzaam te zijn geweest, begon ik toch te denken aan een overstap naar de rechterlijke macht. Daar waren verscheidene redenen voor. In de eerste plaats voelde

ik mij in mijn algemene praktijk hoe langer hoe meer een soort ‘koopman in het recht’: ik verkocht als het ware mijn adviezen en bemoeienissen voor wie het kon betalen, ongeacht de last van de pro deo-zaken, en had dan met alle ten dienste staande middelen de belangen van de cliënt te verdedigen; op zich genomen ging me dat wel af, want de beperkingen in dit opzicht lagen toch in de wettigheid van de middelen en het in gemoede overtuigd zijn van de rechtvaardigheid van de te verdedigen standpunten. Maar ik voelde soms nogal sterk de onevenwichtigheid ervan: heel mijn neiging was gericht op verwezenlijking van wat ik als recht en rechtvaardigheid zag, en dus op een meer objectieve en soms ook wel afstandelijke benadering van het geschil tussen partijen en het daarover te geven advies. Ook in mijn artikelen streefde ik naar wetenschappelijke objectiviteit.

Daar kwam bij, dat de drukte in het alsmaar toenemende werk mij te weinig vrije tijd liet om ook dagelijks voor het groeiende gezin op te komen. In de korte vakanties die wij ons gunden, belde ik nog om de andere dag naar kantoor om te weten hoe de zaken liepen. Eens moest ik hals over kop een trektocht met voortrekkers in Luxemburg onderbreken, omdat ik bewindvoerder was geworden in een omvangrijke surséance.

Deze overwegingen brachten mij ertoe de Bossche rechtbank te vragen of ik daar rechter-plaatsvervanger zou kunnen worden. Men zag mij graag in die hoedanigheid komen, en zo werd ik in mei 1960 vrij gemakkelijk benoemd in die functie. Ook werd ik vlot in de kring van de rechters opgenomen, en het waren vooral Noud van Hövell tot Westerfliet en Wim Poerink – de een als vice-president, de ander als rechter – die mij patroneerden.

Het concipiëren van vonnissen en het houden van getuigenverhoren ging me gemakkelijk af en de samenwerking met de collegae was gewoon plezierig. Ik besloot toen de stap te

wagen. Maar ik nam eerst contact op met de toenmalige secretaris-generaal van het departement van Justitie, Tenkink, om te vragen of en hoe lang ik eventueel in Waalre zou kunnen blijven wonen, want er bestond voor rechterlijke ambtenaren een nogal strakke verhuisplicht. Doe een voorstel, zei hij mij: ik suggereerde toen een periode van vijf jaar. Dat vond hij veel te lang, maar wanneer ik om ontheffing zou verzoeken voor twee jaar, dan zou de minister geen bezwaar maken. Ik waagde het erop, ook denkend: wie dan leeft die dan zorgt. Bij K.B. van 4 juli 1961 werd ik tot rechter in de Bossche rechtbank benoemd, en drie weken later als zodanig geïnstalleerd. En per 1 augustus kon ik meteen voor die maand met vakantie; een ongekende weelde.

Maar ik had natuurlijk mijn praktijk af te handelen, die ik gelukkig kon verkopen en overdragen aan mijn confrère André van Hapert. Ik deed wat mr. Tenkink mij had gevraagd en verzocht de minister van Justitie mij ontheffing te verlenen van mijn verhuisplicht. Op dat verzoekschrift is nooit beslist, het bleef rustig in mijn dossier op het departement liggen, en mij werd geen strobreed in de weg gelegd. We konden, ook bij latere benoemingen, zonder enig beletsel in Waalre blijven wonen, totdat we begin 1975 naar Den Haag verhuisden.

5. Rechter

1. Rechter in de rechtbank te 's-Hertogenbosch

IN DE RECHTBANK WERD ik ingedeeld in de civiele sector. Op zich genomen was dat wel ongebruikelijk, want meestal begon een nieuwkomer in de strafsector voor de duur van een jaar of drie, eventueel vier, om daarna de overstap te maken naar de andere sector. Maar daar bestond toen enige onderbezetting, zodat ik het civiele werk dat ik ook als plaatsvervanger had gedaan, kon voortzetten. Ik rouleerde in de onderscheidene civiele kamers, luisterde naar pleidooien, hield getuigenverhoren en concipieerde vonnissen. Rechters hadden in die tijd geen eigen kamer op het Paleis van Justitie, zodat ik thuis in mijn studeerkamer mijn werk voorbereidde. Wij behandelden ook vele soorten verzoekschriften, zoals faillissementsaanvragen, verzoeken tot onder curatele-stelling, tot verbetering van de registers van de burgerlijke stand, tot benoeming van provisionele bewindvoerders, en wat dies meer zij. Tevens fungeerden wij als raadkamer in strafzaken, om in hoofdzaak te oordelen over gevangenhoudingen en verlengingen daarvan met betrekking tot gedetineerden.

De wijze waarop die laatste categorie zaken werd behandeld kon mij nogal ergeren. Het gebruik was om daarvoor zitting te houden in het Huis van Bewaring, waar de preventief gehechten één voor één voor de tafel werden geleid, en waar de dienstdoende officier van justitie dan zijn vordering deed. De voorzitter van de kamer eiste daar dat de voorgeleide verdachte kaarsrecht voor hem zou staan, met de armen omlaag

langs het lichaam, en in ieder geval de handen niet rustend op de stoel die voor hem stond. Ik vond dit een vernederende vertoning, en gedeeltelijk ook zinloos, temeer omdat nage-noeg automatisch de vorderingen werden toegewezen. Jan Leijten, de latere advocaat-generaal bij de Hoge Raad, die mijn mederechter was in deze zaken, riep een keer luidop 'schande!', maar vermoedelijk begreep de president hem verkeerd, zodat er verder niets gebeurde. Gelukkig is in latere jaren bij de behandeling van dit soort zaken veel veranderd, ook al omdat de wetgever strengere eisen ging stellen aan vrijheidsbeneming in dit kader. En daardoor gebeurt het herhaaldelijk, dat een verdachte ook al staat hem nog een veroordeling tot een langdurige straf te wachten, voorlopig in vrijheid wordt gesteld wanneer niet of niet langer aan de voorwaarden tot vrijheidsbeneming wordt voldaan; soms tot ongenoegen van het publiek, maar daarover zal ik later in dit verhaal nog het mijne zeggen.

Er werd eens door een bekende Amsterdamse advocaat, Gerrit Polak, een geschil bepleit tussen twee Brabantse klokken-gieters op grond van 'onrechtmatige daad, beweerdelijk ge-pleegd' in het raam van internationale opdrachten. Er werden daarbij over en weer aanzienlijke bedragen als schadevergoeding gevorderd. De kamer bestond uit de president Kramer als voorzitter, en Jan Leijten en mij als bijzitters. Jan Leijten had de voorlopige getuigenverhoren in die zaak gehouden, maar om een of andere reden aarzelde hij om daarin een vonnis te ontwerpen. We spraken toen af, dat de griffier een gulden zou opwerpen, kruis of munt, en dat wie verloor het omvangrijke dossier mee naar huis zou nemen om een concept te vervaardigen. Ik was de klos en nam de stukken mee. Acht volle dagen heb ik nodig gehad om, in afzondering worstelend met de materie, het concept gereed te krijgen; regelmatig ijsbeerde ik door de tuin om tot inzicht en overtuiging te komen, totdat ik de zaak rond had.

Vooral toen heb ik ondervonden, dat een rechterlijk vonnis ook een kwestie is van innerlijke overtuiging. Het gaat daarbij niet alleen om het bewijs en de kracht van de bewijsmiddelen, maar ook om het innerlijk wikken en wegen, en om het invoelen dat bepaalde beweringen en verklaringen al of niet waar zijn of waar kunnen zijn. Er speelt zich bij de rechter een innerlijk proces af, gebaseerd op inzicht, ervaring en zuiver invoelen; wanneer de gegevens waarover men beschikt niet kloppen met dat innerlijke weten, dan kun je eenvoudig daarop geen recht doen. Pas in de wisselwerking van het geheel ontstaat een beslissing met de daarbij passende motivering. Daarom wordt bij de selectie van rechters mede gelet op de aanwezigheid van een zekere harmonie, een habitus die iemand in potentie geschikt maakt om het ambt uit te oefenen. Loutere wetsdienaren, om het zo maar te zeggen, die enkel op formele basis recht doen, zijn niet geschikt als rechter. Vanzelfsprekend hoort daar ook bij kennis van en ervaring in het maatschappelijk verkeer, en gevoel voor wat partijen verdeeld houdt en wat hun belangen meebrengen.

Dit een en ander is ook de reden, dat ik er voorstander van ben dat een rechter – van hoog tot laag – feitelijk betrokken blijft bij het leven van alle dag; niet alleen door de krant te lezen of het volgen van de tv, maar ook door het uitoefenen van nevenfuncties. Dat daaraan een zekere maat moet worden gesteld spreekt vanzelf, en ook dat de president van het college daarop enig zicht heeft, zoals thans via een voor het publiek toegankelijk register. Dit laatste is dan tegenover het publiek bedoeld, omdat een rechter zelfs ‘de schijn des kwaads’ uit de weg moet gaan, maar of de praktijk aan zo’n publicatie behoefte heeft betwijfel ik. Ik kan me nog goed herinneren, dat voor rechterlijke ambtenaren, en ook voor de leden van de Raad van State, dat register min of meer afgedwongen werd en dat ik mij daartegen nogal verzette, onder meer door een publicatie, samen met een jongere collega, in

Trema, tijdschrift voor de rechterlijke macht, van januari 1987. Er is eigenlijk nooit iemand die zo'n register bestudeert, behalve wanneer een journalist of een ingezonden-brieven-schrijver iets kwaadaardigs op het spoor meent te zijn. Er zijn in de wet in dit opzicht alleszins voldoende verplichtingen neergelegd om de rechterlijke onafhankelijkheid en onpartijdigheid te waarborgen, en voor de rechtzoekende om eventueel van zijn bezwaren te doen blijken. Ook is in de lange geschiedenis van het bestaan en het functioneren van de Nederlandse rechter geen enkele gegronde reden te vinden, om het tegendeel zelfs maar te veronderstellen.

Als rechter kreeg ik al spoedig ook te maken met de zogeheten echtscheidingscomparities, een verplichte verschijning van partijen voor de president van de rechtbank, alvorens verlof kon worden gegeven een procedure tot echtscheiding of tot scheiding van tafel en bed te starten. Zo'n bijeenkomst was bedoeld om een poging tot verzoening te ondernemen. De president had het soms te druk met kort gedingen, en in de vakantieperiode – toen beperkt tot juli en augustus – liet de fungerend president, die voorzitter was van de strafkamer – Huizinga – dat liever aan mij over. Vooral in de vakanties werd ik steeds ook als kinderrechter aangewezen, om de enige vrouwelijke rechter in de rechtbank, Corrie van den Dungen, te vervangen. Ik handelde dan alle voorkomende zaken af, samen met de griffier Tiny Aerden, die later ook kinderrechter werd. Corrie van den Dungen was nogal statig en enigszins autoritair, wat mij absoluut niet lag: ik probeerde eerder wat creatief in te spelen op de concrete noden van ouders of voogden met hun kinderen, en vond daarbij Tiny Aerden aan mijn zijde. Zelfs heb ik enige tijd gedacht verder te gaan in het ambt van kinderrechter, maar de omstandigheden leidden mij min of meer vanzelf in een andere richting.

Na enige jaren had ik er behoefte aan om ook op het strafrechtelijk terrein de nodige ervaring op te doen. Ik meldde mij alvast aan voor de zogenaamde verkeersappellenkamer, die in hoger beroep uitspraken van de kantonrechter op het gebied van verkeersovertredingen behandelde. Wij deden dat met een aantal civilisten onder leiding van Noud van Hövell. Van belang was toen vooral om de vele nietigheden in het strafproces te ontlopen, die keurig bijgeschreven waren in een werk, waarvan ik de naam vergeten ben. Een uiterst nauwkeurige formulering en redenering waren dan een eerste vereiste, ook al om te vermijden dat een uitspraak door de Hoge Raad gecasseerd zou worden.

Aanvankelijk wilde de president mij niet uit de civiele kamer laten gaan vanwege de daar bestaande onderbezetting, maar per saldo lukte het dan toch mij vrij te maken voor de strafkamer. In het begin stond die onder leiding van Huizinga, een uiterlijk wat strakke, stugge en gesloten Groninger, maar als collega het tegendeel daarvan. Als voorzitter van de kamer kende hij zijn zaken door en door, en al luisterend naar de verdachte, diens raadsman, de getuigen en de officier van justitie – vaak met de ogen gesloten, zodat hij de indruk wekte afwezig te zijn – herschikte hij de feiten, zoals hij die uit het dossier op een rijtje had gezet. Dat moest ook wel, want hij had – tot mijn verbazing – voor zich zelf al een conceptuitspraak gemaakt. Het voordeel daarvan is, leerde ik van hem, dat je tot en met voorbereid een zitting ingaat en gerichte vragen kunt stellen ter oplossing van eventuele hiaten. Het zo maar blanco een zitting leiden kan tot een zekere mate van chaos en in ieder geval tot tijdverlies leiden. Later toen ik zelf kort gedingen te behandelen kreeg, en dat min of meer mijn hoofdbezigheid als rechter werd, volgde ik zijn methode in die zin, dat ik op een kladje zo goed mogelijk alle relevante feiten voorhanden had, en de vragen omtrent hetgeen nog openstond. Ik besef dat het in verscheidene landen, zoals in

Frankrijk, Engeland en de Verenigde Staten anders gaat, omdat alles wat van belang kan zijn in een strafzaak op de zitting moet worden gebracht en pas daar concreet mag worden, maar ik weet zeker, dat dit afbreuk doet aan de efficiency en de verlangde snelheid bij het afdoen van zaken, terwijl in het Nederlandse stelsel de rechtszekerheid en de kwaliteit er niet onder lijden.

Op een gegeven moment maakte ik samen met Loet Overberg, die lid was geweest van het Hof van Justitie van de Nederlandse Antillen, deel uit van de kamer van Poerink, die Huizinga als voorzitter was opgevolgd. Wij vormden een team dat goed met elkaar overweg kon, voornamelijk door de kwaliteiten en het levensplezier van Wim Poerink. In de lunchpauze trokken we er wel eens op uit, om ergens gezellig en ongehinderd te gaan eten, en ook om soms even te biljarten of met een kruisboog te schieten; Wim was lid van een club.

Wel heb ik het eenmaal ter zitting met hem erg moeilijk gehad. Het ging om de berechting van iemand, die verdacht werd van een moord, die hij op een afschuwelijke wijze gepleegd had. Hoewel de verdachte ook ter zitting het tenlastegelegde volledig en zonder enig voorbehoud erkende, vond de voorzitter het noodzakelijk, dat hij zijn verhaal als het ware van minuut tot minuut zou weergeven; wel mocht hij daarbij gaan zitten. De man smeekte als het ware daarvan verschoond te blijven, want hij kon alleen maar herhalen wat al in het proces-verbaal van de politie en van de rechter-commissaris stond. Maar nee, hij zou en moest alle bijzonderheden punt voor punt ter zitting opsommen. Dat duurde voor mijn gevoel eindeloos, de man ging door een hel en leed er zichtbaar zwaar onder; en het was in feite ook zonder zin. Poerink was echter onverbiddelijk. Ik heb mij toen vorgenommen om, wanneer ik ooit dergelijke zaken zou moeten behandelen, dat anders aan te pakken, afhankelijk van de con-

crete situatie, zonder aan de wezenlijke vereisten van een behoorlijk strafproces afbreuk te doen.

Het was gebruik dat ieder van de bijzitters iedere week een zitting als politierechter zou doen. Mij werd toen Eindhoven als zittingplaats toegewezen. Zodoende behandelde ik elke maandagmiddag zo'n 25 kleinere misdrijven. Meestal trad een van de oudere officieren van justitie, mr. Dony, als zodanig op; ik heb hem in het vorige hoofdstuk al vermeld. Dony kwam uit een voorname familie van Waalse oorsprong; hij was een groot kunstkenner. Dikwijls gingen we na afloop van de zitting naar het vlakbij gelegen Van Abbemuseum, waar ik van hem 'onderricht' kreeg in het beschouwen van moderne kunst. Momenten van ontroering heeft het tentoongestelde overigens niet bij mij teweeggebracht, wel leerde ik het samensmelten van kleuren en de sfeer die daarmee werd opgeroepen waarderen.

Het gebeurde bij die zittingen als politierechter een enkele keer, dat ik bij het bestuderen van de zaken volgens de geschetste methode Huizinga stootte op een slordigheid in de dagvaarding. Strikt genomen zou het constateren daarvan ter zitting moeten leiden tot nietigheid van de dagvaarding, zodat de verdachte zou moeten worden vrijgesproken. Vlak vóór de zitting en voor we de zittingszaal binnen zouden gaan attendeerde ik Dony dan daarop, zodat hij in de gelegenheid zou zijn door middel van een wijzigingsformulier de dagvaarding te verbeteren; de wet liet en laat dit laatste toe, mits dit gebeurt vóór het nemen van het requisitoir. Ik stelde mij namelijk op het standpunt, dat Openbaar Ministerie en rechter beiden staan voor het openbaar belang, zij het ieder met een eigen taak en verantwoordelijkheid, en dat de verdachte niet zou mogen profiteren van een slordigheid als hier bedoeld; vrijspraak zou dan in werkelijkheid ten onrechte plaatsvinden. Natuurlijk volgden er ook vrijspraken, maar dan wel op eigenlijke gronden.

Later vertelde ik dit wel eens aan jongere collegae, maar die waren blijkbaar zo opgeleid, dat ze zich daarin niet konden vinden. Ook sprak ik daarover eens – naar aanleiding van de vele vormverzuimen die toen gebeurden – met een goede vriend uit mijn Haagse periode, thans lid van de strafkamer van de Hoge Raad. Ook hij kon, en kan, zich daarin niet vinden: er mag naar zijn mening niet geknabbeld worden aan de rechten van de verdachte en het Openbaar Ministerie moet slordigheden en vormverzuimen voorkomen. Allebei waar, maar om een verdachte ook te beschermen waar hij in werkelijkheid verdient te worden gestraft, gaat mij te ver en overschrijdt die rechten. Het tegendeel verwekt een grote mate van onrust en gevoel van onveiligheid bij het publiek, en het belang daarvan moet niet worden onderschat. Natuurlijk behoort het Openbaar Ministerie zo georganiseerd te zijn, dat dit soort fouten wordt voorkomen. Gelukkig heeft onlangs ook de wetgever ingezien dat onder omstandigheden vormverzuimen kunnen worden hersteld, zodat ook echt recht kan worden gedaan, want daar gaat het per slot van rekening om.

In zo'n politierechterzitting kreeg ik eens het verweer van een advocaat te horen, dat ik niet bevoegd zou zijn zijn zaak te behandelen, omdat de verdachte 17 jaar en dus strafrechtelijk minderjarig was. Ik constateerde de juistheid ervan. Maar, zei ik, ik ben ook officieel kinderrechter-plaatsvervanger, en zal nu als zodanig zitting houden. Daarop liet ik de deuren sluiten – zittingen van de kinderrechter vinden niet in het openbaar plaats – en gaf de aanwezigen toestemming om de zitting bij te wonen. Binnen dat kader behandelde ik toen de zaak. Ook deze houding kwam voort uit de behoefte om recht te doen op grond van wat in werkelijkheid aan feiten voorhanden was. Ik begrijp wel dat advocaten, die in strafzaken optreden, het met mijn opvattingen en handelwijze niet eens zullen zijn, en ik aanvaard ook dat het in beginsel hun

plicht als raadsman is vormverzuimen en dergelijke bloot te leggen en mede op die manier de belangen van hun cliënten te dienen, maar dat doet naar mijn overtuiging aan het voorgaande niet af.

In het begin van de jaren zestig was er sprake van, dat Eindhoven een eigen rechtbank zou krijgen. Grote voorvechter daarvan was onder meer George Cammelbeeck, die ik al eerder noemde. Ook het gemeentebestuur ondernam in Den Haag en bij het provinciaal bestuur pogingen om daartoe te geraken, en reserveerde daarvoor zelfs een omvangrijk terrein aan de Paradijslaan. In die visie zouden de rechtsgebieden en sterkte van de rechtbanken 's-Hertogenbosch en Breda ingekort worden terwille van Eindhoven als twintigste rechtbank. Grote bezwaren natuurlijk bij eerstgenoemde rechtbanken. Ik zelf had wel oren naar zo'n nieuw college, want het gerucht ging dat ik dan daarvan de eerste president zou worden. Maar na veel gesteggel besliste de politiek echter in negatieve zin.

Maar in de loop van 1966 – ik was toen 42 jaar – deed zich een ander feit voor, dat wel groeven in mijn bestaan heeft getrokken. Begin juli, de vakantie was net begonnen, vroeg de procureur-generaal bij de Hoge Raad mij, namens de minister van Justitie, of ik bereid zou zijn het ambt van president van het Hof van Justitie van de Nederlandse Antillen te aanvaarden, als opvolger van mr. Berger, die advocaat-generaal bij de Hoge Raad zou worden (in latere jaren werd hij ook president van dat college). Ik was daar nogal beduusd van. Na overleg thuis, gelet op het gezin en op de leeftijd van oompie en oma, die immers bij ons woonden, weigerde ik aanvankelijk, maar enige weken later liet ik de toenmalige minister van Justitie Samkalden weten alsnog bereid te zijn: in de thuissituatie was er voldoende beraad geweest om oplossingen te bedenken en te aanvaarden. De volgende dag al was ik bij de

minister op audiëntie, zoals dat toen zo fraai heette. Hij zei mij, dat hij intussen overleg had gepleegd met zijn ambtgenoot van de Nederlandse Antillen, Isa, en dat zij het eens waren geworden over mijn benoeming. Veerle en ik oriënteerden ons voluit in de richting van de Antillen, en stelden ons in op een spoedige verhuizing; in Curaçao zou een zwager van mijn broer Bert, die daar werkzaam was, ons helpen bij het vinden van een geschikte woning. Ook ten aanzien van lagere en middelbare scholen hadden we ons intussen georiënteerd. Zelfs de zeilboot die we hadden, een pampus, kon overgevoerd worden, want ook de Shell daar had hetzelfde type in gebruik.

De benoeming liet alsmaar op zich wachten en wij verkeerden in een onrustige spanning. In december van dat jaar belde Samkalden met de vraag, of ik eens wilde komen praten. Dat gebeurde. Hij vertelde toen, dat de leden van het Hof zich zwaar tegen mijn benoeming verzetten, omdat zij de oudste rechter, Engel, als president wilden en omdat zij mij in hun midden te jong vonden. Maar een door Samkalden gesuggereerde tussenoplossing van tijdelijke aard zouden zij wel accepteren: een benoeming van mij tot vice-president, een functie die dan gecreëerd zou worden omdat die nog niet bestond in het Hof, met het vooruitzicht dat ik dan na drie jaar Engel als president zou opvolgen. Na enig beraad thuis heb ik dat geweigerd; Samkalden begreep dat wel.

De teleurstelling beroerde mij wel, maar het leven ging verder. Engel werd benoemd en had de hoffelijkheid, toen hij in augustus 1967 in Nederland was, mij op te zoeken om in een gesprek van man tot man met elkaar in het reine te komen. Ik stelde dat bijzonder op prijs en we waren op goede voet met elkaar. We hebben nog wel hartelijk moeten lachen, want tijdens ons gesprek in Waalre viel Engel van vermoeidheid in slaap. Zo iets draagt alleen maar bij aan een goede verstandhouding. Die bleek ook later nog aanwezig, toen ik president

van de Haagse rechtbank was en hij vice-president van het Haagse Hof en wij elkaar regelmatig tegenkwamen.

2. Vice-president van de rechtbank te Breda

Eind 1967 werd ik door het hoofd van de afdeling rechterlijke organisatie van het ministerie van Justitie, Mostert, benaderd met de vraag of ik bereid was vice-president in de Bredase rechtbank te worden. Schellenbach, de president van die rechtbank, had een derde vice-president nodig, die zou worden belast met de afdoening van alle familiezaken, request-procedures en de zaken met betrekking tot de voorlopige hechtenis. Ik voelde daar wel voor, werd benoemd en eind van dat jaar als zodanig geïnstalleerd. Nu was het in die dagen nog nieuw en zeldzaam dat iemand van buiten het college een dergelijke benoeming kreeg. Dat betekende in dit geval ook dat de oudste rechter in die rechtbank werd gepasseerd, en dat was voor de betrokkene vanzelfsprekend een pijnlijke ervaring. De oudste rechter was zo hevig teleurgesteld dat hij niet alleen weigerde mij te ontvangen, maar ook welbewust vermeed mij te ontmoeten. Natuurlijk kwamen we elkaar in de raadkamer van de rechtbank iedere week wel een keer tegen, maar ik hield me rustig en tegemoetkomend. Na ongeveer een half jaar gaf hij zijn afkerige gezindheid op. Op den duur hadden we zelfs een vriendschappelijke relatie; hij had zijn teleurstelling verwerkt. Enige jaren later is hij alsnog tot vice-president benoemd.

Als vice-president kreeg ik de leiding over een afdeling met een eigen geheel van zaken, die goed bij elkaar pasten; we waren met drie rechters en enige plaatsvervangers en hadden de steun van een uiterst bekwame gerechtssecretaris, Girard, die in staat was zijn mensen tot een hechte eenheid te smeden. Toen heb ik de waarde leren kennen van een dergelijke

unit-vorming, die hoe langer hoe meer in de rechterlijke organisatie een grote rol is gaan spelen. Zeker ook in de huidige tijd, waarin de rechterlijke macht, zowel de zittende als de staande magistratuur, enorm in omvang is toegenomen. Een massale organisatie kan tot onverschilligheid en daardoor tot slordigheid en fouten leiden, maar kleinere eenheden binnen zo'n groot verband, met een eigen verantwoordelijkheid voor een afgestemd en samenhangend geheel, verschaffen meer plezier en voldoening in het werk, en mede daardoor betere resultaten. Dat lijkt een open deur, maar men moet het wel willen onderkennen. Is het niet steeds weer een psychologische moeilijkheid voor een leider om anderen autonoom te laten opereren, in welk verband dan ook? En dan zie ik nog af van andersoortige moeilijkheden, waarvoor in de huidige tijd organisaties als die van een rechterlijk college staan: kortere arbeidstijden, langere vakanties, werkzaamheden in deeltijd, persoonlijke zienswijzen en verlangen verantwoordelijkheid te dragen, enz.

Destijds vonden in de rechtbanken de meeste zittingen meervoudig plaats; dat was de regel en het enkelvoudig afdoen van zaken uitzondering. Ik had in de Kamer die ik voorzat, voortreffelijke collegae: Jac Willekens, die ook kinderrechter was, en Bèr Seelen. Een van de raio's – rechterlijke ambtenaren in opleiding – was Johannes Mendlik, die na enige tijd rechterplaatsvervanger werd en momenteel president is van de Rotterdamse rechtbank.

Wij probeerden de zaken snel, accuraat, maar ook met een humane inslag af te werken. Dat gold ook voor die, welke betrekking hadden op de voorlopige hechtenis van preventief gedetineerden. Wij hielden daarom ook zitting in het Paleis van Justitie, toen nog in het oude gebouw aan de Van den Boschstraat – 'cuique suum tribuere' stond er boven de ingang; het publiek maakte daarvan: ieder moet zijn eigen

kuiken uitbroeden – in plaats van in het Huis van Bewaring, en lieten de gedetineerde vóór ons zitten, zodat hij op zijn gemak zijn verhaal kon doen; we namen er de tijd voor. Dat bracht wel bewakingsmoeilijkheden met zich mee, omdat de gedetineerden moesten worden overgebracht, maar dat vonden wij ondergeschikt aan de behandeling. Toch leidde dat eens tot een uitbraak: een Duitse gedetineerde verscheen voor ons, tussen twee stevige bewakers in. Terwijl ik hem onder-vroeg sprong hij ineens op, en met iets in zijn vuist riep hij: ‘Ich schiesse, ich schiesse’, stormde de gang op en rende de trap af naar de uitgang. Maar voordat hij de draaideur bereikte werd hij overmeesterd door de parketpolitie. Die bracht hem terug in onze raadkamer, waar hij hijgend en wel op een stoel werd gezet. Het wapen werd voor ons op tafel gelegd: twee stukken smeedijzer, aan elkaar gelast. We keken hem eens aan en ik zei tegen hem: blaas maar eens uit. Ik vroeg hem hoe hij aan dit wapen was gekomen. Dat bleek hij tijdens het werk in het Huis van Bewaring in elkaar gelast te hebben, zodat het op een pistool leek. Geen duidelijker bewijs dat hij vluchtgevaarlijk was, zodat reeds op die grond zijn detentie werd verlengd.

We stonden ook eens voor een zware faillissementsaan-vrage. Het ging om een gewezen advocaat, afkomstig uit een in Tilburg in hoog aanzien staande familie, die in allerlei kwesties als juridisch adviseur optrad. Vanwege een vaststaande omvangrijke schuld, die hij om hem moverende redenen, zoals dat heet, niet wilde betalen en een enkele steunvordering werd zijn faillissement verzocht door een bekende advocaat uit Eindhoven. Wij hebben enige malen de behandeling van de aanvraag aangehouden om partijen in de gelegenheid te stellen de kwestie waarover geschil bestond, te regelen – de aanvrager had natuurlijk ook die bedoeling – maar betrokkene weigerde pertinent elke medewerking. Per saldo zat er niets anders op dan inderdaad het faillissement

uit te spreken, met benoeming van een oudere en wijze advocaat tot curator, in de hoop dat die kans zou zien tot een bevredigende afdoening van het geschil te komen. We hebben gewikt en gewogen en tenslotte, onder duidelijke spanning, de man in staat van faillissement verklaard.

Begin 1969 vroeg het hoofd van de afdeling rechterlijke organisatie mij, of ik bereid zou zijn president van de rechtbank in Leeuwarden te worden. Ik was bijzonder vereerd en het trok mij wel: een eigen arrondissement beheren, dat het grondgebied omvatte van een provincie met een rijk verleden, en met een befaamd watersportgebied (we hadden sinds 1964 een zeilboot). Maar Veerle als geboren en getogen Vlaamse voelde niet veel voor dat hoge, en in haar ogen kille Noorden. Om die reden heb ik het, wel met enige spijt, daar laten afweten.

Er zat, achteraf gezien, wel lijn in de bedoelingen van het ministerie: Borgerhoff Mulder, die president in Leeuwarden was, ging in diezelfde functie naar Arnhem en werd enige jaren later president in Amsterdam. Na mijn weigering volgde collega Schaafsma hem op in Leeuwarden en daarna in Arnhem; mij had men ook op de korrel.

In Waalre gedijde het gezin intussen alsof we daar thuis hoorden. De kinderen gingen er naar de dorpsschool en kregen een uitgebreide kring van vrienden en vriendinnen. Veerle werd lid van het schoolbestuur en later ook van het bestuur van het Hertog Jan College in Valkenswaard, waar twee van de kinderen terecht kwamen. Met de rector en zijn vrouw (een Vlaamse, afkomstig uit Temse) raakten wij op vertrouwde voet.

Toen openbaarden zich op dit college ook de eerste verschijnselen van drugsgebruik, die de leiding en de leraren veel kopzorgen bezorgden. Meermalen vroeg de rector ons hoe wij dachten, dat deze problemen te lijf moesten worden ge-

gaan. Wij vonden het niet zo eenvoudig om daarvoor oplossingen aan te dragen. Maar het was in ieder geval goed, dat daarover gesprekken plaatsvonden en zienswijzen werden uitgewisseld. We prezen ons intussen gelukkig, dat geen van de kinderen drugs begon te gebruiken; ik denk dat ook angst voor de mogelijke schadelijke gevolgen hen weerhield.

In die periode was ik ook enige jaren voorzitter van de Jeugdraad in Waalre. Aanvankelijk maakte de jeugd gebruik van een oud en onderkomen patronaatsgebouw, zoals er op de dorpen in Brabant vele stonden. Met steun van het gemeentebestuur hebben wij ervoor kunnen zorgen, dat twee moderne blokhutten konden worden gebouwd. Ik kreeg toen ook opnieuw de kans om in de politiek te gaan: bij een gemeenteraadsverkiezing kon ik de lijsttrekker worden van de plaatselijke KVP-afdeling, met eventueel kans op een wethoudersfunctie; maar mede in verband met mijn drukke activiteiten voor de voortrekkersbeweging zag ik daarvan af; bovendien werd de KVP nogal belaagd door plaatselijke politieke belangengroeperingen – niets nieuws onder de zon – en die verdeeldheid zinde mij niet zo.

In april 1969 maakten we het overlijden mee van Veerle's vader. Hij was na een beroerte in het ziekenhuis Maria Middeles in Gent opgenomen, waar ook Griet, een zus van Veerle, non en verpleegster was. Veerle was hem gaan bezoeken en verbleef toen enige dagen in Gent. Tijdens een zitting belde zij mij op, dat haar vader stervende was en dat ik snel moest overkomen. Onmiddellijk na de zitting ben ik in grote haast naar Gent gereden, en trof het gezin aan rond het sterfbed. Mijn schoonvader was buiten bewustzijn en ademde moeizaam. Geslagen en in spanning wachtten wij zijn einde af. Op een gegeven moment zag en hoorde je een diepe zucht en kwam een laatste adem uit zijn open mond. Het was de eerste keer, dat wij het sterven van een mens meemaakten:

een beeld, dat je altijd blijft. Het had, merkwaardigerwijs, ook iets vredigs en bevrijdends.

3. President van de rechtbank te Roermond

Eind 1969 overleed vrij plotseling de president van de Roermondse rechtbank, Jansen, die zijn naam had laten veranderen in Lanswijer. Ik liet toen aan Schellenbach, de Bredase president blijken, dat ik wel voor opvolging in aanmerking wilde komen. Deze maakte daar onmiddellijk werk van, want hij gunde mij zo'n benoeming wel. En zo kwam die ook vrij vlot tot stand per 1 december 1967.

Er is in de loop van die jaren van de zijde van de rechterlijke colleges nogal wat verzet gerezen tegen de wijze waarop benoemingen vanuit het ene college naar het andere plaatsvonden, waarbij het steeds om promoties ging. Het ligt voor de hand, dat zulke benoemingen in het belang van een goed functioneren van een college moeten kunnen plaatsvinden, maar een prudente en tactvolle wijze van voorbereiding daarvan is een eerste vereiste. Er zijn dan ook, gelukkig, procedures ontwikkeld, die onder meer een zorgvuldige inspraak van het betrokken college waarborgen, zonder dat aan de kwaliteit van een benoeming afbreuk wordt gedaan. Vanzelfsprekend leidt dit ook tot teleurstelling en soms zelfs frustratie bij degene, die zich gepasseerd acht, en het hangt dan mede af van de tact van de benoemde om tot een goede verstandhouding en werkwijze met de betrokkene te komen.

Ook voor Roermond was dat wennen, want daar waren twee vice-presidenten die gepasseerd werden; de minister van Justitie had hen op de hoogte had gebracht, dat hij een buitenstaander wilde benoemen. Ik vond die wijze van handelen alleszins correct. De beide vice-presidenten hebben mij ook hoffelijk en zelfs hartelijk ontvangen; onze samenwerking verliep vanaf het begin in een vertrouwde en zelfs vriend-

schappelijke sfeer. Natuurlijk is dat vooral voor een betrekkelijk klein college – we waren met twaalf rechters en een aantal plaatsvervangers – van wezenlijk belang.

Met mijn Sunbeam (met overdrive!) tufte ik elke dag vanuit Waalre naar Roermond, ofwel Remunj zoals ter plaatse wordt gezegd. Ik vond het vanzelfsprekend, dat ik elke werkdag vanaf 9 uur op mijn kamer (mijn kabinet, deftig gezegd) aanwezig zou zijn in het Paleis van Justitie, een 17e-eeuws bisschoppelijk paleis. Zo leerde ik vrij gemakkelijk alle bij het werk betrokkenen kennen, en zij mij: rechters, griffiers, ambtenaren, officieren van justitie en advocaten. Iedere donderdagvoormiddag was er een rolzitting, waarop alle aanhangige civiele zaken werden ‘opgeroepen’; nagenoeg de gehele balie was dan aanwezig en dat gaf natuurlijk een zeer intensief justitieel verkeer. Ik probeerde in een goedmoedige houding toch wel een grotere snelheid van afdoen van zaken te bevorderen, hoewel ik ook had te letten op het feit, dat de rechtbank onderbezet was en met grote achterstanden kampte. Zo trof ik bijvoorbeeld op mijn eerste werkdag op mijn bureau een exploit van rechtsweigering aan, afkomstig van een Amsterdamse advocaat, die zich er over beklagde dat hij al meer dan een jaar geleden in een civiele zaak vonnis had gevraagd en daartoe de stukken had gefourneerd, en dat al die tijd de uitspraak was aangehouden. Die zaak heb ik toen zelf maar als eerste aangepakt, zodat de procedure tot rechtsweigering geen doorgang behoefde te vinden.

Een van de eerste zorgen was om niet alleen de lijst van achterstallige uitspraken weg te werken, maar ook methoden te bedenken om efficiënter te werken. Dat lukte wel, maar vergde ongeveer een jaar, mede met behulp van plaatsvervangers die ik geleidelijk aan kon aantrekken. In de loop van de daarop volgende jaren werd echter regelmatig roet in het eten gegooid, doordat drie van de beste civilisten tot kantonrechter werden benoemd, successievelijk in Maastricht, Alkmaar

en Hilversum en het lang duurde lang voordat de vacante plaatsen weer waren aangevuld.

Hiermee signaleer ik twee 'eeuwige' problemen bij de rechterlijke colleges: het efficiënt verwerken van de in de loop van de jaren alsmaar toegenomen stroom van zaken, zonder dat de kwaliteit van de uitspraken ook maar de geringste schade zou lijden, en het snel inlopen van vacatures die onder meer door terechte benoemingen in andere colleges zijn ontstaan. Het is niet zo simpel om de werklast per rechter te meten; mede aan de hand van jarenlange ervaringen in de praktijk zijn daarvoor modellen ontwikkeld. Er zijn perioden geweest, dat wij niet naar werktijden keken, omdat ieder de zaken behandelde en afdeed waarmee hij of zij volgens die modellen werd belast. Zelf ben ik wel eens voorzitter geweest van een landelijke commissie, die voorstellen moest ontwikkelen voor een zo efficiënt mogelijk reilen en zeilen van rechtbanken; dat leidde per saldo tot enige aanpassing van datgene dat al jaren bestond. Wij kwamen toen tot de bevinding dat een rechter in die tijd – de jaren tachtig – gemiddeld vijftig uur per week werkte en dat ook normaal vond. Een van de moeilijkheden hierbij is, en wellicht zelfs de belangrijkste, dat de ene rechter met een bepaalde hoeveelheid werk sneller uit de voeten kan dan de andere. Maar het mag dan vanzelfsprekend niet zo zijn, dat de hoeveelheid werk wordt aangepast aan het tempo van de betrokkene. Het lijkt mij juist, dat men moet accepteren, dat de een voor het afdoen van zijn zaken meer tijd nodig heeft dan de ander. Dat binnen dit kader nog steeds sprake is van een probleemveld bewijst het rapport 'Rechtspraak bij de tijd' over 'de toerusting en organisatie van de zittende magistratuur' dat in januari 1998 door de Commissie Leemhuis aan de minister van Justitie is uitgebracht.

Van stonde af aan werd ik in het Roermondse tegemoet getreden als autoriteit, met alle representatieve verplichtin-

gen, die aan het ambt inherent waren. Uiteraard maakte ik mijn opwachting bij de bisschop van Roermond, mgr. Moors, zijn hulpbisschop mgr. Beel en de vicaris-generaal mgr. Van Odijk. Bij bepaalde gelegenheden ontmoetten wij elkaar. Na het overlijden van mgr. Moors maakte ik kennis met zijn opvolger, mgr. Gijsen. Ik zag en volgde in mijn directe omgeving niet alleen de teleurstelling en frustratie die deze Vaticaanse benoeming veroorzaakte, maar in de loop van de volgende jaren ook de ontredde-ning die zij teweeg bracht, ook landelijk. Het is mij altijd een raadsel geweest waarom Rome deze zet binnen katholiek Nederland heeft gedaan en mede op deze manier, naar mijn overtuiging, aan de secularisatie hier heeft meegewerkt.

Natuurlijk maakte ik kennis met de burgemeester van Roermond, Majel Custers, met wie ik spoedig bevriend raakte, een vriendschap die tot op heden voortduurt. Later maakte ik hem mee in zijn hoedanigheid van lid van de Centrale Raad van Beroep en daarna als lid in buitengewone dienst van de Raad van State. Eens per jaar, op Koninginnedag, recipieerde hij, nadat er eerst in de kathedrale kerk van Roermond een plechtige dienst was gehouden. We gingen daarna in optocht door de stad, voorafgegaan door de harmonie, en kregen – staande op de trappen van het stadhuis – een aubade, in een entourage die zich daarvoor prachtig leende. Mij sprak dat, eerlijk gezegd, wel aan.

Aldus waren er veel representatieve verplichtingen, maar wij genoten ervan; we werden zodoende van harte opgenomen in het Noord- en Middenlimburgse. Ook werd ik gevraagd toe te treden tot de Roermondse Academische Kring, kortweg RAK, waarin vier faculteiten waren vertegenwoordigd, die van de theologen, de juristen, de ingenieurs en de medici; iedere groepering had in de kring vier leden. Maandelijks vond ten huize van een van hen een bijeenkomst plaats, waarin dan binnen diens faculteit een actueel thema geanalyseerd werd.

Als president van de rechtbank was ik ook ambtshalve voorzitter van de Kamer van Toezicht over de notarissen en kandidaat-notarissen. Zo'n Kamer bestaat naast deze uit twee notarissen, een kantonrechter en een ontvanger der registratie. Het toezicht is uitvoerig geregeld in de Wet op het Notarisambt. Het gaat in wezen om de vraag, of de notaris zich schuldig heeft gemaakt aan enig handelen of nalaten in strijd met de zorg, die hij behoort te betrachten ten opzichte van degenen te wier behoefte hij optreedt, dan wel anderszins heeft gehandeld in afwijking van hetgeen in zijn ambt betaamt. Indien een klacht daaromtrent juist wordt bevonden kan hij daarvoor worden berispt, eventueel ook worden berispt met de waarschuwing, dat indien zijn optreden andermaal klachtwaardig is een voordracht tot afzetting in overweging wordt genomen, en kan hij in ergere gevallen inderdaad voorgedragen worden voor afzetting overeenkomstig artikel 50c. Ook gaat de Kamer na of de notaris voldoende vermogen en inkomen heeft om aan zijn financiële verplichtingen te kunnen voldoen. De Kamer kwam eens per maand bij elkaar, maar echte moeilijkheden deden zich in het Roermondse niet voor. Elders in het land, met name in het Westen, was dat gedurende enige jaren wel anders, zoals algemeen bekend is.

Voor het notariaat ben ik me altijd bijzonder blijven interesseren. Het ambt van notaris vereist enerzijds een hoge mate van actuele deskundigheid, terwille van het maatschappelijk belang en binnen dat kader van het belang van individuele cliënten en rechtzoekenden, en anderzijds een hoge standaard omtrent de uitoefening ervan. Nog niet zo lang geleden sprak men dan ook over 'de eer en de waardigheid van het ambt', een terminologie die jammer genoeg verloren is gegaan. Daar komt bij dat de notaris een vrij beroep heeft, en daarmee een eigen onderneming met alle risico's van dien; ambtsdrager en ondernemer tegelijkertijd. Het ambtelijk toezicht als hierboven bedoeld is dan belangrijk. Maar daarnaast

hebben de notarissen en kandidaat-notarissen een eigen beroepsorganisatie, tot voor kort de Koninklijke Notariële Broederschap; dat laatste woord is thans gewijzigd in Beroepsorganisatie. Deze KNB heeft sinds jaar en dag een eigen regeling voor de behandeling van klachten, in eerste instantie opgedragen aan vijf scheidsrechters en in hoger beroep aan het College van Beroep voor het notariaat. In mijn Haagse periode ben ik tien jaar lang voorzitter geweest van dat college, en heb toen alle 'ins and outs' van het notariaat leren kennen. Het aantal klachten bleef in die tijd betrekkelijk gering, zo omstreeks twintig tot vijfentwintig per jaar in hoger beroep. Mijn ervaringen in dit verband heb ik neergelegd in een beschouwing in het *Weekblad voor privaatrecht, notariaat en registratie* van 4 januari 1997.

In de loop van 1970 benaderde Martin Deelen, journalist bij *De Telegraaf*, mij voor een interview. Wij kenden elkaar nog van het Gymnasium Augustinianum, waar hij een van de meest begaafde leerlingen was; we zaten in dezelfde debating- en voordrachtclub. Na zijn eindexamen trok hij met het Engelse leger mee als tolk en trouwde later met een Estlandse. Er werd in die tijd nogal 'tegen de rechtersstoel aangeschopt', vooral omdat de rechters elitair uit de meer hogere kringen zouden voortkomen en zich bovendien schuldig zouden maken aan klassejustitie. In dag- en weekbladen, radio-uitzendingen en de politiek (blijkbaar zit tussen beide steeds een soort wisselwerking) werden daarover in die tijd felle debatten gevoerd. Ik heb mij tegen die opvattingen altijd fel verzet, onder meer in een door de VPRO-radio georganiseerde discussie.

In het interview met Deelen heb ik al mijn inzichten daaromtrent nog eens breed mogen uiteenzetten, en het verslag daarvan verscheen in *De Telegraaf* van 28 november 1970. Daarin zei ik onder meer het volgende: 'Maar nog te vaak

denkt men in verticale verhoudingen en ziet men ons als strenge, onverbiddelijke, haast onmenselijke figuren, die zich hautain neerbuigen over de gewone mens. Dat is een totaal onjuist beeld. Ook de rechterlijke macht wordt steeds verder gedemocratiseerd, mede dank zij nieuwe methoden van opleiding en selectie. En vooral: vermenschlijkt. Als rechter – en ik spreek zeker ook namens mijn collega's uit de 'tussen-generatie' waartoe ik behoor – voel ik mij nauw verbonden met ALLE mensen. Ik ben gewoon een mens uit deze samenleving en gedraag me ook als zodanig.

Als ik in mijn auto naar huis rijd, ben ik geen rechter, maar gewoon een deelnemer aan het verkeer, basta. Ja, persoonlijk ben ik een groot voorstander van een verdere vermenschlijking van de rechtspraak, die zich niet meer verticaal, maar in het horizontale vlak moet voltrekken. Dat wil echter niet zeggen dat je nu als rechter met de verdachte aan één tafeltje moet gaan zitten. Dat gaat me te ver. Je doet er die verdachte geen plezier mee. En als rechter heb je toch een wezenlijk andere positie dan de man over wie je moet oordelen. Het argument is dan dat je aldus gemakkelijker tot een gesprek zou kunnen komen. Maar het is mijn ervaring dat de meeste verdachten helemaal geen gesprek wensen. Ze willen meestal alleen maar horen wat de officier eist en de rechter 'geeft'.

Dat kon ik zo zeggen omdat ik voor een periode van vier jaar plaatsvervangend voorzitter geworden was van de selectiecommissie voor de opleiding van jonge juristen voor de rechterlijke macht (raio's), en daaraan aansluitend vier jaar voorzitter werd. Die commissie bestond uit vier leden, een officier van justitie, een kantonrechter, een topambtenaar van het ministerie van Justitie en een rechtbank-president. In een latere periode is daaraan een vijfde lid uit het maatschappelijk vlak toegevoegd: in mijn periode was dat Olga Scheltema-De Nie, lid van de Tweede Kamer voor D '66.

De selectiecriteria waren streng. De eigen opgaven en referenties van de kandidaten speelden een rol en een rapport van de Rijks Psychologische Dienst had een aanvullend karakter. Een hoge intelligentie was niet doorslaggevend, maar veeleer, naar het inzicht van de commissie, voldoende maatschappelijke kennis en betrokkenheid, een blijvende bereidheid om te studeren, een genuanceerde taalbeheersing in woord en geschrift, contactvaardigheid – daaronder begrepen de bereidheid en de vaardigheid om naar een ander te luisteren – en een zekere soepelheid van denken en handelen. In individuele gesprekken, die ook werkelijk het karakter van een gesprek moesten hebben, werden de gegevens samengebracht om te beoordelen of een kandidaat als rechter of officier van justitie naar waarschijnlijkheid in de rechterlijke macht zou passen. (Kort na mijn aftreden als voorzitter van de commissie is in het *Nederlands Juristenblad* van 13 oktober 1979 een artikel van mijn hand over deze selectie verschenen.)

Er was ook nog een andere commissie in touw, die speciaal bedoeld was voor het selecteren van buitenstaanders voor de rechterlijke macht. De bedoeling was immers dat nieuwkomers voor de helft uit deze groep zouden worden gerecruiteerd. Sinds jaar en dag bedraagt die verhouding naar ik meen zestig procent buitenstaanders en veertig procent jonge raio's.

Tijdens mijn ambtsperiode in Roermond ben ik, op aandringen van Majel Custers die mij had aangezocht hem als zodanig op te volgen, enige jaren voorzitter geweest van het bestuur van het Provinciaal Orgaan Welzijnsbevordering Limburg, dat zijn kantoor in Roermond had. Dit POWL had tot doel een samenhangend welzijnsbeleid op provinciaal niveau te bevorderen, afgestemd op de ontwikkelingen in de samenleving. Het ging daarbij om het uitbrengen van deskundige, voornamelijk sociologische adviezen in brede zin genomen

ten behoefte van het provinciaal bestuur. In Limburg betrof dat toen vooral het werkgelegenheidsbeleid, in het bijzonder in het Zuidlimburgse herstructureringsgebied, maar ook overigens in het zogenaamde stimuleringsgebied, en daardoor in de gehele provincie. Er werd de nadruk op gelegd, dat het hier – zonder de mogelijkheden van het vrijwilligerswerk te onderschatten – ging om overheidszorg, een aangelegenheid van rechten en plichten, waarbij aan het particuliere initiatief een primaire kans gelaten werd. Daarbij moesten de adviezen niet alleen zakelijk en professioneel-deskundig zijn, maar ook objectief, op de zaak zelf gericht, onafhankelijk van subjectieve en particuliere inzichten. Gelukkig was er een goed bureau met een prudente directeur aan het hoofd, die de adviezen geleidde in de banen van de doelstelling. Het bestuur hield enige afstand van het bureau en was meer toezichthouder terwille van een goede gang van zaken.

Uit het voorgaande blijkt al dat ik toen te maken kreeg met geheel andere aspecten van de samenleving dan de juridische, waarbij vooral sociologen de boventoon voerden. Voordat ik als voorzitter zou aantreden vroeg bijvoorbeeld een van de bestuurders mij of ik wel links was, want dat vond hij wel een vereiste. Ik kon hem geruststellen met de mededeling, dat ik mij links van het midden bevond.

Bij gelegenheid van de officiële opening van het nieuwe cultureel centrum in Roermond, de Oranjerie, werden de hoofdofficier van justitie, Bob Bruigom, en ik voorgesteld aan koningin Juliana, die de opening zou verrichten. Zij was de eenvoud zelf, stond met ons en anderen in een kring te praten en rookte een sigaretje. Het paste ook bij haar dat wij haar mochten aanspreken met ‘mevrouw’, gewoon en als het ware vanzelfsprekend. Ik heb het eerlijk gezegd altijd verbazingwekkend gevonden, en vind dat nog steeds, dat haar opvolgster ‘majesteit’ genoemd wil worden. In een zo vermaatschappelijke samenleving als de onze is de koningin niet meer – en

niet minder – dan draagster van het hoogste ambt, dat van staatshoofd, met uiteraard alle eer en waardigheid daaraan verbonden. Maar om dat ambt ook nog met een soort mystiek te omgeven, zoals blijkbaar vooral veel ouderen wensen, lijkt mij uit de tijd. Ik geloof zelfs dat die waardigheid daaronder lijdt, omdat ze voorwerp van spot dreigt te worden, en tot gedrag als van een lakei uit de feodale tijd aanleiding geeft. De vraag blijft natuurlijk ook, of dit ambt van staatshoofd erfelijk moet blijven. Zelf meen ik van niet, om de redenen die ik zojuist al genoemd heb. En als men dan bovendien ziet hoe gewrongen en krampachtig de vorming van de kroonprins als opvolger geschiedt, dan is dat een reden te meer om aan een gekozen staatshoofd te denken, mits uiteraard met behoorlijke waarborgen omgeven. Maar wellicht is de tijd nog niet rijp voor die verandering.

Vanaf het begin van mijn werkkring in Roermond hebben Veerle en ik pogingen ondernomen om te verhuizen; mijn opvatting was en is, dat een president van de rechtbank indien enigszins mogelijk ter plaatse hoort te wonen en deel moet uitmaken van de leefgemeenschap daar. Bij onze verkennings-tochten stootten wij in St. Odiliënberg op het landhuis ‘De Meihof’, dat in de jaren dertig was gebouwd en eigendom was geweest van de plaatselijke huisarts, dokter Meeuwesen. Die had een groot gezin, twee inwonende dienstboden en een apotheek aan huis. Het huis was evenwichtig en klassiek gebouwd en bijzonder geschikt voor een groot gezin. Meeuwesen was door een noodlottig gebeuren aan de grens omgekomen, waarna het pand aan de gemeente was verkocht. Wij mochten het ook van binnen zien, en waren er weg van, zoals dat heet. De gemeente wilde het ons wel verkopen, we spraken een prijs af en we kregen een optie. Maar, de verkoop van ons huis in Waalre wilde alsmaar niet lukken; ik geloof dat de grootte ervan gegadigden – die er heus wel waren – kopschuw

maakte. En zo bleef de toestand heel lang duren, totdat de gemeente een serieus verzoek kreeg van een stichting voor kinderopvang om het pand te kopen. We hebben toen van de koop moeten afzien, zeer tot onze spijt op dat moment. Toch denken we wel eens, dat het toeval – maar wat is toeval, ik herhaal dat maar eens – ons hielp, want toen ik in mei 1974 in Den Haag werd benoemd konden we onze woning in Waalre nagenoeg terstond verkopen.

In de loop van 1973 kreeg ik het aanbod om president van de rechtbank in Arnhem te worden; Borgerhoff Mulder was als zodanig benoemd in Amsterdam, zodat er een vacature was. Op hun uitnodiging heb ik lang gepraat met de president van het Hof aldaar, Van Andel, en de procureur-generaal Hustinx. Ze drongen sterk aan om een benoeming te accepteren, maar ik aarzelde om de eenvoudige reden, dat zeven van de acht kinderen toen op verschillende middelbare scholen zaten. Daarom heb ik er met enige spijt van afgezien.

Enige tijd later kwam het hoofd van de afdeling rechterlijke organisatie van het ministerie van Justitie, Mostert, mij in Roermond opzoeken, zogenaamd voor een werkbezoek, maar in werkelijkheid om te vernemen wat mijn plannen voor de toekomst waren: wilde ik definitief in Roermond blijven of was ik bereid nog eens een benoeming elders te aanvaarden. Ik liet de weg naar het laatste open.

Weer enige tijd later kwam Den Haag vrij, omdat de president, Slotemaker, vervroegd wilde aftreden. Toen ik vervolgens door de toenmalige minister van Justitie Van Agt gevraagd werd om president van de Haagse rechtbank te worden, heb ik in overleg met Veerle niet gehesiterd dat ambt te aanvaarden. Dat gaf een schok, zowel in Roermond als in Den Haag en ook de kinderen schrokken: 'wat gaan jullie nou doen', daarop kwam uitgesproken hun houding neer.

Maar dit gebeuren hield ook het afscheid in van Brabant en

Limburg. Pas geleidelijk aan na mijn vestiging in Den Haag heb ik beseft, wat dat betekende. Ik woonde vanaf mijn elfde jaar in Brabant, en trok er zo'n veertig jaar met de Brabantse en Limburgse mensen op. In het Westen ondervond ik het verschil in mentaliteit en een toch anders gerichte habitus. Het eerste dat mij in deze omgeving dadelijk opviel, was een hoge mate van onverschilligheid en soms harde uitdrukking in de ogen van voorbijgangers. In Brabant en Limburg groette iedereen elkaar als vanzelfsprekend, en de Houdoe's waren niet van de lucht. Nog hebben sommige kinderen die laatste gewoonte behouden. Je went er in zekere zin aan, dat tijdens een wandeling passanten je straal voorbijlopen, en dat veel vrouwen zelfs hun gezicht afwenden; meestal kan ik er wel om glimlachen, maar in wezen ergert het mij nog steeds. De hele houding getuigt van een minder vriendelijke, van een hardere en vooral zakelijke opstelling. Misschien heeft dat zo zijn voordelen: men weet wat men aan de ander heeft, althans uitwendig. Maar er is toch sprake van een zekere vierkantheid, een bepaalde bothed, die zich zelfs in de politiek uit. Het is niet zo vreemd, denk ik, dat buitenlandse zakenlui en ambtenaren niet zo graag met dat botte optreden te maken willen hebben, zoals ik onlangs in de dagbladen las.

Ook heb ik bemerkt, dat over het algemeen in het Westen een zeker *dédain* leeft omtrent de zuidelijke provincies; toch altijd nog een rest van ressentiment tussen de hooghartige Hollanden en de Generaliteitslanden? Onlangs nog zei een Hollandse vriend van mij aan een borrel: als ik in Den Bosch kom adem ik een andere sfeer. En zo is dat ook. Persoonlijk kan ik er dan ook niet goed tegen wanneer minachtend over Brabant en Limburg wordt gedaan. Tot zelfs in formele en informele bijeenkomsten van de Raad van State heb ik mij – samen met bijvoorbeeld Madeleen Leijten uit Tilburg – daartegen verzet, onder meer door het maken van een opmerking, vaak op een badinerende toon. Een van mijn collega's betitel-

de Limburg eens als 'Limbabwe', en dat bevestigt alleen maar dat *dédain*. En altijd wordt in de landelijke – lees: westerse – pers het Zuiden als benepen aangeduid. Dat *hautaine* zit ook in het paarse kabinet (Paars 1): geen enkele bewindspersoon komt uit het Zuiden. Zo heeft premier Kok, als de berichten daaromtrent mij niet bedriegen, de benoeming van zijn partijgenoot en opvolger in de vakbeweging tot burgemeester van Tilburg doorgedrukt. In zijn redactioneel commentaar van 29 april 1997 had *de Volkskrant* daarop wel enige kritiek, maar accepteerde toch met instemming diens benoeming. Ik heb toen de redactie een betrekkelijk korte brief geschreven om tegen dit optreden van Kok te protesteren: Tilburg, letterlijk en figuurlijk in het hart van Brabant, is van oudsher een typische CDA-standplaats wanneer het gaat om de benoeming van de burgemeester, en bovendien was daarvoor een uitstekende kandidaat beschikbaar, Yvonne van Rooij. Verder waren aldus van de tien grote plaatsen in dit land al op zeven posten socialisten tot burgemeester benoemd. Kok had mijns inziens de gerechtvaardigde belangen van de grootste oppositiepartij aangetast; een staaltje van arrogante machtsuitoefening. Van *de Volkskrant* kwam een vriendelijk briefje terug: door plaatsgebrek had mijn brief de kolommen van de krant niet gehaald. Ja, zo kan ik dat ook; in Brabant zou men zeggen: 'en gij geleuft da?'.

Hiermee wil niet gezegd zijn dat ook in het Zuiden de sfeer van verzakelijking, vermaterialisering en egocentrisme niet optreedt, maar daarachter blijft toch een hoge mate van bonhomie bestaan, van gevoel voor traditie, van het leven viëren, zoals bijvoorbeeld tijdens het carnaval, waar de 'westerling' eigenlijk geen gevoel voor heeft. Het zijn deze eigenschappen die het leven in Brabant en Limburg, zoals wij het ervaren hebben, anders maken, ruimer, gevarieerder, tevredener. Niet voor niets kent Eersel in de Kempen het beeld van 'de con-

tente mens'; en in wezen zijn alle 'zuiderlingen' zo te beschouwen.

Zelf heb ik steeds geprobeerd dit gevoel voor een zekere bonhomie en een hoge mate van goede trouw te bewaren, vooral ook in mijn optreden als rechter. Ik denk dat het katholiek zijn daaraan heeft meegeholpen, het beleven van het geloof op een ruimdenkende manier, met een Brabantse inslag; bij mij overigens vermengd, merk ik, met een zekere mate van de strengheid van de noordelijke katholiek. Dit alles wel, naar mijn ondervinding, in een goede harmonie.

4. President van de rechtbank Den Haag

Medio mei 1974 volgde mijn benoeming in Den Haag. In overleg met Cor Slotemaker als vertrekkend president zou ik op 2 september 1974 geïnstalleerd worden: we hadden dan beiden ruim de tijd om onze zaken af te werken en over te dragen, en ook om nog op vakantie te gaan. Slotemaker was alleszins hoffelijk en ook verder bereid om mijn komst naar Den Haag voor te bereiden, onder meer door het organiseren van een bijeenkomst in de Sociëteit de Witte, waar Veerle en ik de leden van de rechtbank en van het Parket informeel zouden ontmoeten. Ook Jan van West de Veer, de griffier, droeg het zijne bij om de overgang zo soepel mogelijk te laten verlopen.

Wij hadden ook de tijd om eens rustig uit te kijken naar een woning in Den Haag of omgeving. Er was toen redelijk wat keuze, en Veerle is met een ons vanuit het Zuiden aanbevolen makelaar een aantal panden wezen bezichtigen, waarna we gedrieën een vijftal nader bekeken en tenslotte kozen voor onze huidige woning. Het voordeel daarvan was, dat die aan de rand van de stad was gelegen, alle ruimte bood voor een groot gezin en prima verbinding gaf met het centrum. Maar

de eigenaar wilde pas eind januari 1975 vertrekken, zodat ik gedwongen was tot die tijd een flatje te huren: elke dag op en neer gaan leek mij te bezwaarlijk. Vijf maanden lang leefde ik door de week als vrijgezel. Gelukkig was ons huis in Waalre nu snel verkocht, zodat we in dat opzicht geen zorgen hadden. Wel kostte het enige moeite om de kinderen op scholen onder te brengen: die overgang zou gebeuren na afloop van de kerstvakantie. Twee van de jongens verbleven toen tijdelijk bij mij op de flat, en een van de meisjes mocht tijdelijk logeren bij een van de vice-presidenten; twee anderen bleven nog in Waalre om de middelbare school af te maken. Maar per 1 februari trokken we in de nieuwe woning: een hele bedoening dat verhuizen, vooral voor de kinderen. Zij wenden echter vrij snel en hadden al gauw weer de nodige vrienden en vriendinnen. Er zijn in de loop van de jaren in de grote kelder onder het huis – in the basement – heel wat schoolfeesten gegeven!

Per 2 september 1974 zou het nieuw gebouwde Paleis van Justitie in Den Haag in gebruik worden genomen, en mijn installatie zou de eerste plechtige zitting zijn in de grote zaal van het gerechtshof. Op die dag kwamen Veerle en de kinderen naar mijn flat, van waaruit we met auto's vertrokken naar het gerechtsgebouw. Maar onderweg raakte ik de weg kwijt en dwaalden we enige tijd door Den Haag, met als gevolg dat we een half uur te laat kwamen. Alles en iedereen was in rep en roer, niemand snapte waar we bleven, en Jan van West de Veer sprak er mijn ouders over aan, die – met de trein gekomen – al in de zaal zaten, maar ook zij moesten het antwoord schuldig blijven. Vanzelfsprekend begon de zitting met enige hilariteit, maar dat gaf wonderlijk genoeg meteen een zekere ontspanning. De Deken van de Orde van advocaten die namens de Balie sprak, plaagde: een katholiek uit het Zuiden als president en nog wel uit Roermond! In een kort dankwoord plaagde ik terug; het ijs was gebroken. In feite is die

sfeer van ontspannen bezig zijn zowel met de collegae als met de Balie ook in de jaren daarna steeds gebleven.

In die tijd bestond de Haagse rechtbank uit ongeveer veertig rechters en behoorde zij met Amsterdam en Rotterdam tot de drie grootste van het land. Wat dat betreft zijn de tijden wel erg veranderd: de colleges zijn allemaal veel omvangrijker geworden, deels doordat ook de bestuursrechtspraak deel uitmaakt van de gewone rechterlijke macht, deels door het toegenomen beroep op de rechter in alle sectoren van de rechtspraak, en deels ook doordat vele rechters in deeltijd zijn gaan werken. Vanzelfsprekend stelt zo'n constellatie aparte eisen aan het bestuur van vooral de grootste rechtbanken, die al meer dan honderd rechters in hun midden hebben. Over de vormgeving daarvan zijn de opvattingen verdeeld en het thema is dan ook ter discussie. Ik zal daarop hier echter verder niet ingaan.

Voor de Haagse rechtbank stelde ik mij op als voorzitter van het college, niet dus om als het ware verticaal bezig te zijn, als de autoriteit die het voor het zeggen had; ik hield – en houd – meer van het horizontale model: in overleg met de leden komen tot een goed en efficiënt bestuur, zoals ik ook in mijn dankwoord bij mijn installatie had gezegd. In zekere zin lag dat ook voor de hand, gelet op de rechterlijke onafhankelijkheid. Nu is de inhoud van dat laatste niet zo gemakkelijk weer te geven, omdat min of meer de traditie hier bepalend is. Het eerdergenoemde rapport van de Commissie Leemhuis maakt hier een voortreffelijk onderscheid tussen de onafhankelijkheid van de rechter naar die op micro-, meso- en macro-niveau: de individuele onafhankelijkheid van de rechter, het onafhankelijk functioneren van de gerechten en de onafhankelijkheid van de rechtspraak als geheel, dus in dat laatste geval de zogenaamde constitutionele onafhankelijkheid. De uitwerking daarvan en de verwezenlijking in de praktijk zullen nog heel wat voeten in de aarde hebben.

Met de tien of elf vice-presidenten organiseerde ik een maandelijks overlegvergadering over de grote lijnen van het beleid, waaraan ook de griffier als hoofd van de ambtelijke diensten – na het terugreden van Jan van West de Veer was Hans de Haan tot griffier benoemd – en de hoofdofficier van justitie Rosingh – vanwege de samenwerking met het openbaar ministerie – deelnamen. Zelf stelde ik de agenda op, maar iedere deelnemer aan het beraad kon daaraan onderwerpen toevoegen. Geleidelijk aan vormde zich ook een feitelijk dagelijks bestuur, omdat ik twee van de vice-presidenten bereid vond als co-president op te treden, één voor civiele zaken en één voor strafzaken; griffier en hoofdofficier van justitie waren daarbij dagelijks betrokken.

Naar mijn mening heeft dit horizontale systeem, waarbij ik zelf de eindverantwoordelijkheid bleef houden, over het algemeen goed gewerkt. Natuurlijk konden de verschillen van inzicht spanningen veroorzaken, zeker bij min of meer gevestigde posities, en vooral ook bij benoemingen van nieuwe leden en plaatsvervangende leden; en ook wanneer maatregelen genomen moesten worden om achterstanden weg te werken. Na zo'n maandelijks, meestal langdurige vergadering, steeds op een vrijdagmiddag, was ik wel eens bek-af, praatte dan na met mijn secretaresse, die geduldig was blijven wachten, dronk wel eens een glas met haar, of wandelde naar huis – ruim een half uur – om een overgang naar de avond te creëren.

In een functie als deze is een vertrouwelijke verstandhouding met een secretaresse uitermate belangrijk; dat was bij mij het geval met de jonge Linda Libourel, kleindochter van de bekende notaris Libourel uit Delft, die mij kort na mijn aantreden kwam assisteren. Aan haar vertrouwde ik hoe langer hoe meer de opbouw en organisatie van een stafbureau toe: zij stelde namens mij data voor kort gedingen vast, ont-

ving advocaten – vooral de jongere die graag met haar van doen hadden – in verband met het vragen van verlof om beslag te mogen leggen, zorgde dat de vonnissen in kort geding op tijd voor uitspraak en distributie gereed lagen, en was in al wat zich voordeed een zorgzaam en opgewekt intermediair.

Aan dat stafbureau kon ik geleidelijk aan enige juristen-gerechtssecretarissen verbinden, vrouwen die meestal een gedeeltelijke baan wensten. Zij fungeerden als griffier op de zittingen in kort geding, waarbij ook de raio's, rechterlijke ambtenaren in opleiding, werden ingeschakeld. Sommigen van eerstgenoemden kon ik stimuleren om rechter te worden, gelet onder meer op de bekwaamheid waarmee zij vonnissen konden concipiëren; hetgeen in een aantal gevallen ook lukte, zoals bij Marianne Luikinga, thans raadsheer in het gerechtshof te Arnhem.

In het kader van het management behoorde het ook tot mijn taak om klachten in ontvangst te nemen en te behandelen. Die konden van allerlei aard zijn, en betroffen meestal het optreden van een lid of plaatsvervangend lid van het college ter zitting. Veelvuldig kwamen zij niet voor, maar het vergde wel de nodige aandacht om voorvallen tot hun juiste proporties terug te brengen, klagers een rechtvaardig antwoord te geven en rechters eventueel te wijzen op een attenter houding ter zitting, want daar ging het meestal om.

Naast het management bestond mijn taak voornamelijk uit het aanhoren en beslissen van kort gedingen. Het is een algemeen bekend feit dat advocaten namens hun cliënten veelal snel een uitspraak van de rechter wensen, en dat in de achter ons liggende jaren steeds vaker van deze wijze van procederen gebruik is gemaakt; ook nu nog bestaat er een bijna eindeloze stroom van zaken in kort geding. Op deze wijze wordt duidelijk aan een maatschappelijke behoefte voldaan. Ook in

het bestuursrecht is een vergelijkbaar instrument ontstaan, dat aangeduid wordt als een procedure tot het verkrijgen van een voorlopige voorziening, maar dat in wezen een species van het kort geding is. Maar vergeten wordt wel eens, en daarin schuilt een zeker gevaar, dat een uitspraak in kort geding slechts een voorlopig karakter draagt, gebaseerd als het is op een aanvankelijk oordeel van de rechter in kort geding over het eigenlijke geschil tussen partijen. Het gaat dus in wezen om een maatregel van orde, die geldt zolang het bodemgeschil niet definitief is beslist. Nu behoeft dat bodemgeschil krachtens vaste jurisprudentie niet bij de rechter te worden aangebracht, althans niet in civiele zaken, zodat de uitspraak in kort geding een eigen leven lijkt te leiden; maar dat is schijn, tenzij partijen zich bij zo'n beslissing onherroepelijk neerleggen. Het gevaar zit hierin, dat wanneer in het bodemgeschil anders wordt geoordeeld en beslist dan in kort geding, degene die heeft vastgehouden aan de uitspraak in kort geding en tenuitvoerlegging daarvan heeft gewenst, daarvoor tegenover zijn wederpartij aansprakelijk is voor de schade.

In Den Haag kreeg ik dagelijks te maken met een aantal kort gedingen: in Roermond bedroeg dat nog twee à drie per week, maar nu ging het om drie tot vier per dag. Gelukkig kon ik Bart Pronk als co-president vrij maken om een groot aantal daarvan voor zijn rekening te nemen – hij werd later president van de rechtbank in Breda en daarna staatsraad in buitengewone dienst, zodat ik hem als collega terugzag –, terwijl ik zelf in ieder geval de kort gedingen tegen de overheid, voornamelijk de Staat, in eigen hand hield. Een enkel voorbeeld daarvan wil ik hier vermelden.

Op 25 april 1975 wilden de Zuidmolukse leiders ir. Manusama en ds Metiary namens de organisatie *Baden Persatuan RMS* een massale demonstratieve tocht van naar schatting tienduizend Zuidmolukkers door Den Haag houden, maar de burgemeester verbood dat vanwege een levensgroot risico

voor ongeregeldheden; alle overleg tevoren had niet tot overeenstemming geleid. Het kort geding vond op 16 april plaats; alle in- en uitgangen van het Paleis van Justitie werden door een groot aantal agenten bewaakt, en er waren ook in het gebouw uitgebreide veiligheidsmaatregelen getroffen: iedereen die de rechtszaal betrad werd gefouilleerd en men moest zich kunnen legitimeren. Maar de zitting zelf verliep bijzonder rustig.

De advocaat van Manusama noemde tijdens de zitting het weigeren van de vergunning voor de mars een beroving van het recht om vrij te mogen demonstreren, hij achtte het verbod discriminerend voor een bepaalde bevolkingsgroep, en hij meende dat de burgemeester zijn bevoegdheid voor een ander doel had gebruikt dan waarvoor die gegeven was. De verdediger van de gemeente betoogde uiteraard het tegendeel en memoreerde de moeilijkheden die waren ontstaan bij betogingen in voorgaande jaren, en meer in het bijzonder de bestorming van het Vredespaleis door een vijftigtal Zuidmolukkers, waarbij grote schade was aangericht en ruim veertig politiemensen gewond waren geraakt.

Twee dagen later wees ik de vordering af: naar mijn aanvankelijk oordeel – op die manier wordt een oordeel in kort geding gegeven – had de burgemeester na afweging van alle daartoe in aanmerking komende belangen onder de toen geldende omstandigheden in redelijkheid tot de weigering van de vergunning voor de optocht kunnen komen; ik somde daarbij de feiten op uit de jaren 1970 tot en met 1974 die voor zo'n weigering van belang waren geweest. Wel achtte ik het begrijpelijk dat de eisers met een demonstratieve of stille tocht het feit wilden herdenken, dat 25 jaar eerder – op 25 april 1950 – op Ambon de Republiek der Zuidmolukken was geproclameerd, maar dat belang kon aan het voorgaande geen afbreuk doen.

Het lijkt mij goed erop te wijzen, dat beleidsbeslissingen

van de overheid, ook wanneer die afwijken van grondrechten als bijvoorbeeld de vrijheid van demonstratie of meningsuiting, toentertijd slechts marginaal konden worden getoetst: aan de orde was dan de vraag, of zo'n beslissing – de relevante omstandigheden in aanmerking genomen – in redelijkheid had kunnen worden genomen.

De ook voor mijn gemoedsrust zwaarste zaak die ik behandelde was het kort geding van Josef Kotälla tegen de Staat, c.q. de minister van Justitie. Kotälla, die de beul van Amersfoort werd genoemd, behoorde samen met Aus der Fünten en Fischer tot de zogenaamde 'drie van Breda': Duitse oorlogsmisdadigers die ter dood waren veroordeeld, maar later bij wijze van gratie een levenslange straf moesten uitzitten in de Koepelgevangenis in Breda. Zijn advocaat, mr. Nouwen, bepleitte ter zitting van 22 juli 1975, dat verdere executie van Kotälla's gevangenisstraf zou worden verboden, zodat deze in vrijheid moest worden gesteld. Hij beriep er zich in wezen op dat na een dertigjarige detentie deze straf was uitgewerkt en zinloos was geworden, en verdere tenuitvoerlegging in strijd zou zijn met het recht, meer in het bijzonder met het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden.

Aanvankelijk had de toenmalige minister van Justitie Van Agt overwogen hem in vrijheid te stellen – er was bovendien een precedent, omdat de Duitse oorlogsmisdadiger Willy Lages enige jaren eerder in verband met zijn uiterst slechte gezondheid door minister Samkalden was vrijgelaten – maar na een stormachtig debat in de Tweede Kamer die zich daartegen verzette, kwam Van Agt op zijn voornemen terug en besloot hij namens de regering tot een weigering. Dat besluit was onderwerp van het kort geding.

Na afloop van de zitting kreeg ik twee gedenkwaardige telefoontjes, in strijd met alle goede gebruiken in dit opzicht:

het ene van een toen bekende communistische voorman die mij dreigde: 'heb het hart niet in je lijf die man vrij te laten' (of woorden van gelijke strekking); het andere van een mij, en ook landelijk bekende Joodse journaliste, die mij zei: 'Henk, laat die man toch vrij'. Het was me nooit eerder overkomen, dat ik als rechter op die manier werd benaderd, ook later gebeurde dat niet meer.

Ter zitting was door de landsadvocaat, mr. Droogleever Fortuijn, wel erkend, dat op zich zelf genomen na dertig jaar een gevangenisstraf is uitgewerkt, maar daar ging het in dit geval niet om, stelde hij: aan de orde was hier een besluit, zowel juridisch als sociaal-psychologisch van aard, inhoudende dat een straf als waarvan hier sprake was, mede diende om in ieder geval het leed van de slachtoffers van misdrijven van de soort als door Kotälla gepleegd te verlichten, en om te voorkomen dat door vrijlating van een man als hij dat leed zou worden verergerd.

Ik heb ongeveer een week nodig gehad om deze zaak te beslissen; als gebruikelijk maakte ik herhaaldelijk een lange wandeling, waartoe in mijn omgeving alle ruimte bestond, om tot een innerlijke en rechtens houdbare overtuiging te komen. Tenslotte oordeelde ik, dat de regering met de vorenbedoelde grondslag van haar besluit de grenzen van het recht niet had overschreden en aldus niet willekeurig tegenover eiser had gehandeld dan wel misbruik van overheidsgezag had gemaakt; die uitspraak viel op 29 juli 1975. Het valt niet uit te sluiten dat ooit een rechter voor een soortgelijke beslissing kan komen te staan, nu immers door een Oorlogstribunaal gevangenisstraffen kunnen worden opgelegd wegens oorlogsmisdrijven of misdrijven tegen de menselijkheid.

Van vóór- en tegenstanders van deze uitspraak kreeg ik nog enige brieven. Een briefschrijfster eindigde haar brief aldus: 'Moge God U straffen voor zulk een onrechtmatige daad en dat Uw einde verschrikkelijk zal zijn', maar wel 'met

de verzekering mijner bijzondere hoogachting'. Bij arrest van de Hoge Raad van 11 februari 1977 werd het cassatieberoep van Kotälla verworpen.

Tegen het einde van het jaar waarin deze zaak speelde, kreeg ik nog een ander geruchtmakend kort geding te behandelen. Op 25 november 1975 zou Suriname een onafhankelijke republiek worden. Met het oog daarop kwamen vele Surinamers, die immers allen de Nederlandse nationaliteit bezaten naar ons land, want degenen die op dat tijdstip in Suriname zouden wonen verloren die nationaliteit. Op het laatste moment wilden nog zo'n zesduizend Javanen met hun gezinnen uit Suriname naar Nederland komen, althans volgens de stellingen van het bestuur van de 'Stichting ter beveiliging van plantage-arbeiders en hun nakomelingen bij de aanstaande onafhankelijkheid', gevestigd in Paramaribo en onder meer vertegenwoordigd door de voorzitter Somohardjo en enige anderen. Bij dagvaarding van 14 november 1975 eisten zij – kort samengevat – dat ik de Staat zou veroordelen ervoor zorg te dragen dat de bij de stichting geregistreerden tijdig over een paspoort of enig ander door mij vast te stellen document zouden kunnen beschikken, en aan hun vervoer naar en hun komst in Nederland geen belemmeringen in de weg te leggen. Zij dachten daarbij waarschijnlijk aan het kort geding van omstreeks 1951, waarbij mijn voorganger Witsen Elias de Staat had bevolen de Ambonnezen als ex-leden van het KNIL naar Nederland te laten overkomen.

Ter zitting werden Somohardjo en de zijnen bijgestaan door mr. Jap-A-Joe, advocaat te Utrecht, terwijl de belangen van de staat werden verdedigd door jhr. mr. Van der Does, die ik jaren later als collega in de Raad van State terugzag. Ik wilde bij de behandeling in de eerste plaats weten, of ieder van de bij de stichting geregistreeerde zesduizend Javaanse gezinshoofden zich ook werkelijk in Nederland wilde ves-

tigen; ik kon dat op zich genomen nauwelijks geloven. Eisers toonden toen een groot aantal ingevulde registratieformulieren, maar bij beschouwing bleek het enkel te gaan om leden van de stichting; daaruit kon ik de juistheid van de stelling van eisers nog niet afleiden. Overigens achtte ik het ook onvoorstelbaar, dat plotseling zesduizend Javanen met hun gezinnen naar Nederland zouden willen komen om hun Nederlandse nationaliteit te behouden, terwijl zij toch al geruime tijd tevoren daartoe de kans hadden gehad. Bovendien achtte ik dat temeer onvoorstelbaar, omdat Javanen gelet op hun volksaard voor het merendeel gewend waren aan arbeid in tropische landbouw, zodat vestiging in Nederland in dit opzicht voor de meesten van hen zinloos zou lijken, ook al zou dit slechts voor enige tijd geschieden. Ik wees dan ook bij uitspraak van 19 november 1975 hun vordering als ongeloofwaardig van de hand.

Maar er kwamen in kort geding ook heel andere zaken aan de orde. Het kwam in die tijd nogal eens voor dat minderjarigen van huis wegliepen of uit voogdij-instellingen verdwenen, en dan vaak bij de 'Sosjale Joenit' als organisatie voor alternatieve hulpverlening terechtkwamen en door haar op een onbekend adres werden ondergebracht. Dat leidde soms tot een kort geding van de verontruste ouders tegen deze organisatie. Het ging natuurlijk op zich genomen niet aan, dat op deze wijze aan die minderjarigen 'alternatieve' hulp werd verleend en ieder contact met ouders of voogden werd gefrustreerd. Meermalen heb ik dan ook de 'Sosjale Joenit' veroordeeld om zich van verdere bemoeienis met de weggelopen minderjarige te onthouden. Toch zag ik wel in, dat kinderen soms tegen hun ouders of voogden beschermd moesten worden, en trachtte ik tussen de alternatieve organisatie en de Raad voor de Kinderbescherming gesprekken op gang te brengen terwille van een goede opvang en verzorging. Ook de kinder-

rechters werkten daaraan in alle opzichten mee, zodat ten slotte reële en realistische regelingen tot stand kwamen.

Vanzelfsprekend heb ik in de hierna volgende jaren een groot aantal kort gedingen behandeld; dat behoorde min of meer tot mijn hoofdbezigheid. Daarbij kwam – zoals reeds vermeld – de druk op alle rechtbank-presidenten, om het alsmaar stijgend aantal kort gedingen vlot en adequaat af te doen. En zij leenden zich daar ook voor, dat moet worden gezegd, als een soort eerste hulp bij juridische ongelukken, zoals Jan Reuder, de befaamde Rotterdamse president zich uitdrukte. Ik herinner hierbij als voorbeeld aan hun uitspraken in stakingszaken, die in de praktijk het stakingsrecht regelden en daarvoor de spelregels omschreven.

Het valt verder buiten het kader van deze geschiedenis om nog andere door mij behandelde kort gedingen te beschrijven, die op allerhande gebied plaatsvonden; het terrein dat door de rechter in kort geding bestreken wordt, waarvoor althans zijn hulp wordt ingeroepen, is onvoorstelbaar ruim. Ik wil volstaan met enkele categorieën daarvan, die overal in het land, maar vooral ook in Den Haag in het maatschappelijk verkeer een belangrijke rol hebben gespeeld: zaken van en tegen de zogenaamde krakers en vreemdelingenzaken, zowel met betrekking tot uitzetting als tot uitlevering van vreemdelingen.

Om met de krakers te beginnen: bekend is dat het naoorlogse gebrek aan ruimte en ook – maar niet alleen – de groeiende behoefte van jongeren aan zelfstandig wonen het verschijnsel kraken hebben doen ontstaan. Dat daarin op zich zelf genomen een vorm van onrechtmatigheid schuilt zal niemand in ernst betwisten, want woningen en besloten lokalen – zoals juristen dat betitelen – worden daarbij zonder toestemming van de eigenaar of anderszins gerechtigde, en dus

zonder recht of titel, in gebruik genomen. Nu had de Hoge Raad de strafrechtelijke weg in dit soort gevallen bijzonder beperkt. Weliswaar stelt artikel 138 van het *Wetboek van Strafrecht* de zogenaamde huis- en lokaalvredebreuk strafbaar, maar het college oordeelde dat het begrip 'bij een ander in gebruik' uit die bepaling slechts kon worden verstaan als 'feitelijk als woning (of als lokaal) in gebruik'. Met andere woorden, wanneer sprake was van leegstand en daarna van in gebruik nemen – kraken – dan viel die daad buiten het kader van een strafrechtelijke vervolging. Dat vervolgens een hele ceel aan rechtspraak is ontstaan over wat nu nog wel bewoning was of bij de gerechtigde in gebruik zal niemand, die een beetje in de juridische wereld thuis is verwonderen. Hoe dit ook zij, voor de eigenaren en andere gerechtigden resteerde in feite slechts de weg van het kort geding tot ontruiming van het gekraakte pand op grond van onrechtmatige daad.

Het was vooral in Amsterdam, dat mijn collega Borgerhoff Mulder zijn handen vol had aan kraakacties, die meestal op grote schaal en sterk georganiseerd gebeurden. Iedereen herinnert zich nog wel hoe, soms met behulp van een enorme politiemacht en na het nemen van de nodige barricades, op grond van een bevel in kort geding ontruimmingen moesten worden afgedwongen. Ook mijn latere collega in de Raad van State, Willem Polak, die destijds burgemeester van Amsterdam was, vertelde wel eens wat zijn tactieken waren om politie-optreden met behulp van de ME zo succesvol mogelijk te doen verlopen. Dat de Amsterdamse krakers geen lieverdjes waren zal niemand ontkennen, hoe ludiek hun optredens soms ook waren. En geleidelijk aan zijn uit de kraakbeweging ook enkele harde kernen ontstaan, die eigenlijk alleen nog op basis van anarchie opereerden.

Het eerste geval van kraken, dat zich naar mijn herinnering in Den Haag voordeed, was in het voorjaar van 1976 de bezet-

ting door ongeveer vijftien jonge mensen, verenigd in de Stichting Bamboulee, van Huize Clingendael, dat toen leeg stond en eigendom was van de gemeente. Deze was van plan het monumentale pand in het landgoed Clingendael te restaureren, maar dat ging de krakers te traag; zij vonden ook dat het huisvestingsbeleid voor jongeren in Den Haag faalde, en wilden in het gebouw wonen en werken aan de bestemming van het pand naar hun inzichten. Op hun uitdrukkelijke uitnodiging ben ik op de zondagmiddag na het houden van de pleidooien het pand gaan bezichtigen, waar zij mij anijs aanboden en mij rondleidden; een zeker idealisme kon hun niet worden ontzegd. Ik schrok van de primitieve wijze, waarop ze zich in de bovenste verdieping van het gebouw hadden gehuisvest, en meer in het bijzonder van de petroleumkacheltjes, die zij daar hadden geïnstalleerd: die verdieping was voor een aanzienlijk deel van een prachtige houten constructie. Juist met het oog op brandgevaar veroordeelde ik hen tot een snelle ontruiming, hetgeen verder vrijwillig gebeurde.

In tegenstelling tot Amsterdam ging het in Den Haag gewoonlijk om kleine projecten, en werden woningen gekraakt ten behoeve van veelal kleine gezinnen of jongeren zonder eigen huisvesting. Meestal was de gemeente eigenares van die woning en vorderde zij op die grond ontruiming, maar wel met het oog op een billijke verdeling van de schaarse woonruimte naar normen, die de gemeenteraad daarvoor had ontwikkeld. Juridisch gezien zat in een dergelijk optreden wel enige spanning vanwege het beroep van de gemeente op haar eigendom, dat immers wortelt in het privaatrecht, en het doel daarvan, namelijk een bestuursrechtelijk belang: een billijke verdeling van schaarse woonruimte. Maar in die tijd werden de bevoegdheidsvragen, die met die problematiek samenhangen, nog niet zo sterk aangezet als thans, nu sinds 1 januari 1994 de Algemene Wet Bestuursrecht in werking is. De zogenaamde twee-wegenleer, waarbij de overheid zich

zowel op het ene als op het andere stelsel kon beroepen, geldt op zich genomen nog onverkort; in het volgende hoofdstuk kom ik daarop nog terug.

Ik achtte dan ook de gemeente in haar beroep op haar eigendomsrecht ontvankelijk, en oordeelde mij ook bevoegd het kort geding tegen de krakers te behandelen en te beslissen. Het was natuurlijk duidelijk, dat de krakers zonder recht of titel, zoals hiervoor uiteengezet, en dus onrechtmatig de woning in gebruik hadden genomen, zodat op zich zelf genomen een veroordeling tot ontruiming moest worden uitgesproken. Alleen wanneer de krakers konden aantonen of aannemelijk maken, dat de gemeente geen spoedeisend belang had bij de ontruiming – en dat is immers een van de voorwaarden om een geschil in kort geding te kunnen beslissen – moest de vordering worden afgewezen, maar dat was vanwege de heersende woningnood eigenlijk nooit het geval. Ik scherpte de jurisprudentie naar aanleiding van een dergelijk verweer wel aan: er moest wel duidelijk een gezin of persoon aangewezen zijn, aan de beurt voor toewijzing van de woning. Het kwam wel voor dat de gemeente zich beriep op de noodzaak van renovatie, waaraan het pand moest worden onderworpen, maar dat diende wel aannemelijk te zijn.

In wezen was het natuurlijk zo, dat de krakers probeerden zich voorrang te verschaffen boven iemand, die op de weg naar huisvesting verder was gevorderd. Dat was de kern van het onrechtmatige: uit de rij stappen en naar voren dringen. Iedereen maakt dat wel eens mee bij deze of gene gelegenheid en is dan geërgerd. Al wie de bezettingstijd heeft meegeemaakt, of de naoorlogse distributie-periode, heeft daaraan soms pijnlijke herinneringen.

Afhankelijk van het geval gaf ik gewoonlijk de krakers enige tijd – soms oplopend tot drie maanden als van een echte noodtoestand sprake was – om de woning te ontruimen, in de

hoop dat inmiddels een redelijke oplossing kon worden bereikt; maar nogmaals, dat mocht niet gaan ten nadele van degenen die aan de beurt waren voor toewijzing van de woning.

Er speelden zich in dit opzicht zoveel zaken af dat ik contact zocht met de verantwoordelijke wethouder: ik wilde voor mij en mijn staf graag een nadere uiteenzetting over het huisvestingsbeleid van de gemeente. De wethouder ging graag in op mijn uitnodiging om met zijn mensen de gewenste toelichting in meer algemene zin te geven, en zo hebben wij daartoe in het gerechtsgebouw een bijeenkomst georganiseerd.

De krakers, verenigd in het Comité Jongeren Huisvesting (КЈН) begonnen een eigen blad, *De Blaauwe Kraker*, genoemd zoals ze schreven 'naar de beruchte rechter Blaauw ivm met zijn uitspraken over krakende'. Dit comité stelde zich ten doel een stuurgroep te vormen ten behoeve van de huisvesting van jongeren, om over stadsvernieuwing te praten met de gemeente en adviezen te geven aan individuele krakers, maar vooral natuurlijk om het in hun ogen slechte beleid van de gemeente aan te pakken. Ook gaf het blad ruimte aan het 'Brullend Breekijzer', een 'kraak- en infocentrum', waar jongeren elkaar voor gezelligheid en toekomstige acties zouden kunnen ontmoeten, en waar een kraak-spreekuur zou worden gehouden. Veel gevallen van huisuitzetting werden in bedoeld blad beschreven. Dat ik er in de verschillende nummers die verschenen niet zo goed afkwam laat zich raden; 'Blaauw slaat weer toe!' lees ik in het nummer van april 1980 (ik had mij inmiddels geabonneerd!). Toen ik eind 1980 benoemd werd tot lid van de Raad van State, kwam in de omslag van het decembernummer te staan: 'Heus, jongen: Blaauw weg, da's een lelijke domper op de huurmarkt'.

In datzelfde nummer verscheen een interview met mij en 'dirk en jochem'; ze hadden daarom gevraagd en ik had daar geen enkele moeite mee. Het verscheen onder de titel 'Blaauw

Exit' en begon aldus: 'Na jaren zijn verwoestende sporen door het Haagse krakerswereldje te hebben getrokken, houdt Meester Blaauw het wel voor gezien. Zijn opvattingen over eigendomsrecht en woonrecht hebben vele krakers de illusie ontnomen dit laatste recht op hun manier te verwezenlijken. Deze opvattingen verhuizen per 1 december a.s. naar de Raad van State, waar zij ongetwijfeld hun plaats zullen vinden in de Raad's adviezen met betrekking tot de wetgeving (leegstandwet!).'

Het was niet zo eenvoudig om gelijke inzichten te vestigen over eigendomsrecht en woonrecht, rechten van individuen ten opzichte van elkaar, en rechten van individuen ten opzichte van de overheid met haar publieke taak ten aanzien van een rechtvaardige verdeling van woonruimte. Het einde van de discussie was dan ook voorspelbaar: 'Ja, ja, wel het belang inzien van actie voeren, maar intussen is er geen één kraker die bij Blaauw zijn huisje terugkreeg... Daarna gleden we af naar een discussie over het wereldgebeuren, oostblokpolitiek in het algemeen en Mariahoeve in het bijzonder. En na zo'n twee uur bezig te zijn geweest kwam onze flitsende fotograaf (die de hele tijd in zijn nest had liggen rotten) ons uit de woordenbrij verlossen.' Praten en schrijven konden ze wel!

In het gesprek had ik de Haagse krakers verteld over een uitnodiging van de VARA-radio aan mij eens mee te gaan naar de Amsterdamse kraakgroepen en met deze te praten over de kraakproblematiek. Ik ben toen met een verslaggeefster terecht gekomen in het bolwerk 'De Groote Keijser': langs allerlei sluipwegen in dat gebouw kwam ik met haar als het ware in een vesting, waar het gesprek zou plaatsvinden. Een gesprek werd het echter allerm minst en al helemaal niet over de kraakproblematiek: het enige waarover ze wilden praten en mij uithoren was over de betekenis en de gevolgen van anarchie: zij voelden zich principiële anarchisten. Sinds die tijd betitelde ik deze Amsterdammers als anarcho-krakers,

die een geheel andere houding hadden dan die uit den Haag. Ik heb het idee – maar het is niet aan mij om dat te beoordelen – dat de harde kern van deze anarcho-krakers nog jarenlang in het verborgene is doorgegaan met acties van allerlei aard.

Een andere kwestie waarmee ik veel te maken kreeg was de uitzetting van vreemdelingen. In de loop van 1976 begonnen zich de eerste zogenaamde vreemdelingenzaken in kort geding voor te doen. Het ging daarbij om vreemdelingen, aan wie hier te lande een verblijfs- of vestigingsvergunning was geweigerd, bijvoorbeeld omdat hij of zij geen vluchteling was (geen asielzoeker) in de zin van het Vluchtelingenverdrag of om andere redenen, en die daarom met uitzetting werden bedreigd. Ook kon het gaan om vreemdelingen die hier verblijven, maar van wie door een vreemde staat de uitlevering was verzocht. In beide categorieën zaken kon tijdelijke opsluiting van de vreemdeling plaatsvinden – in bewaring, zoals dat genoemd wordt – in afwachting van uitzetting of uitlevering.

Het is vooral de eerste soort gevallen, die in de voorbije jaren een enorme stroom van zaken op gang heeft gebracht, tot op de dag van vandaag, en die ook de politiek steeds is blijven beroeren onder druk van internationale gebeurtenissen, politieke partijen en maatschappelijke groeperingen; gevallen van kerkasiel en tentasiel liggen nog vers in het geheugen en spreken nog steeds aan.

In de grote lijn moet men ervan uitgaan, dat Nederland in dit opzicht een beperkt toelatingsbeleid voert en, naar algemeen erkend wordt, ook mag voeren geteeld op de dichtheid van haar bevolking en haar economische en sociale belangen. Telkens wanneer in dat beleid ten opzichte van een individuele vreemdeling een afwijzing geschiedt, vindt deze de weg open naar de rechter.

In het begin deed zich een belangrijke bevoegdheidskwestie voor. Per 1 juli 1976 was de Wet AROB (administratieve rechtspraak overheidsbeschikkingen) in werking getreden, die ook van toepassing werd verklaard op de Vreemdelingenwet en haar uitvoering. Maar de Vreemdelingenwet hield één uitzondering in: de regeling met betrekking tot schorsingen en voorlopige voorzieningen – art. 80 Wet AROB – werd met zoveel woorden niet van toepassing verklaard. De regering wilde daarmee bereiken, dat de voorzitter van de afdeling Rechtspraak van de Raad van State – welke afdeling immers voortaan deze categorie zaken zou behandelen – daarin niet in bestuursrechtelijk kort geding een schorsing of een voorlopige voorziening zou kunnen bevelen. Dat leidde tot onvoorziene onrust, want een overheidsbesluit werkt in beginsel onmiddellijk en het beroep op de afdeling Rechtspraak had geen schorsende werking, zodat de betrokken vreemdeling hangende een en ander een rechteloze periode dreigde tegemoet te gaan, en in ieder geval terstond het land had te verlaten en uitgezet kon worden.

In een zaak die ik vrij kort na 1 juli 1976 in dit kader in kort geding te behandelen kreeg wierp de landsadvocaat, Droogleeve Fortuijn, dan ook op, dat ik niet bevoegd was om van het geschil kennis te nemen. Maar mijn opvatting was, dat daar waar geen bestuursrechter voorhanden was om een concreet geschil te beslissen, in ieder geval de burgerlijke rechter, ook in kort geding, een voorziening kan geven; een uitspraak die in latere jaren steeds door de Hoge Raad is bevestigd in de algemene leer van de aanvullende rechtsbescherming door de burgerlijke rechter.

Mijn uitspraak leidde tot een groot aantal vreemdelingenzaken in kort geding met twee merkwaardige consequenties: van een uitspraak in kort geding is hoger beroep mogelijk op het gerechtshof en daarna beroep in cassatie bij de Hoge Raad, alles in het kader van een voorlopige voorziening, maar

het eigenlijke geschil over het al dan niet verlenen van een verblijfsvergunning was aan de orde bij de Raad van State. Dat gaf natuurlijk wel enige spanning en zorg omtrent de vraag, of de wederzijdse jurisprudentie niet uit elkaar zou gaan lopen. Bij mijn weten is dat nooit gebeurd, mede als gevolg van het feit, dat de uitspraken van de Hoge Raad in dit soort zaken in feite mede bepalend waren voor die van de afdeling Rechtspraak van de Raad van State. Bovendien kwam tussen de beide colleges ook informeel overleg op gang.

Mijn uitspraken in die tijd leidden vaak tot een afwijzing van de vordering, omdat sprake was van een zogenaamd illegaal verblijf van de vreemdeling in Nederland, dat wil zeggen een verblijf zonder recht of titel, en zonder uitzicht daarop, dat dus onrechtmatig was. De kwestie van de spoedeisendheid was daarbij geen punt, want een beslissing ten principale liet meestal jaren op zich wachten. Dat leidde er wel toe, dat geleidelijk aan ook andere presidenten in het land met dat soort zaken werden benaderd, hetgeen de jurisprudentie van de Hoge Raad ook mogelijk maakte: het ging immers mede om de plaats waar de voorlopige voorziening moest worden tenuitvoergelegd, in welk geval iedere president bevoegd is recht te spreken. Zodoende kon dus iedere president met vreemdelingenzaken te maken krijgen.

Mijn eerste zaak betrof een Roemeen, die illegaal in het land was binnengekomen en in een plaatselijk ziekenhuis werkte. Hij kwam twee keer in kort geding op tegen zijn dreigende uitzetting. De eerste keer wees ik zijn vordering af: er was geen enkele grond aanwezig dat de Staat hem een verblijfsvergunning moest verschaffen. Maar hij had intussen een Nederlands meisje leren kennen, waarmee hij in het huwelijk trad. In een tweede kort geding voerde hij dat feit terecht als relevant aan, zodat ik reden vond zijn uitzetting te verbieden, zolang niet op een nieuw verzoek om een verblijfsvergunning

zou zijn beslist. De Staat voerde nog wel aan, dat sprake was van een schijnhuwelijk, maar ik had geen reden om aan het serieuze karakter van het huwelijk te twijfelen, gezien het optreden van deze partijen ter zitting; ik ben en was natuurlijk niet onfeilbaar, maar als rechter krijg je geleidelijk aan feeling voor wat echt of onecht is.

Ik kreeg ook te maken met een jonge Marokkaanse bejaardenverzorger, die een vaste vriend had met wie hij samenwoonde. In die zaak deed ik een soortgelijke uitspraak, omdat naar mijn oordeel een serieuze en duurzame homofiele relatie tussen een vreemdeling en een Nederlander moest worden beschouwd als een argument van 'klemmende humanitaire aard', dat grondslag kan zijn voor het verlenen van een verblijfsvergunning.

Eén keer liep een zaak nogal dramatisch af. Een Zuidafrikaanse zeeman was in Rotterdam van zijn schip gedrost en vroeg asiel aan. Maar de staat wilde hem uitzetten door hem terug te brengen aan boord van zijn schip, dat inmiddels in de haven van Antwerpen lag. Snelheid was geboden: ik hield de zitting 's avonds en deed onmiddellijk uitspraak: geen recht of titel en geen redelijke grond voor zijn verblijf hier te lande, dus vordering afgewezen. Blijkens latere berichten probeerde hij in Antwerpen zelfmoord te plegen. Na schriftelijke vragen van het PSP-kamerlid Van der Spek zegde staatssecretaris Zeevalking toen toe, dat hij alsnog in Nederland mocht blijven tot de beslissing op zijn verzoek tot herziening van de uitwijzing.

Naast uitzetting kwam ook uitlevering voor. Uitleveringszaken kwamen en komen in kort geding echter wat zeldzamer voor dan uitzetting. Eind 1977 kreeg ik te maken met het besluit van de Staat tot uitlevering aan Ierland van haar onderdaan Gallagher, die in de Scheveningse gevangenis was opgesloten. Hij stelde dat zijn mislukte overval op een postkan-

toor in Dublin (in 1974) een politiek delict was, omdat hij geld had willen bemachtigen voor aankoop van wapens ten behoeve van een aan de IRA-gelieerde beweging, zodat hij om die reden niet zou mogen worden uitgeleverd. Inmiddels was hij ook in hongerstaking gegaan om zijn eis kracht bij te zetten.

Namens eiser trad mr. Van Bennekom op, die landelijk bekend was vanwege de behandeling van vele vreemdelingen-zaken. Hij pleitte langdurig en liet zelfs een uit Ierland overgekomen parlamentslid een toelichting geven. Ook Gallagher zelf, die al zo'n acht en twintig dagen in hongerstaking was, verscheen ondersteund door zijn vrouw ter zitting, sterk vermagerd en wankelend; hij kon dat maar ongeveer een half uur volhouden. De aanblik van dat gebeuren beroerde mij innerlijk, maar mocht uiteraard aan een zorgvuldige behandeling niet afdoen. In mijn uitspraak kwam ik tot de bevinding, dat bedoelde overval niet mocht worden gezien als een politiek delict; ook oordeelde ik dat het in een rechtsstaat niet aangaat de overheid door middel van een hongerstaking onder druk te zetten. Ik wees dan ook de vordering af. Nog dezelfde dag zag ik op het nieuws van acht uur 's avonds, hoe Gallagher in een ambulance-auto naar Schiphol werd vervoerd en zag ik hem, gehuld in een deken, de trappen van het gereed staande vliegtuig opgaan. Hard, maar zo moeten onder omstandigheden het recht en zijn toepassing zijn.

Eerder dat jaar had ik in kort geding de uitlevering behandeld die Zweden gevraagd had van een zekere Pauksch, een Oost-Duitser, die bekend stond als internationale narcotica-koning. Hij was in Zweden tot acht jaar gevangenisstraf veroordeeld, had daarvan ook een gedeelte uitgezeten, en leed aan longtuberculose. Hij was uit de gevangenis gevlucht, maar werd in Zuid Limburg door de politie aangehouden en naar het huis van bewaring in Maastricht overgebracht. Zijn raadsman, mr. Max Moszkowicz, stelde dat de Zweedse autoriteiten Pauksch' kwaal niet naar behoren behandelden;

een schriftelijk overzicht van zijn medische geschiedenis werd overgelegd. Bovendien leed hij aan wat genoemd wordt gevangenispsychose met grote kans op suicide, welke verschijnselen in Zweden niet goed zouden worden onderkend en behandeld.

Medische rapporten van de zijde van het ministerie van Justitie noemden de gezondheidstoestand van Pauksch weliswaar slecht, niet zozeer lichamelijk als wel geestelijk, maar Zweden bleek bereid te zijn en garandeerde hem zowel medisch als psychisch op te vangen. Onder die omstandigheden wees ik de vordering af, waarna tot uitlevering werd overgegaan.

Tot slot kom ik nog even terug op de behandeling in het algemeen van asielzaken, want daarover gaat het toch voornamelijk zowel in het beleid als in de rechtspraak. In de loop van de voorbije jaren heb ik persoonlijk ervaren, dat politieke partijen, vaak gesteund door allerlei actiegroepen en comités en door dezen ook dikwijls onder druk gezet, maar al te vaak proberen het beleid van de regering op dit terrein – dat noodzakelijkerwijs een beleid van in beginsel beperkte toelating moet zijn – in een of meer opzichten om te buigen ten gunste van nog meer of nog andere groepen van asielzoekers. Wanneer dan heden ten dage komt vast te staan, om een voorbeeld te noemen, dat zo'n zeventig tot tachtig procent van hen zonder papieren of met valse bescheiden Nederland binnenkomt, dan moet ieder weldenkend mens toch beseffen, dat wij dikwijls om de tuin worden geleid. En dat laatste nu is in de vele zaken, die ik mijn periode zowel bij de Haagse rechtbank als bij de Raad van State heb moeten behandelen, ook mijn ervaring: vele verhalen worden als vluchtverhalen opgehangen, waar in werkelijkheid slechts sprake is van economische motieven om het eigen land te verlaten. Op zich genomen best begrijpelijk, maar geen grond om als asielgerechtigde

toegelaten te worden; de goeden uiteraard niet te na gekomen. Maar mijns inziens laat ook de vreemdelingenrechter zich meermalen op het verkeerde been zetten door de schijn van geloofwaardigheid van het vluchtverhaal, en door de soms overmatige bezorgdheid voor de rechtsbescherming van deze vreemdelingen. Iets meer inzicht in andersoortige culturen en mentaliteiten en iets meer durf om mede dienovereenkomstig te beslissen, zou hun niet misstaan.

In de eerste helft van 1980 diende zich een nieuwe periode aan: in mei van dat jaar kreeg ik een brief van de toenmalige vice-president van de Raad van State, dr. Ruppert, waarin hij mij de vraag voorlegde of ik bereid zou zijn het ambt van staatsraad te aanvaarden. Ik schrok daarvan, want een dergelijke vraag had ik niet verwacht en de mogelijkheid daarvan was ook nooit in mij opgekomen. Een lang gesprek met hem volgde en ik ondervond hem als een wijs mens, eenvoudig en prudent. Ik aarzelde hevig, en vroeg hem of het niet beter was nog een jaar of vier te wachten: ik zou dan 60 jaar zijn en een overstap gemakkelijker kunnen maken. Maar dat wilde hij niet: er was nu behoefte aan een ervaren rechter die tevens paste in de CDA-kring; hij raadde mij aan om met staatsraad Jan Kan over het ambt te gaan praten. Dat heb ik gedaan, enige uren. Wij kenden elkaar uit een aantal uitspraken over dezelfde casus, die ik had behandeld als president in kort geding en hij als voorzitter van de afdeling geschillen van bestuur. Wij hadden dus aanknopingspunten en ook dezelfde ideeën over rechtspraak. Hij wist mij met zijn kalme manier van overwegen en met zijn inzichten te overtuigen. Ik heb met de gedachte van een overstap nog enige dagen geworsteld, totdat ik het met me zelf eens was en besloot de functie te aanvaarden.

Dat veroorzaakte in mijn omgeving een schok; een enkeling vond mijn besluit ronduit stom: zo'n invloedrijke functie

als president van de Haagse rechtbank prijsgeven, en dan weer als jongste lid in een college beginnen, met alle onbekendheid van dien. Op zich genomen niet onwaar, maar met alle ervaringen die ik inmiddels had verworven hechtte ik daar niet meer zo aan, terwijl de opbouw en verdere uitbouw van het bestuursrecht en de bestuursrechtspraak mij trokken; bovendien kon ik de leiding over een college, waarvan ik deel zou gaan uitmaken, met alle verantwoordelijkheden van dien aan een ander overlaten. Dus alles afwegende...

Per 1 december 1980 werd ik in de Raad van State benoemd en begon voor mij een nieuw tijdperk. De minister van Justitie vroeg mij advies over mijn opvolging als president van de Haagse rechtbank; ik raadde Meindert Wijnholt aan, die toen lid was van de Hoge Raad. Hij werd inderdaad benoemd, en in latere jaren kwam ik hem weer tegen als staatsraad in buitengewone dienst. Wij werden overigens ook goede vrienden.

6. Staatsraad

1. Adviseren en rechtspreken

IK BEGON INDERDAAD ALS jongste lid van de Raad, die toen 24 leden telde naast de vice-president Willem Scholten, die inmiddels Ruppert was opgevolgd, als feitelijk voorzitter: de koningin is immers ambtshalve voorzitter. De Raad als geheel – ‘in pleno’, zoals dat heet – was en is van oudsher primair belast met de advisering aan de regering omtrent alle voorstellen van wet en algemene maatregelen van bestuur, alsmede omtrent verdragen, alvorens die ter goedkeuring worden voorgedragen. Daartoe komt de Raad gewoontegetrouw elke woensdagmiddag voltallig bijeen, om te beraadslagen over de concepten, die door zijn onderscheidene afdelingen, dertien in aantal, zijn voorbereid.

Iedere staatsraad wordt benoemd in twee afdelingen, zodat hij of zij brede en diepgaande aandacht aan de voorliggende concepten kan besteden. Dat neemt niet weg, dat ieder lid ten volle de medeverantwoordelijkheid draagt voor elk uitgaand advies. Gestreefd wordt naar eenstemmigheid en dat wordt nagenoeg altijd bereikt: in de ruim dertien jaar dat ik lid was, is slechts twee keer een minderheidsadvies uitgebracht, hetgeen geoorloofd is. Eenstemmigheid acht de Raad – en daarmee ben ik het ten volle eens – een groot goed; want die laat zien, dat de grootste politieke partijen in ons land (PvdA, VVD, CDA en D’66) op alle terreinen van staatsbelang tot overeenstemmende adviezen kunnen komen. Daarbij moet natuurlijk opgemerkt worden, dat de leden een nage-

noeg voltooide carrière in het openbaar bestuur, de politiek, de rechterlijke macht, de advocatuur of de wetenschap achter de rug hebben, en in hun achterhoofd niet een geheime agenda of zo iets volgen. Er is dan ook een hoge mate van ervaring, deskundigheid en onbevangenheid in de Raad aanwezig.

Ik belandde in de afdelingen Justitie en Economische Zaken, en werkte mee in het collegiale verband waarin ik terecht kwam. Eerlijkheidshalve moet ik hieraan toevoegen, dat het niet primair de wetgeving was die mij intrigeerde: het ging vaak over de technische en juridische onvolkomenheden, waarmee een ontwerp behept was en dat in die opzichten gecorrigeerd moest worden. De strekking van de beoogde wet vroeg indringender beraad, en daarover kon dan pittig gediscussieerd worden, mede gelet op iemands politieke en maatschappelijke achtergronden. Willem Scholten wist daaraan met zijn ervaringen en zijn vermogen tot formuleren zodanige leiding te geven, dat overeenstemming tot stand kwam. Hij was dan ook echt de voorzitter.

Overigens lag zijn karakter mij niet zo: hij was een hiërarchisch denkend man en stelde zich in alle opzichten ook zo op; hij was de top van de organisatie, die uit eigen hoofde zijn beslissingen nam na geïnstitutionaliseerde adviezen te hebben ingewonnen: 'ik heb zus en zo besloten'. Dit oordeel berust natuurlijk op mijn eigen aard die nu eenmaal geheel anders is ingesteld.

De Raad telde destijds twee geschillen-beslechtende afdelingen: die voor de geschillen van bestuur (van oudsher de afdeling Contentieux genoemd) en de afdeling Rechtspraak, die per 1 juli 1976 bij de Wet A R O B in het leven was geroepen.

De afdeling voor de geschillen van bestuur behandelde het zogenaamde kroonberoep, daar waar de wet dat beroep toeliet. In wezen ging het daarbij niet om een rechterlijke beslissing, maar om die van een hogere bestuurder in een bestuurs-

rechtelijk geschil. Vooral besluiten van planologische aard en omtrent het milieu waren aan dat beroep onderworpen, maar ook tal van wetten spraken daarover, om aldus rechtsbescherming te garanderen. Maar de beslissingen van de afdeling, steeds in de vorm van een ontwerp Koninklijk Besluit, waren die van de hoogste bestuurder en vormden aldus een correctief op beleidsbeslissingen. Zij konden ook zelf in de zaak voorzien, zoals dat in de praktijk heette, waardoor bijvoorbeeld aan een vergunning voorwaarden werden verbonden die zij zelf hadden geformuleerd.

Dit kroonberoep heeft meer dan honderd jaar standgehouden, totdat het zogenaamde Benthem-arrest van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) uitmaakte dat deze beslissingen geen uitspraken vormden van een rechterlijk college in de zin van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM). Dat leidde in juridisch Nederland tot een 'storm op zee', temeer omdat op deze wijze de kroonberoepen nog onderworpen zouden kunnen worden aan het oordeel van de gewone rechter, en met name dus in hoogste instantie aan dat van de Hoge Raad. Door wetswijziging echter kreeg deze afdeling de status van rechter, zodat zij voortaan in onafhankelijkheid zelf kon beslissen en niet langer in de vorm van een ontwerp-K.B.

De Raad had vanaf toen dus twee rechterlijke instanties in huis, elk met een eigen areaal aan zaken. Dat dan ook door de invoering van de Algemene Wet Bestuursrecht per 1 januari 1994 één nieuw college werd gevormd, de afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State, lag voor de hand. De storm van destijds lijkt nu niet meer dan een rimpeltje in de vijver van onze juridische historie.

Ik werd benoemd tot lid van de afdeling Rechtspraak en maakte deel uit van een van de meervoudige kamers. Buiten kijf was dat deze afdeling een onafhankelijke en onpartijdige

rechterlijke instantie was, welke bij de wet was ingesteld, een en ander als bedoeld in artikel 6 van bovenvermeld EVRM. Voorwerp van de rechtsstrijd was en is steeds een schriftelijk besluit van de besturende overheid, dat een publiekrechtelijke rechtshandeling inhoudt; de formulering was onder de Wet AROB enigszins anders, maar in wezen niet verschillend.

Men ziet aldus in de grote lijn een duidelijk onderscheid tussen het privaatrechtelijk terrein, waarin de berechting van geschillen is voorbehouden aan de burgerlijke rechter, en het publiekrechtelijk domein, waarin de administratieve of bestuursrechter optreedt in geval van geschillen. In het laatste geval is dus steeds de overheid, of formeel het bestuursorgaan, de wederpartij van de burger. Men zou kunnen zeggen dat in dat geval het belang van de individuele burger wordt afgewogen tegen en getoetst aan het algemeen belang, dat het bestuursorgaan heeft voor te staan.

Binnen het bestek van deze levensherinneringen kan ik bezwaarlijk de ontwikkelingen schetsen, die zich sedert het in werking treden van de Wet AROB per 1 juli 1976 en haar vervanging door de Algemene Wet Bestuursrecht per 1 januari 1994 hebben voorgedaan, en die nog steeds gaande zijn. Duidelijk is in ieder geval dat de rechtsbescherming van de burger tegen de overheid een hoge mate van vervolmaking heeft verkregen en voldoet aan eisen, die in een democratische rechtsstaat mogen worden verwacht. Daarbij moet worden gezegd, dat ook de burgerlijke rechter deze ontwikkelingen als het ware protegeert en er mede zorg voor draagt, dat de bevoegdheidsverdeling tussen beide rechters op een verstandige manier in stand wordt gehouden. En terecht stelt hij zich tot taak om in eventuele leemten aanvullende rechtsbescherming te bieden. Dat lagere rechters soms uit de pas lopen, jammer genoeg, doet aan het voorgaande niet af.

Ook in organisatorisch opzicht is en wordt ernaar ge-

streeft alle rechtspraak op burgerrechtelijk, bestuursrechtelijk en strafrechtelijk terrein in eerste aanleg onder te brengen bij de negentien rechtbanken, die ons land telt. Alleen in geval van hoger beroep zijn er verschillende wegen: in burgerlijke zaken bij de vijf gerechtshoven en eventueel in cassatie bij de Hoge Raad, in strafzaken eveneens, maar in bestuursrechtelijke zaken bij de Centrale Raad van Beroep, wanneer het gaat om zaken met betrekking tot sociale zekerheid en om ambtenarenzaken, en voor het overige bij de afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State. Daarnaast noem ik nog het College van Beroep voor het bedrijfsleven en het College van Beroep voor de studiefinanciering, die elk een eigen areaal aan zaken kennen.

Dat niet alle gedachten met betrekking tot de bevoegdheid van de bestuursrechter tot een einde zijn gekomen moge wel blijken uit het feit, dat wezenlijk verschil van inzicht bestaat over de vraag, hoever diens uitspraken kunnen reiken. Met andere woorden, wat kan hij wel en wat kan hij niet? Het gevaar bestaat dat hij krachtens zijn verleden en vanuit een historische praktijk te zeer de geldige totstandkoming en de geldigheid van een besluit vooropstelt, en aldus nog formeel – en soms ook formalistisch – optreedt. Hij is dan meer een controlerend bestuurder dan controlerend rechter. Dat element is erg versterkt, doordat de Algemene Wet Bestuursrecht in artikel 8:72 de rechter, indien hij het beroep gegrond verklaart, niet alleen de mogelijkheid geeft het bestuursorgaan op te dragen een nieuw besluit te nemen of een andere handeling te verrichten met inachtneming van zijn uitspraak, maar ook te kunnen bepalen, dat zijn uitspraak in de plaats treedt van het vernietigde besluit of het vernietigde gedeelte daarvan. En dat laatste nu is eigenlijk een bestuurstaak, hetgeen in de praktijk wordt aangeduid als zelf in de zaak voorzien. Ik denk dat de bezwaren van professionele bestuurders

vooral dáárin gelegen zijn: de rechter gaat dan op de stoel zitten van de bestuurder en schendt daarmee op zich genomen het beginsel van de scheiding der machten, de trias politica; ik herinner hierbij onder meer aan het rapport van de commissie Van Kemenade 'Bestuur in het geding'.

Dat deze bevoegdheid bestaat lijkt mij op zich zelf genomen een goed instrument in handen van de rechter, doch alleen daar waar geen andere uitkomst mogelijk is. Maar de bestuursrechter vergete niet, dat bij vernietiging van een besluit het in beginsel aan de overheid is om in goed beleid een nieuw besluit te nemen; en wie weet hoe vindigrijk de overheid dan is, na de belanghebbenden opnieuw te hebben gehoord en de belangen wederom te hebben afgewogen.

De bestuursrechter moet mijns inziens in de gaten houden, dat hij telkens wanneer hem een geschil ter beslissing wordt voorgelegd in wezen een rechtsbetrekking beoordeelt, die door het aangevallen besluit is ontstaan tussen de burger en de overheid. Dat beoordelen heeft dus niet eenzijdig het besluit tot voorwerp van onderzoek, maar de tweezijdigheid van de verhouding tussen een burger en de overheid, die per saldo in het besluit wordt belichaamd. De overheid is niet meer degene die in een zekere verticaliteit en eenzijdig 'du haut de sa place' beslist, maar in horizontale relatie treedt met de burger en aldus na wikken en wegen en na afweging van relevante belangen een besluit formuleert of soms, wat in wezen op hetzelfde neerkomt, weigert te besluiten. En dan treedt de machine van de rechtsbescherming in werking.

De vraag is dan telkens weer welke toetsingsmaatstaven de bestuursrechter bij zijn beoordeling en beslissing hanteert. De Wet AROB was daarover zeer uitgesproken en het is eerlijk gezegd jammer, dat de daar gehanteerde criteria niet in de nieuwe wet zijn overgenomen. Maar een goed bestuursrechter zal die in de praktijk wel hanteren. Ze zijn de volgende (artikel 8 Wet AROB):

- a. is het besluit strijdig met een algemeen verbindend voorschrift?
- b. heeft het bestuursorgaan bij het nemen van zijn besluit van zijn bevoegdheid kennelijk tot een ander doel gebruik gemaakt dan tot de doeleinden, waartoe die bevoegdheid gegeven is? (in de praktijk: *détournement de pouvoir*).
- c. heeft het bestuursorgaan bij afweging van de betrokken belangen in redelijkheid tot het besluit kunnen komen? (in de praktijk: marginale toetsing).
- d. heeft het bestuursorgaan anderszins besloten in strijd met enig algemeen beginsel van behoorlijk bestuur?

Om deze korte – en juridisch gezien niet al te veel in details tredende – beschouwing af te sluiten moet ik constateren, dat het hier in de kern gaat om een zaak van partijen, ten aanzien waarvan de bestuursrechter een hoge mate van terughoudendheid in acht heeft te nemen; het geschil is in beginsel niet zijn zaak. Dat hij daarbij wel actief optreedt, zodra het gaat om bijvoorbeeld voortvarend procederen of wanneer een partij tekort dreigt te worden gedaan in rechtsbescherming, spreekt mijns inziens voor zich.

In de ruim dertien jaren, dat ik als staatsraad werkzaam ben geweest heb ik mij in hoofdzaak kunnen en mogen wijden aan de rechtspraak. Ik ben dan ook in wezen altijd rechter gebleven. Niettemin gaf mij het adviserend bezig zijn met de wetgeving in de eerste plaats inzicht in hetgeen op dit terrein van landsbelang is. Het maakte bij wijze van spreken oog en oor gevoelig voor de zo veelzijdige belangen van een gemeenschap als de onze en de samenhang daarvan. Natuurlijk kunnen de onderscheidene politieke partijen andere keuzen maken en andere accenten leggen om die belangen in hun onderling verband te verwezenlijken, maar zij moeten wel op het landsbelang 'hier en nu' gericht zijn. Ook leerde ik in de Raad, dat slechts uit de botsing van de verschillende

opvattingen een goed beleid naar tijd en plaats kan voortkomen.

Dat alles heeft mij juist als bestuursrechter die inzichten en ervaringen gegeven, welke nodig zijn om die taak op het hoogste niveau zo volkomen mogelijk te vervullen. Mijn conclusie is dan ook en ik pleit daarvoor met klem, dat de Raad van State beide hiervoren geschetste taken blijft behouden en uitbouwen.

2. Voorbeelden van rechtspraak

Het zou te ver voeren hier een opsomming te geven van de zaken, waarmee ik in de loop van mijn ambtsperiode te maken kreeg. Ik noem er slechts enkele bij wijze van illustratie. Ik was nog niet zo lang in functie toen geschillen in het kader van de kieswet aan de afdeling Rechtspraak werden toevertrouwd. Omdat die zaken nogal gevoelig kunnen liggen besloten we dat de eerste geschillen van die aard door een bijzondere meervoudige kamer zouden worden behandeld, waarop voor wat betreft de politieke achtergrond van de leden geen aanmerking zou kunnen worden gemaakt. De voorzitter van de afdeling, Van der Hoeven, van socialistische huize, zou zelf de kamer voorzitten, Wiersma, oud vice-president van de Hoge Raad maar tevens staatsraad in buitengewone dienst en lid van de v v D, en ik, lid van het C D A, zouden als bijzittende leden optreden. Onze zorg in dit opzicht bleek achteraf gezien wat overtrokken, omdat nooit iemand in de vele geschillen uit hoofde van de kieswet die we in de loop der jaren behandeld hebben, een op- of aanmerking heeft gemaakt over de politieke gezindheid van de betrokken staatsraden als rechters. Maar je kon nooit weten!

De eerste zaken gingen onder meer over de toelating van de Nederlandse Volksunie van Joop Glimmerveen en over de

Centrum Democraten van Janmaat als politieke groeperingen in de verkiezingen. Dat moest wel leiden tot principiële uitspraken in verband met de grondwettelijk en verdragsrechtelijk gewaarborgde rechten en vrijheden, met name die van vrijheid van levensovertuiging en van meningsuiting, alsook het recht tot vereniging en vergadering. Alleen wanneer daarvan misbruik zou worden gemaakt, bijvoorbeeld door het propageren en uitoefenen van gewelddadigheden zoals straatterreur, oordeelden wij deelname aan de verkiezingen uitgesloten.

Tegen die achtergrond kwamen wij tot de slotsom, dat de Nederlandse Volksunie terecht niet was toegelaten, terwijl dat van de Centrum Democraten niet kon worden gezegd. En zo is dat ten aanzien van hen tot op heden gebleven. Ik meen ook dat het juist is dat met erkenning van fundamentele rechten en vrijheden van personen en instellingen, maar tegelijkertijd met bestrijding op legale basis van minderwaardige of subversieve doelstellingen en praktijken de democratische rechtsstaat het beste gediend is.

Geleidelijk aan was onze jurisprudentie omtrent dit soort zaken zo gevestigd, dat wij ze enkelvoudig konden afdoen. Verscheidene daarvan heb ik op die manier behandeld. Voor wat betreft de gemeenteraadsverkiezingen kwam dan vaak aan de orde de vraag, of de naam en de afkorting waaronder een politieke groepering de verkiezingen wilde ingaan, zozeer geleken op die van een reeds bestaande dat verwarring bij de kiezers te duchten zou zijn. Ik kan verzekeren dat daarover soms fel gestreden werd, vooral ook doordat de betrokkenen zelf en zonder raadsman mochten optreden en hun standpunten bepleiten. Ik heb heel wat hartstochtelijke en vaak ook vermakelijke pleidooien moeten aanhoren. In die situaties voelde ik mij soms wel eens een soort dorpsoudste die in wijsheid en mildheid, maar ook met strengheid een beslissing moest geven. Vaak moest dat ook onmiddellijk ge-

beuren, omdat de termijnen in dit soort zaken uiterst kort zijn. Ik trok me dan een ogenblik terug om de uitspraak en de motivering daarvan kort en zakelijk te formuleren, en deed die vervolgens in het openbaar. Teleurstelling en vreugdetrannen, keer op keer; ik zag eens een vrouwelijke burgemeester haar opponente, die in het gelijk was gesteld, onstuimig omhelzen: kennelijk was zij het materieel gezien met haar wederpartij toch eens geweest!

Een groot aantal zaken, die de afdeling behandelde, lag op het terrein van de ruimtelijke ordening. Aan de orde was dan bijvoorbeeld de vraag, of de bouw waarvoor een bouwvergunning was afgegeven dan wel geweigerd, strijdigheid vertoonde in een of meer opzichten met het vigerende of toekomstige bestemmingsplan. Vooral de vestiging van een supermarkt of een bouwmarkt leverde felle strijd op tussen de betrokken overheden – gemeente en provincie – enerzijds en de diverse belanghebbenden anderzijds: projectontwikkelaars, beleggingsmaatschappijen, concurrenten, omwonenden, milieu-organisaties. Je zag dan wel eens een vijftal partijen tegenover je zitten, ieder met eigen belangen en argumenten. Dergelijke zittingen konden langdurig zijn en tot hevige debatten leiden. We zagen ook hoe langer hoe meer advocaten zich op deze terreinen specialiseren.

Maar ook in kleiner verband speelde het al dan niet terecht verleend zijn van een bouwvergunning zich voor ons af: de uitbouw van een woning met een kamer, het bouwen van een garage of berghok, het oprichten van een zendmast in de tuin, het afscheiden van erf of tuin met een hek of haag (soms leek er wel sprake te zijn van een vesting!), enzovoort; vaak niet te geloven hoe vindigrijk en ook hoe klein burens tegenover burens kunnen zijn. De afdeling was wel gedwongen, gelet op de veelsoortigheid van de gevallen, een soms bijzonder subtiële jurisprudentie op te bouwen.

Zo herinner ik mij het geval van een gepensioneerde ingenieur, die in een buitenwijk van een fraai dorp woonde, en die zich tegen het bouwplan van zijn buurman had verzet, waarmee deze zijn woning kon uitbouwen vanwege het groter worden van zijn gezin; zijn verzet betrof eerst het voornemen van de gemeente om de bouwvergunning te verlenen, vervolgens als bezwaarschrift tegen de verleende bouwvergunning, en tenslotte in beroep bij ons. Ik behandelde die zaak enkelvoudig en moest hem erop wijzen, dat het bouwplan paste in het vigerende bestemmingsplan, zodat de bouwvergunning absoluut niet had kunnen worden geweigerd. Dat beseftte hij ook wel, zei hij, waarop ik hem vroeg waarom hij zich dan zo daartegen had verzet, met als gevolg dat de bouw alsmaar moest worden uitgesteld. Wel, zei hij, met enige zelfvoldaanheid: ik wilde wel eens ervaren hoever ik met mijn actie zou kunnen komen; cynisme ten top.

In het kader van de rechtsbescherming had in het begin van het AROB-tijdperk de voorzitter, Jo van der Hoeven, een uiterst belangrijke en ingrijpende uitspraak gedaan. Anders dan de Memorie van Toelichting bij de Wet AROB veronderstelde, kwam hij tot de beslissing dat een schriftelijk dwangbevel van de overheid (destijds algemeen nog politiedwang genoemd) een beschikking was in de zin van die wet, zodat de afdeling Rechtspraak competent was daarover te oordelen; en datzelfde gold wanneer geweigerd was zo'n dwangbevel uit te vaardigen. Alleszins terecht, want het ging om bestuurlijke en dus publiekrechtelijke besluitvorming, waarop belanghebbenden moesten kunnen reageren. Weliswaar is daarvan een bijna onstuitbare stroom zaken het gevolg geweest, maar de rechtsbescherming was daarmee concreet en actueel gediend.

Dit alles leidt mij naar het bestuursrechtelijk kort geding, dat een pendant is van het civielrechtelijk kort geding. Hoe

langer hoe meer wenden partijen zich tot de voorzitter van de afdeling, die immers qualitate qua bevoegd is hangende het geding in de hoofdzaak een voorlopige voorziening te geven in een spoedeisende situatie. Dat leidt immers tot een, weliswaar voorlopig, oordeel van een rechter met betrekking tot het geschil van partijen. In de aanvang behandelde de voorzitter van de afdeling zelf alle zaken, maar naarmate de frequentie ervan toenam – en dat gebeurde elk jaar in sterkere omvang – werden ook andere leden van de afdeling als fungerend voorzitter ingeschakeld. Zo had ik het voorrecht om de laatste jaren van mijn ambtsperiode fulltime als rechter in kort geding te mogen optreden. Ik was daar buitengewoon gelukkig mee, temeer omdat mijn oud-collega als president, W. Schenk, mij omstreeks 1983 had gevraagd om zijn boek *Het kort geding en zijn toepassing in Nederland*, waarvan de eerste druk in 1969 was verschenen, voort te zetten. Zelf had hij nog de tweede en derde druk verzorgd. Ik had dat graag op mij genomen, omdat deze rechtsfiguur mij zowel vanuit de praktijk als in meer wetenschappelijk opzicht bijzonder interesseerde. Ik verzorgde dan – samen met een medewerkster, die rechter was – in 1984 de vierde druk onder de titel *Het kort geding*, splitste daarna bij gelegenheid van de vijfde druk het werk in een algemeen en een bijzonder deel, die respectievelijk in 1992 en 1995 verschenen, en liet in 1996 de zesde druk van het algemeen deel uitkomen. Nog steeds houd ik mij met de bewerking van dit boek bezig.

In wezen ben ik een ‘Einzelgänger’. Niet dat ik het werken in teamverband schuw: indien een beroep op mij wordt gedaan, ontloop ik de vraag niet en kan ik mij ten volle in het gemeenschappelijk overleg vinden. Daarbij gaat het mij ook gemakkelijk af de leiding van een ander te aanvaarden of zelf leiding te geven en anderen daarbij tot een eigen inbreng te laten komen. Maar mijn voorkeur en eigenlijke belangstelling gaan

toch uit naar het alleen overwegen en beslissen; ik constateer dat gewoon.

Van mezelf weet ik – en dat hoor ik ook van anderen – dat ik ter zitting een zekere rust uitstraal. Ik denk wel dat ik weet hoe dat komt; natuurlijk speelt een jarenlang gegroeide ervaring mee, maar ik ken uit voorstudie de van belang zijnde feiten zo goed mogelijk, kan luisteren naar de argumenten van partijen, waartoe ze ook een reële gelegenheid krijgen, en ben volstrekt onbevooroordeeld. Als rechter vallen alle andere belangen van je af en ben je alleen bezig met het geschil van partijen – hùn zaak – in het kader van het recht. In een gesprek heb ik eens tegen vice-president Willem Scholten gezegd, dat ik als rechter geen godsdienstige overtuiging bezit en geen politieke overtuiging ben toegedaan. Hij keek mij met enige verbazing aan en zei zich dat niet te kunnen voorstellen. Toch is dat natuurlijk zo, mits je als rechter opereert in een democratische rechtsorde, want dan is het recht de bron van je handelen. Men moet dan wel begrijpen dat het recht meer is dan de wet, die immers slechts één van de bronnen is waaruit het recht voortvloeit. Het besef daarvan noem ik de innerlijke habitus van de rechter, die je creatief maakt en bij de tijd houdt.

Daarbij spelen ook emoties een pregnante rol: geschillen zijn vaak uitsluitend of in hoofdzaak bepaald door een of meer vormen van emotie; ik hoef die niet op te sommen. De kunst is om de meest verborgene bij partijen te ontdekken, want dikwijls zijn ze verscholen achter een brij van woorden of een veelheid van geschriften. De kunst is ook om werkelijk voor je zelf bloot te leggen waar de schoen nu eigenlijk wringt, wat er in werkelijkheid dwars zit. Dan pas kun je nagaan of daarvoor een oplossing in de breedte van het recht te vinden is. Dat veronderstelt tevens dat de rechter ook zijn eigen emoties kent of zelf ondervindt wat die inhouden; en ook deze emoties kunnen meespelen en meestemmen in de

beoordeling van het geschil. Een rechter moet niet bang zijn dit innerlijk gebeuren bij zich zelf te ervaren en zich zelf daarin te herkennen; hij moet niet bang zijn dat gebeuren voor zich zelf als het ware open te leggen. Want rechtsvinding in het concrete geval is mede daaraan te danken. Het gaat om de rechtvaardigheid in concreto binnen de grenzen en – ik zou willen zeggen – binnen de uitgestrektheid van het recht. De rechter moet er dan ook niet voor terugschrikken binnen die context soms nieuwe wegen in te slaan, dat brengt rechtsvinding nu eenmaal mee. Het uitoefenen van het recht is een kunst op hoog niveau, en dat had ik mij ook ten doel gesteld.

Niet ieder van mijn collegae voelde ervoor kort gedingen – of schorsingszaken, zoals wij zeiden – te doen, want je moest in staat zijn en de durf hebben om een aanzienlijke hoeveelheid zaken op korte termijn te behandelen en te beslissen. Sommigen beslisten liever in collegiaal verband en in een daarbij aangepast tempo; zij hadden meer tijd nodig om een casus uit te pluizen, partijen aan te horen en het relevante recht te bestuderen, vooral aan de hand van regelgeving en jurisprudentie. Zij waren over het algemeen meer wetenschappelijk ingesteld, en voelden dat ze pas na zo'n gang van zaken een – ook wetenschappelijk gezien – verantwoorde beslissing konden nemen. Hun wijze van opereren was alleszins waardevol en leidde soms tot opmerkelijke resultaten. Ik meen dan ook dat je in een college als de rechtsprekende afdeling van de Raad van State beide typen rechters nodig hebt.

Mijn wijze van werken, waarin ik mij thuis voelde als een forel in een snelstromende beek, leidde er toe dat ik zonder enig bezwaar tot mijn zeventigste kon doorgaan (en zelfs na mijn officiële afscheid en vóór de formele dag van ingang van mijn pensioen nog een volle zitting kon doen).

Ik wil hier nog een enkel woord zeggen over de ambtenaren van staat, die ons in het rechterlijk werk als griffier assisteer-

den. Zij waren jurist (op twee na, die krachtens hun ervaring als ambtenaar van staat werden beëdigd), ontvingen een interne opleiding en kregen alle gelegenheid om hun ervaringen in het rechterlijk werk op te bouwen, met name ook doordat zij onze uitspraken concipieerden. Velen van hen zijn dan ook in de loop van enige jaren rechter in de rechtbanken geworden. Zij bereidden evenals wij de zaken gedegen voor, juist omdat ze na de zitting met de concepten aan de slag moesten en binnen betrekkelijk korte tijd het resultaat aan de Kamer moesten voorleggen. Wat wij echter regelmatig als moeilijkheid ondervonden – en ik had daar soms ook mee te stellen – was dat zij geneigd waren beslissingen en motiveringen nogal formeel op te vatten: de wet is de wet en regel is regel; zij zochten daarin kennelijk hun zekerheid. Dat gaf natuurlijk wel eens botsingen, want juist de strekking van de wet en de bijzonderheden van het geval konden ertoe leiden, dat de regel op een andere wijze moest worden geïnterpreteerd dan er letterlijk stond. Het was dan niet altijd even gemakkelijk om hen van een andere zienswijze te overtuigen, maar omdat wij hadden te beslissen moesten zij natuurlijk wel onze overtuiging en redenering volgen, hetgeen vervolgens ook zonder meer gebeurde.

In de sfeer van de behandeling van een kort geding liet ik wel eens toe, dat tegen het eind van de zitting de assisterende ambtenaar van staat een enkele vraag aan partijen kon stellen, juist om hem of haar eraan te gewennen dat later als rechter ook te kunnen doen, en ook om hen zo goed mogelijk bij de beslissing te betrekken. Vaak ging het dan ook om de formele aspecten van de zaak. Een enkele keer heb ik wel eens moeten ingrijpen, omdat de betrokkene als het ware opnieuw de casus wilde gaan bespreken, hetgeen uiteraard niet de bedoeling was. Ook is het me een enkele keer gebeurd, met name ook na een meervoudige zitting, dat in raadkamer een ambtenaar van staat als het ware eindeloos bleef vasthouden aan

zijn of haar visie, en dan vaak op emotionele gronden, bijvoorbeeld in vreemdelingenzaken, zodat op een gegeven moment een machtswoord moest worden gesproken. Maar wat ik hier aanstip waren uitzonderingen, incidenten, want de ambtenaren van staat waren alleszins bekwaam en getraind, om ons jurisprudentie en literatuur met betrekking tot de casus voor te leggen, en vooral ook om onze uitspraken en motiveringen goed te formuleren.

3. Nevenfuncties

In de loop van 1985 werd ik lid van het Stichtingsbestuur van de Katholieke Universiteit van Nijmegen (KUN) en bleef dat gedurende ongeveer negen jaar: bij het bereiken van de zeventigjarige leeftijd moest ik statutair weer aftreden. Het ging daarbij niet alleen om de belangen van de universiteit, maar ook om die van het academisch ziekenhuis St. Radboud (AZN). Na de nodige hervormingen en wijzigingen van statuten en reglementen was het dagelijks beheer voor wat betreft de universiteit in handen van het College van Bestuur, en voor wat betreft het ziekenhuis in die van de Raad van Bestuur, beide bestaande uit drie personen; het Stichtingsbestuur trad dus min of meer op als een soort raad van commissarissen.

De belangen van een universiteit op bijzondere grondslag gingen mij ter harte: hoe bewaar je in deze en de komende tijd je eigen identiteit als katholieke onderwijsinstelling? De drie colleges, in regelmatige driemaandelijke vergadering bijeen, gingen daar nauwgezet mee om. Er waren natuurlijk de onvermijdelijke spanningen: aan de ene kant stond de Bisschoppenconferentie, die de leden van het Stichtingsbestuur benoemde en ons daarmee in katholiek verband een taak toevertrouwde, aan de andere kant bewoog ons de eigen verant-

woordelijkheid als Stichtingsbestuur, welke ook door de bisschoppen werd erkend en aanvaard. Vanuit de eigen verantwoordelijkheid had en heeft het Stichtingsbestuur er over te waken, dat studenten als jonge intellectuelen op zo'n manier met het christelijk denken en handelen in contact komen, dat zij daarin voor hun persoonlijk en beroepsleven richting zouden kunnen vinden. De nadruk werd en wordt dan ook gelegd, terecht mijns inziens, op het scheppen en aanbieden van mogelijkheden daartoe, zodat hun persoonlijke vrijheid voorop blijft staan.

Voor wat betreft het academisch ziekenhuis lagen en liggen de zaken moeilijker, want daar spelen kwesties van leven en dood een principiële en dus uitermate belangrijke rol. Maar juist vanwege die eigen verantwoordelijkheid, ook op het terrein van wetenschappelijk onderzoek en onderwijs, konden en kunnen spanningen tot een minimum worden herleid, en was en is er sprake van betrekkelijk rustig vaarwater, mede als gevolg van goede onderlinge verhoudingen met de bisschoppen: wederzijds respect voor de respectieve standpunten en verantwoordelijkheden liggen daaraan ten grondslag.

Dit lidmaatschap van het Stichtingsbestuur van de KUN was niet de enige nevenfunctie die ik als staatsraad vervulde. Eerder al heb ik gemeld dat ik gedurende tien jaar, van 1986 tot 1996, voorzitter was van het College van Beroep voor het notariaat, dat in hoger beroep klachten tegen notarissen en kandidaat-notarissen behandelde. Daarnaast was en ben ik nog lid van medische geschillencommissies met betrekking tot kwesties rond de registratie van huisartsen, verpleeghuisartsen, specialisten en tandartsen; zonder centrale registratie mogen zij immers hun beroep niet uitoefenen. Bovendien was ik tot voor kort voorzitter van de arbitragecommissie van het Pensioenfonds van de Nederlandse bisdommen.

Dat brengt mij op een thema waarover ik het al eerder heb gehad: nevenfuncties voor rechters. Het lijkt mij eerlijk gezegd voor ieder van hen een ‘must’ terwille van het op de hoogte blijven van wat er links en rechts in de praktijk gebeurt: bij het beoordelen van zaken en het waarderen van daarmee samenhangende feiten en omstandigheden is dat een belangrijke invalshoek. Vanzelfsprekend zal dat met mate en met verstand moeten gebeuren, omdat het belang van de rechtspleging en daarnaast ook van ieders gezin en persoonlijke situatie voorgaan, maar daarbuiten kunnen allerlei verbanden van de inbreng van een rechter voordeel hebben; dat lijkt me een nuttige wisselwerking op te leveren. Daarbij zal de publieke opinie niet te snel moeten denken aan de schijn van belangenverstrengeling, waartoe immers altijd een grond moet bestaan die aan de redelijkheid getoetst moet kunnen worden. Mijns inziens wordt onder druk van de media – die altijd ‘nieuws’ willen – of vanuit actiegroepjes nogal eens te gemakkelijk geroepen, dat sprake is van belangenverstrengeling en daarbij wordt dan eerder kwade dan goede trouw verondersteld.

7. ‘Met emeritaat’

PER 1 FEBRUARI 1994 NAM ik officieel afscheid van de Raad van State. Dat gebeurde in een besloten vergadering, waarbij Veerle aanwezig mocht zijn, met – dat moet gezegd – een voortreffelijke schets van mijn loopbaan door de vice-president, Willem Scholten. In mijn dankwoord citeerde ik uit mijn hoofd enkele regels uit de *Mei* van Gorter, die mij van jongs af aan hebben gepakt:

En menig moe man,
Die zijn avondmaal nam,
Luisterde als naar een oud verhaal,
Glimlachend,
En een hand die het venster sloot
Talmde een poze wijl de jongen floot.

Het beeld was duidelijk; ik denk dat het citaat niet helemaal klopt, maar dat doet aan de bedoeling ervan niet af.

Maar de band met de Raad van State is gebleven, ik ben daar thuis. Regelmatig wonen Veerle en ik nog bijeenkomsten bij of nemen deel aan een diner. De bibliotheek is er nog steeds mijn periodieke toevlucht in verband met het werk, dat ik onder handen heb. En om de drie maanden is er het beraad van de oud-staatsraden met de vice-president – thans Herman Tjeenk Willink –, die ons op de hoogte houdt van het reilen en zeilen van de Raad van State.

Op 16 augustus 1992 waren we veertig jaar getrouwd. Die dag hebben we in stilte gevierd, het uiterlijke hoofde van mij niet.

Veerle wilde de broers en zusters eens bij elkaar hebben; dat gebeurde dan op de 23e. Ze waren er allemaal met hun wederhelften, behalve Annie die niet zo best ter been is, en Lenie die naar Australië geëmigreerd is. Maar een van haar dochters, Jacky met haar man Danny, verbleef in Londen bij familie van haar man, en zou voor een week naar Nederland komen 'to visit the Blaauws'; zij waren ook op het feest en ontmoetten de ooms en tantes. Een merkwaardige gewaarwording voor hen, want in Australië is noch van de zijde van haar vader noch van die van haar moeder familie voorhanden.

Het was een voortreffelijk gebeuren, en ik moest erkennen dat Veerle daar goed aan gedaan had. Het daaropvolgende weekend hadden we een grote boerderij gehuurd in Trois Ponts bij Stavelot aan de Amblève. Daar kwamen we met de kinderen en kleinkinderen bij elkaar. Ieder had daarvoor de tijd reeds lang vrij gehouden; wij boden het aan; zij verzorgden het programma. Het zag er tevoren allemaal veelbelovend uit, en die belofte is volop bewaarheid geworden.

De tijd die mij nog restte tot ik op 1 februari 1994 mijn ambt zou neerleggen en 'met emeritaat' zou gaan – met pensioen gaan klinkt me zo banaal in de oren – was een periode van grote drukte. Van mijn voornemen begin januari 1992 om in de twee jaar durende overgangsperiode naar het ambteloos burger zijn telkens aantekeningen te maken van wat mij innerlijk beroerde, kwam daardoor niet zoveel terecht. Ik wilde die laatste jaren van mijn rechtersambt welbewust beleven als een overgangsperiode, niet om de dagen en weken af te tellen, maar om het ambt nog eens ten volle en in volle omvang te ondergaan en te ervaren, en na te denken over het wezen ervan en zijn praktische eisen en mogelijkheden om er op die manier alvast wat afstand van te nemen; en daarvan wilde ik verslag doen.

Enerzijds had ik dus behoefte om nog eens helemaal in het ambt op te gaan, maar tegelijkertijd wilde ik er als het ware met een glimlach afscheid van nemen. Enerzijds de voldoening, anderzijds het laten gaan, een merkwaardige gewaarwording, die mij én attent én onbezorgd deed zijn. Attent op de karakteristieken, om de lijnen te vinden die wezenlijk zijn, zodat duidelijk wordt wat de rechterlijke habitus is. En tegelijkertijd het laten gaan, omdat anderen het rechterlijk ambt nu maar moesten voortzetten, in eigen verantwoordelijkheid.

Er was in deze laatste twee jaar ook wel een zeker gevoel van bevrijding, omdat het 'vrij-zijn-van' innerlijke ruimte gaf, onrust wegnam, en merkwaardig genoeg ook creativiteit wekte. Ongemerkt liet ik toen al veel aan anderen over, een zekere mate van dagelijkse rompslomp die anderen voor mij opknapten. Ik kon me daardoor bezig houden met de grote lijnen, met de oplossing en beslissing in het concrete geschil en met de motivering daarvoor. En ik kon erover nadenken hoe dat concrete geval mét zijn oplossing paste in een groter maatschappelijk geheel. Ook de geschillenbeslechting zou in deze periode gaan verdwijnen, waarna nog wat arbitragezaken en dergelijke zouden overblijven, waarbij het optreden als goede mannen naar billijkheid een grotere rol speelde dan toepassing van het strikte recht. In ieder geval wilde ik mij ontdoen van een zekere ballast, om straks – na mijn aftreden – als vrije vogel ten volle te kunnen genieten. Ik stelde me voor dan alle tijd te hebben voor studie en beschouwing van zaken als rechtsbescherming en rechterlijk ambt, terwijl er ook op ander terrein – kunst, literatuur en filosofie – nog zoveel was om in te halen.

Daarnaast waren er natuurlijk ook nog de kinderen en hun gezinnen, al waren wij dan niet meer de eerstverantwoordelijken. Ook vrienden en bekenden bleven aandacht vragen. Duidelijk is in ieder geval dat ik met vreugde en vol verwach-

ting naar die nieuwe levensfase van ambteloos burger toe heb gewerkt, zo de voorwaarden scheppend om ook die tijd volmenselijk te kunnen beleven.

Maar helaas ontbraken in die overgangperiode tijd en animo om al mijn voornemens uit te voeren; als gevolg van de druk om, naast het dagelijks werk, de boeken te voltooien die ik op mij had genomen: de vijfde druk van *Het kort geding*, nu gesplitst in een Algemeen deel, dat medio 1993 is verschenen en het *Kort geding in strafzaken*, dat eind 1992/begin 1993 in de boekhandel lag; het bijwerken van het *Checkboek voor advocaten* in drie hoofdstukken; het regelmatig bijhouden van een hoofdstuk in het *Praktijkboek Bestuursrecht (PBR)* en het schrijven van een hoofdstuk in het kader van de Algemene wet bestuursrecht en het geven van colleges daarin.

Eind januari 1994 heb ik mijn ambt neergelegd, zodat ik toen vrij was om aan alles wat ik me had voorgenomen voort te werken. Aan het begin van die maand had ik mijn zeventigste verjaardag gevierd, luisterrijk, moet ik zeggen; de kinderen en kleinkinderen hadden zich uitgesloofd, en Veerle was de zorgende spil in het geheel. Met een goede en ook dankbare herinnering aan het geheel trok ik mij na de feestelijkheden die zich over drie dagen hadden uitgestrekt, in vrede op mijn studeerkamer terug.

Die studeerkamer had ik in de weken daarvoor opnieuw ingericht ten behoeve van de nieuwe en voort te zetten taken, waarmee ik mij na mijn afscheid van de Raad van State wilde gaan bezighouden. Vele zakken met verscheurde stukken waren toen al verdwenen, afgevoerd naar de vuilnisbelt; weg ermee. Vele zouden nog volgen: niet om daarmee de herinnering aan de Raad van State of aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen, waar ik intussen ook afscheid had genomen, uit te wissen, zeker niet, maar om verder te gaan in de nieuwe fase die zich in mijn leven had aangediend. Vooruit leven, noem ik dat wel eens.

Na 44 jaar van professionele arbeid stond ik toen dan buiten het beroepsleven van iedere dag. Je zag 's morgens de mensen naar hun werk trekken, hele kolonnes van auto's en fietsen, en uit de stations hele drommen veelal haastige voetgangers, op weg naar hun kantoor. En buiten die maatschappelijke werkelijkheid stond ik nu ook, maar niet buiten de samenleving. Buiten de professionele arbeid gebeuren er zoveel andere dingen en zijn er zoveel zaken aan de orde: politieke bijeenkomsten, kerkelijke samenkomsten, culturele gebeurtenissen van allerlei aard, sportevenementen, vakantiegeneugten, of zo maar sociaal verkeer. Daar zit je ook als oudere natuurlijk midden in. Maar toch had en heb ik het gevoel, en ik ervaar dat ook als merkwaardige werkelijkheid, dat je eigenlijk aan de rand staat van de samenleving; niet er buiten, niet er binnen, maar in zekere mate aan de grens. En van daaruit volg je – op afstand – het dagelijks bestaan.

Je bedenkt dat het gaat om hún samenleving, hún maatschappij, zij moeten het maken, zij zijn verantwoordelijk voor de inrichting en inhoud ervan; het gaat om hún bestaan en toekomst. En in zoverre sta je er ook buiten. Maar die observatie leert ook scherper dan voorheen de feiten te zien, in groter en kleiner verband, macro en micro.

En nu: aan het eind van deze geschiedenis, mijn levensverhaal, met herinneringen aan personen en gebeurtenissen uit mijn katholiek verleden, kijk ik nog eens terug naar de ongeveer vijftigjarige periode die achter ons ligt, vanaf het moment dat wij, mijn vrouw Veerle en ik, elkaar in het voorjaar van 1947 ontmoetten en besloten om samen verder te gaan, mijn studietijd en vervolgens de vestiging als advocaat eerst en rechter daarna, van het stichten van een gezin en van de dagelijkse gang van zaken in gezin en beroep, totdat de een na de ander van de kinderen het huis verliet en haar of zijn eigen weg ging en toen tenslotte 'het emeritaat' – zoals ik dat

toch maar noem – intrad. Een geschiedenis van vijftig jaren waar we bijzonder trots op zijn. Ik zie die periode als een afgerond geheel, als iets dat een eigen bestaan heeft en waar je als het ware van op enige afstand tegen aankijkt. En met veel voldoening beschouwt, als een kostbaar gegeven, een rijke geschiedenis, een doorleefde biografie door een auteur ‘neergezet’, zoals dat tegenwoordig heet. Een rijke historie, in ieder geval voor ons.

Wie kent die historie en, wellicht beter gezegd, wie zal er zich voor interesseren? De kinderen en kleinkinderen schrijven hun eigen geschiedenis, waarvan de onze maar een beperkt deel uitmaakt, een naar wij hopen gelukkige herinnering. Er zullen ook anderen zijn die een goede herinnering aan ons hebben.

Maar waar blijft het kostbare van ons bestaan? Je zou wensen, bij wijze van spreken, dat dit allemaal in de sterren geschreven zou staan. Een verlangen naar een eeuwig voortbestaan? Het is ons in ieder geval een voldoening dat bij tijd en wijle het verhaal over ons verder gaat, en in de kring van de familie blijft. Zelf koesteren wij deze geschiedenis, als iets dat met vreugde en verdriet tot stand gekomen is, ‘gewrocht’ is. Trots is ook een woord dat daarbij past: ik voel mij met trots oud-rechter, oud-president van een rechtbank en oud-lid van de Raad van State.

Literatuurverwijzingen

Zie voor personen en gebeurtenissen uit de geschiedenis van het katholiek leven in Nederland in de twintigste eeuw:

Memoriale. Een eeuw katholiek leven in Nederland, samengesteld door Herman Pijfers en Jan Roes, Zwolle 1996.

Zie voor de bedevaart naar Ommel:

P.J. Margry, *Bedevaartplaatsen in Noord-Brabant*, Eindhoven 1982, alsmede meer in het bijzonder 'Mariaverering in Ommel' in de archieven van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen.

Negen keer naar Ommel hield natuurlijk verband met het vrome gebruik van een novene, een negendaagse oefening van devotie, om van God, Maria (of een andere heilige) een gunst te verkrijgen. Meer in het algemeen kon het houden van een novene ook dienen als een voorbereiding op een kerkelijke feestdag.

Zie over de rozenkrans en het rozenhoedje:

Encyclopedie van het Katholicisme, Bussum 1955.

Zie over 'De Jonge Wacht' als jeugdwerk voor jongeren, in de jaren twintig opgericht onder toezicht van de geestelijkheid o.a.:

H.F.J. van den Eerenbeemt (red.), *Geschiedenis van Noord-Brabant*, dl. 2; zie ook: *Memoriale. Een eeuw katholiek leven in Nederland*.

Zie voor de geschiedenis van de Vlaamse beweging:
Arthur de Bruyne, *Jules Charpentier, Afgezaant van de Frontbeweging*, Antwerpen 1989.

Zie ook: Fernand Van de Velde, *Edward Poppe en de Vlaamse Beweging*, Veurne 1994.

Zie voor een beschouwing over de huidige juridische opleiding:

H.C.F. Schoordijk, 'De jurist, zijn opleiding, zijn onderzoek, anno 2000', in het *Nederlands Juristenblad* van 29 mei 1998, p. 979 e.v.

Zie voor de geschiedenis van de uitvaartvereniging DELA:
J.J. Dankers en J. Verheul, *Vijftig jaar DELA, 1937 - 1987*, Utrecht 1987; zie ook *Delakroniek*, maart 1997, waarin het zestigjarig bestaan werd herdacht.

Zie voor het rapport van de Commissie-Leemhuis: 'Rechtspraak bij de tijd' van de adviescommissie toerusting en organisatie zittende magistratuur, in januari 1998 uitgebracht aan de minister van Justitie; zie ook: *Trema. Tijdschrift voor de rechterlijke macht*, 1998, nr. 6a; A.F.M. Brenninkmeijer, 'Rechtspraak bij de tijd', in: het *Nederlands Juristenblad*, 1998, blz. 389 e.v.

Zie over het 'kort geding' o.a.:

Freek Bruinsma, *Korte gedingen, een rechtssociologisch verslag*, Zwolle 1995; zie ook: *Het kort geding, B. Bijzonder deel*, Zwolle 1995, vijfde druk.

Zie over het 'stakingsrecht':

A.G. Maris, *Stakingen tegen de overheid*, Zwolle 1997.

